

philosophy.naiaau.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

2(18)'2019

Журнал індексується в таких базах даних

і пошукових системах:

- Index Copernicus International (ICV 2016 = N/I, ICV 2017 = 44.70, ICV 2018 = 44.93);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

Київ
2019

Філософські та методологічні проблеми права

2
(18)
2019

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 17565-6415Р від 4 лютого 2011 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «В» (наказ МОН України від 15 січня 2018 року № 32) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ

Редакційна колегія:

Камінська Н. В., доктор юридичних наук, професор (головний редактор);

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, доцент;

Варга Ч., доктор юридичних наук, професор;

Зарубей В. В., кандидат юридичних наук, доцент;

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор;

Кушакова-Костицька Н. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Павлишин О. В., доктор юридичних наук, доцент;
Паства-Войцеховська Б., доктор філософії, доцент;

Стрельченко О. Г., доктор юридичних наук, доцент;

Хомчинскі П., доктор філософії, доцент;

Шаптала Н. К., доктор юридичних наук;

Шевченко А. Є., доктор юридичних наук, професор;

Юринець Ю. Л., доктор юридичних наук, доцент

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол.: Х0 Н. В. Камінська (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. – № 2 (18). – 132 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

philosophy.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

2(18)'2019

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = N/I, ICV 2017 = 44.70, ICV 2018 = 44.93);;
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2019**

Philosophical and Methodological Problems of Law

2
(18)
2019

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17565-6415P dated February 15th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 32, dated January 15th, 2018) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council

Editorial board:

Kaminska N., Doctor of Law, Professor (chief editor);

Andreiev D., Doctor of Law, Associate Professor;

Varha Ch., Doctor of Law, Professor;

Zarubei V., Ph.D in Law, Associate Professor;

Kostytskyi M., Doctor of Law, Professor;

Koshchynets V., Doctor of Law, Associate Professor;

Kushakova-Kostytska N., Doctor of Law, Senior Research Fellow;

Pavlysyn O., Doctor of Law, Associate Professor;

Pastva-Voitsekhovska B., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Strelchenko O., Doctor of Law, Associate Professor;

Khomchynski P., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Shaptala N., Doctor of Law;

Shevchenko A., Doctor of Law, Professor;

Yurynets Yu., Doctor of Law, Associate Professor

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: N. Kaminska (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2019. – No. 2 (18). – 132 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv

1, Solomianska square

Phone: (097) 851-72-96

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

ШАПТАЛА Н. К.

Конституційний судовий процес:

методологія та філософсько-правові засади8

SHAPTALA N.

Constitutional Court Proceedings: Methodology and Philosophical Law

АНДРЕЄВ Д. В., ІВАНЧЕНКО Д. В.

Філософсько-правова методологія налагодження

дієвої комунікації влади та місцевих громад

в інформаційному суспільстві18

ANDREIEV D., IVANCHENKO D.

Philosophical and Legal Methodology for Establishing
Effective Communication Between Government
and Local Communities in the Information Society

ВОВК В. М., ОЛІЙНИК У. М.

Методологічні засади дослідження права

на свободу думки, совісті та релігії27

VOVK V., OLIINYK U.

Methodological Basis of the Study of the Right
to Freedom of Thought, Conscience and Religion

КРИВИЦЬКИЙ Ю. В.

Юридична аргументація: доктринальне розуміння

та методологічний потенціал36

KRYVYTSKYI Yu.

Legal Argumentation: Doctrinal Understanding
and Methodological Potential

ТИХОМИРОВ Д. О.

Структура методології досліджень

державної політики у сфері безпеки46

TYKHOMYROV D.

Structure of Security Policy Research Methodology

ГНОСЕОЛОГІЯ, АКсіОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

БАНДУРА О. О.

Гносеологія права як складова філософської гносеології

(загальні міркування)52

BANDURA O.

Gnoseology of Law as a Component of Philosophical Gnoseology
(General Reasoning)

ГВОЗДІК О. І.

Критерії достатності доказів63

HVOZDIK O.

Evidence Sufficiency Criteria

ПАВЛИШИН О. В., КРАВЧУК О. В., ЛЕВ О. Р. Антропологічно-правові виміри професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції України	71
PAVLYSHYN O. , KRAVCHUK O., LEV O. Anthropological Legal Measurements of Professional Deformation of Moral Consciousness of Employees of the National Police of Ukraine	
ЛИПОВЕЦЬ Ю. О. Полемика про універсальності прав людини	81
LYPOVETS Yu. Polemic on the Universality of Human Rights	
ПОЛІТИКА І ПРАВО	
KOSTYTYSKYI M., KUSHAKOVA-KOSTYTYSKA N. Role and Place of the New Elite in the Process of Forming E-Governance	86
КОСТИЦЬКИЙ М. В., КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Н. В. Роль і місце нової еліти в історичному процесі розвитку людської цивілізації	
ПАЛЮХ А. Я. Системний підхід у правовому регулюванні фізкультурно-спортивної сфери	92
PALIUKH A. System Approach to Legal Regulation of the Sports Sphere	
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА	
СТРЕЛЬЧЕНКО О. Г., БУХТІЯРОВА І. Г. Особливості заохочувального провадження в Національній поліції	100
STRELCHENKO O., BUKHTIAROVA I. Features of Enforcement Proceedings in National Police Bodies	
ДЕМИДЕНКО В. О. Гомеостаз у теорії та практиці муніципального права як комплексної галузі України	109
DEMYDENKO V. Homeostasis in the Theory and Practice of Municipal Law as a Complex Industry	
АНТОШКІНА В. К. Особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні	116
ANTOSHKINA V. Features of the Interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Application of the Practice of the European Court of Human Rights in the Administration of Justice in Ukraine	

РЕЦЕНЗІЯ

КРАВЕЦЬ В. М., ПАВЛИШИН О. В.

Філософія права, семіотика права, правова праксеологія
та біоетика: перспективи взаємодії в розробці
міжнародно-правових проблем..... 124

*Рец. на кн.: Островська Б. В. Міжнародно-правове регулювання права людини
на життя в контексті біоетики : монографія. Київ : Дух і літера, 2019. 457 с.*

KRAVETS V., PAVLYSHYN O.

Philosophy of Law, Semiotics of Law, Legal Praxeology and Bioethics:
Prospects for Interaction in the Development of International Legal Problems

*Review of the book: Ostrovska B. International legal regulation of the human right
to life in the context of bioethics : monograph. Kyiv : Dukh i litera, 2019. 457 p.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ 127

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 342.565.2:340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.8>

Шаптала Н. К. – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5944-9596>

Конституційний судовий процес: методологія та філософсько-правові засади

Метою наукової статті є узагальнення та вдосконалення теоретико-методологічних знань про сутність й особливості конституційного судового процесу, а також пошук системи заходів щодо: визначення філософсько-правового змісту конституційного судового контролю як багатогранної філософсько-правової категорії; осмислення методологічних і процесуальних засад його застосування; виявлення залежності між структурно-функціональною специфікою інституту судового контролю та характерними ознаками суспільних відносин в основних сферах життєдіяльності соціуму. **Методологічну основу** наукового пошуку становить сукупність світоглядних і філософських принципів наукового пізнання, методологічних підходів, загальних методів мислення, філософських, загальнонаукових та конкретно-наукових методів, використання яких забезпечило обґрунтованість і достовірність результатів дослідження закономірностей формування результатів конституційного судового процесу. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що вперше запропоновано використовувати спеціальний методологічний інструментарій у процесі розроблення теорії конституційного судового процесу, удосконалено змістову та видову характеристику доказової бази відповідальності з формулюванням авторської дефініції останньої. Також отримали подальший розвиток наукові уявлення про генезу теорії доказування та її перспективи у вітчизняному правознавстві. **Висновки.** У статті аргументовано такі положення: філософсько-правова сутність судового конституційного процесу як суспільно-політичної категорії та правового явища ґрунтується на досягненнях багатовікової історії вітчизняного державотворення щодо забезпечення прав і свобод людини, гідних умов її життя, та прагненні розвивати й зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу. У цьому контексті повноваження Конституційного Суду України є важливою функцією з позиції дотримання конституційної законності, мають вагомe значення як діяльність, спрямована втілити зміст сутнісних засад конституційного процесу та відобразити соціально-культурний стан суспільства й показників реального рівня взаємовідносин між соціумом та індивідом, владою і громадянином, механізмом державної влади й інститутами громадянського суспільства в їх єдності та суперечностях (протилежностей). «Єдність протилежностей» означає їх взаємообумовленість, тобто існування однієї протилежності передбачає необхідне існування іншої, у нашому випадку це стосується категорій «букви» (позитивістська складова) та «духу» (аксіологічна й онтологічна складові) закону.

Ключові слова: доказова база; конституційний судовий процес; методологічний інструментарій; теорія доказування.

Вступ

У юридичній літературі проблеми, пов'язані із функціонуванням вітчизняного інституту конституційного судового контролю, були досліджені багатьма вченими, зокрема: Ю. В. Бауліним, В. Ф. Бойком, В. Д. Бринцевим, А. С. Головіним, Ю. М. Грошевим, М. М. Гультаєм, Н. Л. Дроздович, Н. В. Камінською, В. М. Кампом, Н. І. Клименко, О. Ф. Коні, В. О. Коноваловою, М. В. Костицьким, В. Т. Маляренком, О. М. Мироненком, М. М. Михеєнком, М. А. Погорецьким, Б. М. Пошвою, П. М. Рабіновичем, М. І. Сірим, А. А. Стрижаком, В. М. Шаповалом, В. Ю. Шепітьком та ін.

Проте, попри значну кількість публікацій і наукових праць, деякі актуальні питання, зокрема, щодо визначення філософсько-правового статусу органу конституційної юрисдикції та методологічних засад формування доказової бази у процесі конституційного провадження лишаються малодослідженими, що певною

мірою пояснює наявність колізій та ознак правової невизначеності приписів законодавства, яким урегульована діяльність конституційного судового процесу як важливого елемента загальнодержавного механізму захисту прав та основоположних свобод особистості.

Теоретичною основою дослідження є праці філософів-правників античної Греції та Риму, європейського Середньовіччя та Нового часу, історичні пам'ятки права, праці вітчизняних та іноземних науковців у галузях філософії і права, вітчизняні нормативно-праві акти й загальноновизнані акти міжнародного права.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є узагальнення та вдосконалення теоретико-методологічних знань про сутність та особливості конституційного судового процесу, а також пошук системи заходів щодо: визначення філософсько-правового змісту конституційного

судового контролю як багатогранної філософсько-правової категорії; осмислення методологічних і процесуальних засад його застосування; виявлення залежності між структурно-функціональною специфікою інституту судового контролю та характерними ознаками суспільних відносин в основних сферах життєдіяльності соціуму.

Виклад основного матеріалу

Питання щодо необхідності запровадження контролю за діями влади з метою запобігання її свавілля досліджували видатні представники філософії протягом усього періоду розвитку людської цивілізації.

Зокрема, концепцію виокремлення судової влади серед інших видів державної влади, за якою «ні законодавці, ні виконавці не повинні мати жодних повноважень стосовно суддів, які своєю чергою виконують функцію контролю – шляхом перевірки законності їхніх дій і рішень», обстоював ще Арістотель (Aristotel, 1983, р. 514).

За часів європейського середньовіччя найбільш ґрунтовно цю концепцію розвинув Ш. Л. Монтеск'є, який «сформулював три основні ознаки судової влади: незалежність, законність і справедливість, що передбачають її керування єдиними для всіх законами, що визнані справедливими більшістю суспільства» (Monteske, 1999, р. 70).

У сучасному цивілізованому суспільстві принцип незалежності суддів, з огляду на їх значущість, знайшов закріплення в таких загально-визнаних актах міжнародного права: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року ("Konventsia pro zakhyst prav", 1950); Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 40/32 від 29 листопада 1985 року та 40/146 від 13 грудня 1985 року ("Mizhnarodni standarty", 2008, р. 19); Європейська хартія про статус суддів від 10 липня 1998 року ("Yevropeiska khartiia", 1998); Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року № (2010) 12 ("Rekomendatsia Komitetu Ministriv", 2010) тощо.

Суддя Конституційного Суду України (далі – КСУ) у відставці М. Козюбра слушно зауважує: «що вищий у країні авторитет суду та правосуддя, то більшу незалежність має суд у взаємовідносинах із законодавчою та виконавчою владою, то вищий рівень правосвідомості й демократичності держави, то надійніше захищені від можливих посягань права і свободи людей» (Kozubra, 2011, р. 3).

Поряд із концепцією виокремлення незалежної судової влади широкого розповсюдження свого часу отримала концепція так званого народного суверенітету.

Один з її прихильників Й. Фіхте¹ зауважив, «щоб народний суверенітет не залишився порожньою фразою і уряд строго підпорядковувався закону та пропонував заснувати ефорат – постійну контрольну установу, що наглядає за владою, представники якої – ефори – обирає народом та є повноважними зупиняти дії виконавчої влади, якщо побачить у них загрозу правопорядку» (Fichte, 2000, р. 333).

Науковець Г. Гегель² вважав, що основну частину середнього стану характеризують розвинений інтелект і правова свідомість народної маси, і пропонував такі засоби боротьби проти можливого свавілля та панування чиновників, як контроль установ суверенної влади зверху і права корпорацій та об'єднань знизу (Hegel, 2004).

Зокрема, М. Бакунін³ зазначав, що народний контроль над державною владою є найважливішою гарантією забезпечення справи свободи, що виникає в кожній країні залежно від рівня «емансипації суспільства» від держави. У всіх країнах, де встановлено представницьке правління, свобода може бути дійсною лише в тому випадку, коли є дієвий контроль і нагляд за носіями влади, оскільки влада може зіпсувати найкращих людей (Bakunin, 2014).

З часом у суспільстві формується думка про те, що з метою запобігання свавілля з боку влади, необхідне запровадження особливого виду контролю за діями та рішеннями всіх трьох гілок влади, що належить до конституційного контролю, проте не просто законного чи галузевого. «Що ж нам все-таки придумати, – писав Дж. Медісон⁴, щоб на практиці забезпечити необхідний поділ законодавчої, виконавчої та судової влади, записане в конституції? Єдина відповідь, яку можна на це дати: нехай, якщо вже всі зовнішні заходи виявляються недостатніми, заповнимо вади, створивши таку внутрішню структуру правління, щоб складові її частини стали засобом утримувати кожну на відведеному їй місці. Не беруся повністю розвинути цю найважливішу думку, проте наважуся висловити

¹ Йоганн Готтліб Фіхте (нім. *Johann Gottlieb Fichte*; 1762–1814) – німецький філософ, представник німецької класичної філософії.

² Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (нім. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*; 1770–1831) – німецький філософ XIX ст., який створив систематичну теорію діалектики. Її центральне поняття – розвиток – характеристика діяльності світового духу, його надрухи в царині чистої думки у висхідному ряду чимраз конкретніших категорій.

³ Бакунін Михайло Олександрович (1814–1876) – російський політичний діяч, один із головних ідеологів і практиків анархізму.

⁴ Джеймс Медісон молодший (англ. *James Madison Jr.*; 1751–1836) – 4-ий президент США (1809–1817), «Батько» Конституції США.

кілька загальних міркувань, які, можливо, проллють на неї достатнє світло та допоможуть нам скласти більш правильне судження про принципи та структуру правління, якими вони намічені в проекті конвенту».

Конституціоналізм, писав Ю. Елстер¹, передбачає:

- 1) незалежність суддів;
- 2) наявність інституту конституційного контролю як судової гарантії конституції;
- 3) конституцію не можуть тлумачити політичні органи та партії;
- 4) конституцію може бути змінено тільки за певною процедурою, яка відповідає встановленій конституційній моделі та забезпечує її жорсткість і верховенство стосовно інших правових актів (Elster, 1996, p. 40-41).

Хоча виникнення конституційного контролю інколи відносять до часів Священної Римської Імперії², більшість учених підтримують думку про те, що часом народження конституційної юстиції слід вважати початок ХІХ ст. Йдеться про «справу Мербері проти Медісона», яку розглядав Верховний Суд США 1803 року. У рішенні за цією справою було покладено принцип «будь-який закон, що суперечить конституції, є нікчемним», що надалі став основою філософсько-правової доктрини та практики конституційного контролю.

У спеціальній літературі в галузі конституційного права зазначено, що існують три основні теорії обґрунтування конституційного контролю:

– органічна, згідно з якою конституція – це акт установчої влади, акти органів, передбачених конституцією, які володіють владою, не мають суперечити актам установчої влади;

– інституційна, яка ґрунтується на тому, що конституція визначає «правила гри» для органів влади, жоден з яких не має зазіхати на повноваження іншого;

– природно-правова (суспільного договору), яка ґрунтується на тому, що конституція визначає правила для керуючих і керованих, насамперед гарантії прав людини і громадянина та конституційний контроль, покликаний стежити за їх дотриманням (Strashun, 1995, p. 322-323).

Концепція європейської моделі конституційного контролю була розроблена Г. Кельзенем³.

¹ Юн Ельстер (норв. *Jon Elster*, нар. 2 лютого 1940) – відомий норвезький та американський політолог, професор соціальних наук Колумбійського університету. Автор робіт з філософії соціальних наук і теорії раціонального вибору.

² Священна Римська Імперія або Перший Німецький Рейх – лат. *Sacrum Romanum Imperium*, нім. *Heiliges Römisches Reich*.

³ Ганс Кельзен (нім. *Hans Kelsen*; 1881–1973) – австрійський юрист, засновник Конституційного суду Австрії.

Її головна відмінність від американської полягає в тому, що конституційне правосуддя здійснюють не суди загальної юрисдикції, а спеціалізований орган. Г. Кельзен, зауважує П. Стецюк, доводив, що заснування Конституційного Трибуналу, призначеного для контролю за конституційністю законів, відповідає теорії розподілу влад. Він обґрунтовував це таким чином, що Конституційний Трибунал не уособлює владу в усіх її об'ємних ознаках, а лише виконує роль контрбалансу чи «негативного законодавця» (Stetsiuk, 2016).

Кельзенівська доктрина нормативізму як різновидність юридичного позитивізму, зауважує М. Костицький, була виявом монізму та пов'язана з філософською концепцією, згідно з якою право не має займатися соціальними та моральними передумовами правових постанов, а лише специфічно юридичним, нормативним змістом права, внутрішньою стороною права, тобто нормативністю. Таку концепцію вчений назвав «чистим правознавством» і стверджував, що це теорія позитивного права, абсолютно позитивного права, а не спеціального правового порядку (Kostytskyi, 2014, p. 21-22).

Хоча КСУ утворений у жовтні 1996 року за європейською (кельзенівською) моделлю, у своїй діяльності керується не позитивізмом, а принципами моральності та справедливості нормативно-правових актів, дослідження яких належить до його повноважень.

Згідно з юридичною позицією КСУ, сформульованою у Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп, «відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України, в Україні визнано і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути сповнені передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із виявів верховенства права є те, що право не обмежене лише законодавством як однією з його форм, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднані якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яку значною мірою відображено в Конституції України» ("Rishennia Konstytutsiinoho sudu", 2004).

З цього приводу Ю. Баулін слушно зауважує: «критики догматичного розуміння права обґрунтовано вважали, що постулати цієї наукової концепції є несумісними з демократичними принципами діяльності держави, а їх запровадження становить загрозу утвердження тоталітарних методів її управління. Не випадково таке розуміння сутності права стало фундаментом як радянської,

так і німецької, за часів III-го Рейху, репресивної ідеології правової культури» (Baulin, 2016, p. 25).

Поняття «дотримання конституції», «конституційність закону», «конституційний судовий контроль» у радянській юридичній науці та практиці державотворення УРСР не було застосовано, оскільки переважала концепція, за якою конституційний контроль суперечить принципу верх-овенства законодавчої влади, а відповідно принципу народного суверенітету, тож вважали, що наділення особливого юрисдикційного органу конституційного контролю правом скасовувати акти Верховної Ради – єдиного органу, що виступав від імені народу, – перетворювало принцип народного суверенітету на фікцію (Baulin, 2016, p. 24).

У жовтні 2016 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» ("Zakon Ukrainy", 2016). Зокрема, відповідно до нової редакції Конституції України, КСУ більше не визначають як складову частину загальної системи правосуддя, а положення, що регламентують на конституційному рівні його діяльність, зазначено в розділі XIII Конституції «Конституційний Суд України». Акцентовано також на тому, що діяльність КСУ ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості й обов'язковості прийнятих ним рішень і висновків.

Насамперед слід зазначити, що новели в частині конституційного судового процесу стосуються не лише повноважень і конституційного статусу, а й майже всіх аспектів його функціонування, зокрема гарантій незалежності, недоторканності суддів, порядку й умов їх призначення та звільнення тощо.

Ще однією новелою закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) є запровадження інституту конституційної скарги, зокрема, як альтернативи інституту звернення фізичних та юридичних осіб з питань надання офіційного тлумачення законів України.

Загалом такі зміни слід оцінити позитивно, оскільки вони не тільки відповідають статусу КСУ як органу конституційної, а не загальної юрисдикції, а й загальноновизнаній практиці європейського конституційного правосуддя.

Згідно із законом, конституційний судовий процес забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України (ст.1) ("Zakon Ukrainy", 2017).

На виконання цього завдання, зазначає Ю. Баулін, Суд розглянув питання щодо конституційності норм більш як 150 законів та

інших правових актів, з яких понад сто положень було визнано неконституційними, внаслідок чого, згідно зі ст. 152 Конституції України, вони втратили чинність з дня прийняття відповідного рішення.

У більшості випадків підставами для визнання неконституційними зазначених норм права були порушення ними прав та основоположних свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією, зокрема, право людини на життя, особисту недоторканність і свободу пересування, об'єднання у професійні спілки для захисту своїх трудових та соціально-економічних інтересів, соціальний захист, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади тощо (Baulin, 2016, p. 28-29).

З огляду на обов'язковість рішень Суду, слід зазначити, що рішення, юридичні позиції КСУ, поряд з конституційними нормами та міжнародно-правовими актами, що проголошують та унормовують статус суддів і їхню незалежність, є тим наріжним каменем, на якому має ґрунтуватися національне законодавство у сфері судочинства, статусу суддів і правосуддя.

Водночас слід констатувати, що, попри понад 20-річний строк роботи Суду, наукова думка не приділяла та не приділяє нині достатньої уваги дослідженню методологічних і процесуальних аспектів його діяльності, наслідком чого є наявність колізій та правової невизначеності деяких норм законодавства в галузі конституційного правосуддя.

Як приклад можна навести зауваження судді КСУ О. Литвинова щодо ч. 3 ст. 89 Закону, згідно з якою, «якщо Суд, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, проте водночас виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то Конституційний Суд вказує на це у резолютивній частині рішення». Він слушно зауважує, що «викликає сумнів правова визначеність останньої частини цього припису, оскільки не зрозуміло, чи йдеться виключно про «резолютивну частину рішення» або також про його мотивувальну частину, в якій за сталою практикою конституційного правосуддя Суд надає аргументацію свого рішення. У цьому випадку Суд має зазначити в мотивувальній частині рішення, чому вважає неконституційним тлумачення суду загальної юрисдикції та яким положенням Конституції України воно не відповідає» (Lytyvynov, 2017, p. 24).

Слід також погодитися із суддею КСУ у відставці А. Головіним, який акцентує на відсутності законодавчого врегулювання процесу виконання припису ч. 3 ст. 152 Конституції України, згідно з яким «матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами та діями, що визнані неконституційними,

відшкодовує держава у встановленому законом порядку» (Holovin, 2013, p. 246). До цього слід додати, що шкода, яка підлягає сатисфакції, може бути завдана «діями», хоча ст.150, 151 та 151¹ Конституції України, якими визначений виключний перелік повноважень КСУ, вирішення питань неконституційності дій до цих повноважень не відносять.

Відповідно до ст.153, «порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, ... процедура розгляду ним справ ... визначаються Конституцією України та законом». У цьому контексті виникають сумніви щодо конституційності положення ч. 2 ст. 3 Закону, згідно з яким «відповідні правила процедури розгляду ним (КСУ) справ устанавлює згідно з цим Законом Регламент Конституційного Суду України».

Лишилося поза увагою законодавця та малодослідженим наукою також питання доказування в конституційному процесі, хоча є загальновизнаним у юриспруденції, що обґрунтованість рішення, обов'язковість якого в акті КСУ є конституційною вимогою (ч. 2 ст. 147), зумовлена наявністю доказів, у нашому випадку, зокрема, щодо конституційності або неконституційності оскарженого нормативно-правового акту. «Доказуванням у судовому конституційному процесі, пише академік НАПРН України, професор М. Костицький, слід вважати певний процес пізнання суб'єктами цього процесу – суддями та КСУ загалом, що реалізують як збирання, перевірку й оцінку доказів» (Kostytskyi, 2011, p. 158; Kostytskyi, Kaminska, & Kushakova-Kostytska, 2019, p. 5). Однією з причин наявності цих та інших колізійних і не визначених у правовому розумінні норм у законодавстві, яке регулює діяльність КСУ, є те, що законодавець зазначив у Законі одночасно організаційні, правовизначальні та процесуальні питання конституційного судочинства. Ці аспекти судової діяльності регульовані окремими актами, наприклад, організаційні – законом про судоустрій і статус суддів; загальні засади права – кримінальним, цивільним та іншими кодексами, процесуальні – процесуальними кодексами.

Очевидно, насамперед з огляду на запровадження інституту конституційної скарги, актуалізується питання щодо розробки та прийняття Процесуального кодексу конституційного провадження, яким мають бути врегульовані порядок, правила та процедура розгляду Судом справ за конституційними поданнями, зверненнями та скаргами.

Ще одним малодослідженим фахівцями в галузі конституційного права аспектом діяльності КСУ є методологічні засади конституційного провадження. На цій царині можна відзначити лише розвідки (Kamro, 2014; Baulin, 2017) та деяких інших нечисленних авторів.

Зокрема, Ю. Баулін, з огляду на характерну діяльність КСУ, який, на його думку, виконує функції «суду права», а не «суду факту», крім загальнофілософських методів, відносить до методологічного інструментарію вітчизняного конституційного судочинства метод абстрагування¹ конкретних обставин, що слугували підставою для порушення клопотання про вирішення питань, які належать до компетенції Суду та які зазвичай детально викладено в конституційному поданні або зверненні (Baulin, 2017, p. 70; Shaptala, 2018).

«Суд права, – зазначає В. Кампо, – має справу з правовими актами (перевіряє їх конституційність, надає їх тлумачення², з'ясовує межі дії цих актів тощо). Класичним судом права є конституційний суд, а в деяких країнах судом права є відповідний верховний суд. Останній може мати також дуалістичну сутність (суду права і фактів)» (Kampo, 2014, p. 160). Як еталон суду права, а не факту, в юридичній літературі відзначено касаційний суд, у провадженні якого предметом касаційного контролю виступає лише законність оскарженого судового рішення, а оцінка спірних фактів є неможливою, оскільки їх вважають встановленими (преюдиціальними) та не може бути знову оскаржено під час касації (Kulakova, 2017).

Визначення КСУ як Суду виключно «права» в методологічному та процесуально-доказовому аспектах є дискусійним і потребує аналізу понять «право» та «факт» (Shaptala, 2018; Nedybaliuk, 2019).

У юридичній науці поняття «право» тлумачать неоднозначно.

«Право, – аргументує професор Ю. Шемшученко, – це система соціальних загально-обов'язкових норм, дотримання та виконання яких забезпечене державою, має ключове значення в регулюванні правопорядку на національному й міжнародному рівнях» (Shemshuchenko, 2003, p. 48).

Право, – зазначено в підручнику з теорії держави і права, – це обумовлена природою людини та суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості та якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу (Korelskiy, & Perevalov, 2002).

¹ Абстрагування – від лат. *abstrahere* – «відволікати».

² Згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року №1401-VIII //Голос України від 29 червня 2016 року. № 118, до повноважень КСУ віднесено офіційне тлумачення виключно Конституції України.

Науковець В. Серьогін обстоює думку, що право – це «законодавство; здійснювана державою форма законодавства, залежна від соціального устрою країни. Система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю панівного класу або більшості народу» (Serohin, 2014, p. 6; Kornienko, 2019).

«Право, – за визначенням професора В. Нерсесянца, – форма суспільних відносин незалежних суб'єктів, підпорядкованих у своїй поведінці загальній нормі» (Nersesiants, 1997, p. 22).

«Оскільки прихильники феноменологічного підходу до розуміння права, – зауважує Ю. Сайфуліна, – передусім його екзистенціального напрямку (напряму Хайдеггера¹), вважають основою права конкретну життєву ситуацію чи правовідносини, право знаходить свою реалізацію з прийняттям рішення в конкретній, юридично значущій ситуації» (Saifulina, 2011, p. 31).

Попри відмінності цих та інших дефініцій поняття «право», в юридичному розумінні його узагальнено можна визначити, зокрема, як таке, що складається з норм та актів, якими регульовані правовідносини в суспільстві. Предметом конституційного провадження КСУ як «суду права» слід визначити питання конституційності нормативно-правових актів, що підпадають під його юрисдикцію. До виключення із загального правила слід віднести передбачені п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України повноваження надавати висновки щодо актів Верховної Ради АРК не лише з питань конституційності, а і їх законності.

Натомість факт (від лат. *factum* – зроблене) в юридичній літературі визначено як філософсько-правову категорію, що має виражену суб'єкт-об'єктну сутність, яка охоплює справжню подію або наслідок діяльності (онтологічний аспект), і що вживають для позначення важливого різновиду емпіричного знання, яке, з одного боку, здійснює вихідні емпіричні узагальнення як безпосередня основа теорії або здогадки, а з другого боку – містить у своєму змісті сліди семантичного впливу останніх (логіко-гносеологічний аспект) (Shkarupa, Vedernikov, & Pidchybii, 2001, p. 135).

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з наявністю та/або відсутністю яких норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин. Юридичні факти є життєвими обставинами (діями та подіями, наявними або відсутніми, такими, що залежать

або не залежать від волі людини), що безпосередньо або опосередковано визначені гіпотезою норми права; саме вони є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин (Yavor, 2015, p. 60; Yakovliev, 2019).

«Для вирішення судової справи, – зазначає С. Будилін, – суд вирішує питання факту (мали місце ті чи інші фізичні події або ментальні стани) і питання права (про те, які загальнообов'язкові правила застосовні у справі). Питання факту і права вирішують суди по-різному: перші – на підставі оцінки доказів, другі – на підставі правового та логічного аналізу» (Budylin, 2014, p. 79).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що вперше запропоновано використовувати спеціальний методологічний інструментарій під час розроблення теорії конституційного судового процесу, вдосконалено змістову та видову характеристику доказової бази відповідальності з формулюванням авторської дефініції останньої; дістали подальший розвиток наукові уявлення про генезу теорії доказування та її перспективи у вітчизняному правознавстві

Висновки

Здійснене наукове дослідження дає змогу сформулювати такі положення:

– судового конституційного процесу як суспільно-політичної категорії та правового явища ґрунтується на досягненнях багатовікової історії вітчизняного державотворення щодо забезпечення прав і свобод людини, гідних умов її життя та прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу. У цьому контексті повноваження конституційного судового процесу є не лише важливою функцією з позиції дотримання конституційної законності, а й має вагоме значення як діяльність, спрямована розкрити зміст сутнісних засад конституційного процесу та відображення соціально-культурного стану суспільства та показників реального рівня взаємовідносин між соціумом і індивідом, владою та громадянином, механізмом державної влади й інститутами громадянського суспільства у їх єдності та суперечностях (протилежностей). «Єдність протилежностей» означає їх взаємообумовленість, тобто існування однієї протилежності передбачає необхідне існування іншої протилежності, у нашому випадку це стосується категорій «букви» (позитивістська складова) та «духу» (аксіологічна й онтологічна складові) закону.

¹ Мартін Хайдеггер (Гайдеггер) (нім. *Martin Heidegger*; 1889–1976) – німецький філософ, один із найбільших філософів ХХ ст. Створив учення про Буття як основоположної та невизначеної, проте до всіх причетної стихії світобудови, один з основоположників німецького екзистенціалізму.

REFERENCES

- Aristotel. (1983). Politika [Politics]. *Sochinenie, The writing*. (Vols. 1-4). Moscow [in Russian].
- Bakunin, M.A. (2014). *Gosudarstvennost i anarkhiia [Statehood and Anarchy]*. Moscow: Knizh. Klub Knigovek [in Russian].
- Baulin, Yu. (2016). Dvadtsiat rokov vitchyznianoї konstytutsiinoї yurysdyksii: zdobutky ta perspektyvy [Twenty Years of Domestic Constitutional Jurisdiction: Achievements and Prospects]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 4/5, 23-40 [in Ukrainian].
- Baulin, Yu.V. (2017). Metodolohichni aspekty doslidzhennia konstytutsiinosti okremykh polozhen zakonu v diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Methodological aspects of the study of the constitutionality of certain provisions of the law in the activities of the Constitutional Court of Ukraine]. *Metodolohiia v pravi, Methodology in law*. I. Bezklubyi (Eds.). Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
- Budylin, S.L. (2014). Vopros prava ili vopros fakta? Dokazyvanie i kassatsiia [Question of law or question of fact? Proof and cassation]. *Vestnik FAS Uralskogo okruga, FAS Bulletin of the Urals District*, 2, 79-124 [in Russian].
- Elster, J. (1996). Constitutionalism in Eastern Europe: An Introduction. *University of Chicago Law Review*, 58, 40-41.
- Fikhte, Y.H. (2000). Absolutne obgruntuvannia prava v diisnosti [Absolute justification of law in reality]. (V. Abashnik, Trans). *Praktychna filosoφiia ta pravovyi poriadok, Practical philosophy and legal order*. Kharkiv: Tsentр Osvitnikh Initsiatyv [in Ukrainian].
- Hegel, H.V.F. (2004). *Fenomenolohiia dukhu [The phenomenology of the spirit]*. (P. Tarashchuk, Trans). Yu. Kushakov (Ed.). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Holovin, A.S. (2013). Okremi pytannia, poviazani z zaprovadzhenniam instytutu konstytutsiinoї skarhy u vitchyznianomu zakonodavstvi [Some issues related to the implementation of the constitutional complaint institute in national legislation]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 1/2, 244-253 [in Ukrainian].
- Kampo, V.M. (2014). Metodolohiia doslidzhen konstytutsiinoї yustytzii v Ukraini: naukovyi ohliad [Methodology for Constitutional Justice Studies in Ukraine: A Scientific Review]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 6, 158-170 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zachyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 13, 32 [in Ukrainian].
- Korelskiy, V.M., & Perevalov, V.D. (Eds.). (2002). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and Law]* (2nd ed., rev.). Moscow: NORMA [in Russian].
- Kornienko, P. (2019). Teoretychnyi analiz sutnosti i zmistu konstytutsiinykh osnov pravozakhysnoi diialnosti [Theoretical Analysis of the Essence and Content of the Constitutional Foundations of Human Rights Activities]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 2(8), 20-27. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173052> [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V. (2011). Dokazuvannia v konstytutsiinom sudovomu protsesi [Evidence in Constitutional Litigation]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 4/5, 158-163 [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V. (2014). Normativizm yak metodolohiia yurysprudentsii [Normativism as a methodology of jurisprudence]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4, 17-29 [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V., Kaminska, N.V., & Kushakova-Kostytska, N.V. (2019). Perspektyvy vdoskonalennia diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii [Perspectives of perfection of activity of the Constitutional Court of Ukraine in the conditions of modern social transformations]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 3(9), 4-11. doi: 10.15587 / 2523-4153.2019.180113 [in Ukrainian].
- Koziubra, M.I. (2011). Pryntsyp verkhovenstva prava i sudova vlada [The rule of law and the judiciary]. *Naukovi zapysky NaUKMA, NaUKMA Scientific Notes*, 116, 3-8 [in Ukrainian].
- Kulakova, V.Yu. (Ed.). (2017). *Grazhdanskiy protsess zarubezhnykh stran (Frantsiia i Angliia) [Civil process of foreign countries (France and England)]*. Moscow: Prospekt [in Russian].
- Lytvynov, O.M. (2017). Tlumachennia zakonodavchoi normy pry rozhhliadi spravy za konstytutsiinoiu skarhoiu: problemy zastosuvannia [Interpretation of the legislative norm when considering a case on a constitutional complaint: problems of application]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 6, 22-28 [in Ukrainian].
- Mizhnarodni standarty nezalezhnosti suddiv [International standards for the independence of judges]*. (2008). Kyiv: Polihraf-Ekspres [in Ukrainian].
- Monteske, Sh.-L. (1999). *O dukhe zakonov [O the spirits of the laws]*. Moscow [in Russian].
- Nedybaliuk, V.D. (2019). Okremi aspekty nezalezhnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy yak harantiia realizatsii Osnovnoho Zakonu [Some aspects of the independence of the Constitutional Court of Ukraine as a guarantee of implementation of the Basic Law]. *Forum Prava, Forum Rights*, 54(1), 52-59. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2634681> [in Ukrainian].
- Nersesiants, V.S. (1997). *Filosoφiia prava [Philosophy of Law]*. Moscow: INFRA M - NORMA [in Russian].
- Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Kampa V.M. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinyim podanniam 54 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv", Kryminalno-protseusualnoho kodeksu Ukrainy, Hospodarskoho protseusualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protseusualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Separate Opinion of the Judge of the Constitutional Court of Ukraine Camp V. M. concerning the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the 54 People's Deputies of Ukraine on the conformity of the separate provisions of the Law of Ukraine "On Judiciary and Status of Judges", Criminal Procedure Code of Ukraine, Of the Commercial

- Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Judiciary of Ukraine]. (2012). *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 1, 37 [in Ukrainian].
- Rekomendatsiia Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo suddiv: nezalezhnist, efektyvnist ta oboviazky vid 17 lystop. 2010 r. No. 12(2010) [Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe to the Member States on judges: independence, efficiency and duties from November 17, 2010, No. 12(2010)]. (n.d.). www.scourt.gov.ua. Retrieved from [https://www.scourt.gov.ua/clients/vsuvsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.scourt.gov.ua/clients/vsuvsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 2 lystop. 2004 r. No. 15-rp [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine from November 2, 2004, No. 15-rp]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 45, 2975 [in Ukrainian].
- Saifulina, Yu.V. (2011). Fenomenolohichni pidkhid do rozuminnia prava [Phenomenological approach to understanding law]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu, Scientific Bulletin of Chernivtsi University*, 597, 28-33 [in Ukrainian].
- Serohin, V.S. (2014). *Verkhovenstvo prava v Ukraini: problemy rozuminnia ta zastosuvannia [Rule of law in Ukraine: problems of understanding and application]*. Dnipropetrovsk: Hrani [in Ukrainian].
- Shaptala, N. (2018). Logical (mental) aspect of knowledge of truth in constitutional court process. Retrieved from <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1076>. doi: <https://doi.org/10.33270/04191802.86>.
- Shaptala, N. *Aksiolohichna skladova dokazuvannia v konstytutsiinomu sudovomu protsesi [Axiological component of evidence in constitutional litigation]*. Retrieved from <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1054>. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.7> [in Ukrainian].
- Shemshuchenko, Yu.S. (Eds.). (2003). Pravo [Right]. *Yurydychna entsyklopediia, Legal Encyclopedia*. (Vols. 1-6). Kyiv: Ukr. entsyklopedia [in Ukrainian].
- Shkarupa, V.K., Vedernikov, Yu.A., & Pidchybii, V.P. (2001). *Administrativne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Stetsiuk, P.B. Vynyknennia ta rozvytok pravovoi okhorony konstytutsii yak polityko-pravovoho yavyscha [The emergence and development of legal protection of the constitution as a political and legal phenomenon]. *Internet vydannia: Yiurysprudentsiia onlain, Online Publication: Online Law*. Retrieved from <http://www.lawyer.org.ua/?i=240> [in Ukrainian].
- Strashun, B.A. (Eds.). (1995). *Konstytutsiine (derzhavne) pravo zarubizhnykh krain [Constitutional (state) law of foreign countries]*. (Vols. 1-4). Moscow: Vyd-vo VEK [in Ukrainian].
- Stvorennia federalnogo derzhavnogo aparatu [Establishment of a federal state apparatus]. *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain ta pravovi systemy svitu, History of the state and law of foreign countries and legal systems of the world*. (n.d.). Retrieved from http://www.zen.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=207:2009-12-17-14-39-32&catid=20:2009-12-17-13-46-25&Itemid=29 [in Ukrainian].
- Yakovlev, N.N. (Eds.). (1994). *Federalist. Politicheskie esse A. Gamiltona, Dzn. Medisona i Dzn. Dzneia [Federalist. Political essays by A. Hamilton, J. Madison and J. Jay]*. (O.L. Stepanova, Trans). Moscow: Progress-Litera [in Russian].
- Yakovliev, A.A. (2019). Pytannia yevroatlantychnoi intehtatsii v suchasnomu konstytutsiinomu protsesi Ukrainy [The Issues of Euro-Atlantic Integration in the Contemporary Constitutional Process of Ukraine]. *ScienceRise: Juridical Science*, 3(9), 12. doi: 10.15587 / 2523-4153.2019.180048 [in Ukrainian].
- Yavor, O. (2015). Yurydychni fakty v simeinomu pravi: teoretyko-prykadnyi aspekt [Legal Facts in Family Law: An Applied Aspect]. *Yurydychni fakty v systemi pravovoho rehuliuвання, Legal facts in the system of legal regulation: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 601-606). Kyiv [in Ukrainian].
- Yevropeiska khartiia pro status suddiv vid 10 lyp. 1998 r. [European Charter on the Status of Judges from July 10, 1998]. (n.d.). court.gov.ua. Retrieved from <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy": vid 13 lyp. 2017 r. No 2136-VIII [Law of Ukraine "About the Constitutional Court of Ukraine": vid 13 lyp. 2017 r. No. 2136-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 35, 376 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia)": vid 2 cherv. 2016 r. No. 1401-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (on Justice)" from June 2, 2016, No. 1401-VIII]. *Holos Ukrainy, Voice of Ukraine*, 118 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аристотель. Политика. *Сочинение* : в 4 т. М., 1983. Т. 4. 618 с.
- Бакунин М. А. Государственность и анархия. М. : Книж. Клуб Книговек, 2014. 704 с.
- Баулін Ю. Двадцять років вітчизняної конституційної юрисдикції: здобутки та перспективи. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4/5. С. 23–40.
- Баулін Ю. В. Методологічні аспекти дослідження конституційності окремих положень закону в діяльності Конституційного Суду України. *Методологія в праві* : монографія / за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 656 с.
- Будылін С. Л. Вопрос права или вопрос факта? Доказывание и кассация. *Вестник ФАС Уральского округа*. 2014. № 2. С. 79–124.
- Elster J. Constitutionalism in Eastern Europe: An Introduction. *University of Chicago Law Review*. 1996. No. 58. P. 40–41.

- Фіхте Й. Г. Абсолютне обґрунтування права в дійсності / пер. з нім. В. Абашнік. *Практична філософія та правовий порядок* : зб. наук. ст. Харків : Центр Освітніх Ініціатив, 2000. С. 331–334.
- Геґель Г. В. Ф. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Таращук ; наук. ред. Ю. Кушаков. Київ : Основи, 2004. 548 с.
- Головін А. С. Окремі питання, пов'язані з запровадженням інституту конституційної скарги у вітчизняному законодавстві. *Право України*. 2013. № 1/2. С. 244–253.
- Кампо В. М. Методологія досліджень конституційної юстиції в Україні: науковий огляд. *Право України*. 2014. № 6. С. 158–170.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. 2006. № 32.
- Теория государства и права : учебник / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. М. : НОРМА, 2002. 616 с.
- Корнієнко П. Теоретичний аналіз сутності і змісту конституційних основ правозахисної діяльності. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 2 (8). С. 20–27. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173052>.
- Костицький М. В. Доказування в конституційному судовому процесі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4/5. С. 158–163.
- Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 17–29.
- Костицький М. В., Камінська Н. В., Кушакова-Костицька Н. В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного Суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 3 (9). С. 4–11. doi: [10.15587/2523-4153.2019.180113](https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.180113).
- Козюбра М. І. Принцип верховенства права і судова влада. *Наукові записки НаУКМА*. 2011. Т. 116. С. 3–8.
- Гражданский процесс зарубежных стран (Франция и Англия) : учеб. пособие. / ред. В. Ю. Кулакова. М. : Проспект, 2017. 256 с.
- Литвинов О. М. Тлумачення законодавчої норми при розгляді справи за конституційною скаргою: проблеми застосування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2017. № 6. С. 22–28.
- Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. док. Київ : Поліграф-Експрес, 2008. С. 19–21.
- Монтескьє Ш.-Л. О духе законов. М., 1999. 672 с.
- Недибалюк В. Д. Окремі аспекти незалежності Конституційного Суду України як гарантія реалізації Основного Закону. *Форум Права*. 2019. № 54 (1). С. 52–59. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2634681>.
- Нерсесянц В. С. Философия права : учебник. М. : ИНФРА М – НОРМА, 1997. 652 с.
- Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В. М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 37.
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листоп. 2010 р. № 12 (2010). URL: [https://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B).
- Рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975. С. 41.
- Сайфуліна Ю. В. Феноменологічний підхід до розуміння права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 597. С. 28–33.
- Серьогін В. С. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування : монографія. Дніпропетровськ : Грані, 2014. 124 с.
- Shaptala N. Logical (mental) aspect of knowledge of truth in constitutional court process. 2018. URL: <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1076>. doi: <https://doi.org/10.33270/04191802.86>.
- Шаптала Н. Аксиологічна складова доказування в конституційному судовому процесі. URL: <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1054>. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.7>.
- Право. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енциклопедія, 2003. Т. 5. 736 с.
- Шкарупа В. К., Ведерніков Ю. А., Підчій В. П. Адміністративне право України : слов.-довід. Дніпропетровськ, 2001. 196 с.
- Стецюк П. Б. Виникнення та розвиток правової охорони конституції як політико-правового явища. *Інтернет видання: Юриспруденція онлайн*. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?i=240>.
- Конституційне (державне) право зарубіжних країн : підручник : у 4 т. / відп. ред. Б. А. Страшун. М. : Вид-во ВЕК, 1995. Т. 2. 448 с.
- Створення федерального державного апарату. *Історія держави і права зарубіжних країн та правові системи світу*. URL: http://www.zen.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=207:2009-12-17-14-39-32&catid=20:2009-12-17-13-46-25&Itemid=29.
- Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея / пер. с англ. ; под общ. ред. Н. Н. Яковлева ; коммент. О. Л. Степановой. М. : Прогресс – Литера, 1994. 592 с.
- Яковлев А. А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 3 (9). С. 12. doi: [10.15587/2523-4153.2019.180048](https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.180048).

- Явор О. Юридичні факти в сімейному праві: теоретико-прикладний аспект. *Юридичні факти в системі правового регулювання* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листоп. 2015р.). Київ, 2015. С. 601–606.
- Європейська хартія про статус суддів від 10 лип. 1998 р. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf>.
- Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 черв. 2016 р. №1401-VIII. *Голос України*. 2016. № 118.

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2019

Shaptala N. – Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of the Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5944-9596>

Constitutional Court Proceedings: Methodology and Philosophical Law

*The **purpose** of the scientific article is to summarize and develop theoretical and methodological knowledge about the nature, nature and features of the constitutional judicial process, as well as to invent a system of measures to: defining the philosophical and legal content of constitutional judicial control as a multifaceted philosophical and legal category; understanding of methodological and procedural principles of its application; identification of the relationship between the structural and functional specifics of the judicial control institute and the characteristic features of social relations in the main spheres of life of the society. The **methodological basis** of scientific search is a set of philosophical and philosophical principles of scientific cognition, methodological approaches, general methods of thinking, philosophical, general scientific and specifically scientific methods, the use of which has provided the validity and reliability of the results of the study of the laws of constitutional judicial process formation. The **scientific novelty** of the publication is that for the first time it was proposed to use special methodological tools in the course of developing the theory of constitutional litigation; have further developed scientific ideas about the genesis of the theory of proof and its prospects in domestic law. The **conclusions** of the scientific article are as follows: The philosophical and legal nature of the judicial constitutional process as a socio-political category and legal phenomenon is based on the achievements of the centuries-old history of the national state-making in ensuring human rights and freedoms, decent living conditions and the desire to develop and strengthen a democratic, social, and legal state. In this context, the powers of the Constitutional Court of Ukraine are not only an important function from the point of view of compliance with constitutional law, but also have special significance as an activity aimed at determining the essential principles of the constitutional process and reflecting the socio-cultural status of society and indicators of the real level of relations between society and the individual. , the government and the citizen, the mechanism of state power and the institutions of civil society in their unity and contradiction (opposites). Thus, «unity of opposites» means their interdependence, that is, the existence of one opposition implies the necessary existence of another opposite, in our case it concerns the categories of «letter» (positivist component) and «spirit» (axiological and ontological components) of law.*

Keywords: evidence base; constitutional litigation; methodological tools; theory of proof.

Андрєєв Д. В. – доктор юридичних наук, професор, директор навчально-наукового інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5328-8218>;

Іванченко Д. В. – член виконавчого комітету міської ради, м. Новоград-Волинський
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7822-2872>

Філософсько-правова методологія налагодження дієвої комунікації влади та місцевих громад в інформаційному суспільстві

Метою статті є дослідження методологічних засад формування нових форм і моделей комунікації влади та місцевих громад, які мають підвищити якість й ефективність діалогу між громадянином та органами місцевої влади. В умовах розвитку вітчизняного інформаційного суспільства філософсько-правове осмислення природи владно-суспільної комунікації певною мірою залишається поза увагою науковців. Методологія застосування наукового інструментарію аналізу цього процесу ґрунтується на тому, що інформаційно-правова взаємодія влади та суспільства – це основоположна парадигма, яка має міждисциплінарний характер, у якій державна влада постає цілісним явищем, а її дослідження в методологічному аспекті формують не лише юриспруденція, а й логіка, політологія, соціологія, психологія, комунікативістика тощо. Така інтегрованість проблематики не тільки сприяє розвитку філософсько-правової науки, а й засвідчує її державотворчу глибинність, складність і потребу системного розв'язання актуальних проблем взаємодії влади та громади. Наукова новизна полягає в тому, що вперше за допомогою історико-компаративного аналізу досліджено філософсько-правову сутність еволюційного процесу розвитку комунікаційної взаємодії органів влади та суспільства. Зазначений процес значно трансформується в умовах розвитку інформаційного суспільства, яке самореферентно формує нові запити громадянина та потребує швидких, адекватних рішень органів державної влади щодо потреб громади. Висновки. Проаналізувавши найпоширеніші філософсько-правові концепції забезпечення дієвої комунікаційної моделі влади та суспільства, слід зауважити: уся система методологічних засад аналізу функціонування влади поступово, проте впевнено еволюціонує до трансформування державного механізму в постійно діючу, ефективну систему комунікації з громадою певної території, у якому визначено домінуючу роль людини, захист й охорону її законних прав та інтересів. Це об'єктивно наявна основа, що методологічно співзвучна з найважливішою конституційною засадою: єдиним джерелом державної влади є народ. Водночас філософсько-правову сутність сучасної моделі комунікації влади та громади слід досліджувати як ієрархічну та контагіозну систему, адже в більшості демократичних суспільств забезпечення можливостей комунікаційного обміну кожного індивідуума зокрема та суспільства загалом набуває особливого значення, водночас, ідея комунікації полягає не в пропонуванні моделі політичної дії, а в аналізі суспільної ідеї та розумінні типового ідеалу. З огляду на особливості становлення інформаційного суспільства в Україні, також можна констатувати, що вітчизняна модель комунікаційної взаємодії органів влади та місцевих громад потребує докорінного реформування, а її трансформація активно відбуватиметься й надалі.

Ключові слова: громадянин; місцева громада; суспільство; влада; комунікація; комунікаційні механізми; інформаційне суспільство.

Вступ

Критичне переосмислення ролі комунікаційних процесів як однієї з найдієвіших моделей налагодження співпраці влади та громад опинилося в епіцентрі наукової уваги на початку ХХ століття. У цей період принципи державно-суспільного устрою одночасно припинили відповідати демократичним засадам, а свідомо потреба громад брати участь у реалізації навіть антилюдської державної політики своїх країн набули загрозливих рис. Приклади агресивної політики нацистської Німеччини, фашистської Італії та Радянського Союзу, коли відбувалося масове залучення населення до відверто злочинної діяльності органів влади, змусив теоретиків філософії та права почати ретельно аналізувати феномен комунікаційної взаємозалежності держави та громадянина зовсім з

іншого боку. Цей процес продовжується й нині, а механізми його реалізації залишаються найактуальнішими темами наукових розробок та експериментів фахівців різних галузей і сфер.

Аналіз останніх досліджень владно-суспільних комунікацій неможливо здійснити без опрацювання фундаментальних праць іноземних авторів: А. Барда, Ж. Бодрийяра, М. Вебера, Ю. Габермаса, Д. Галліна, У. Еко, М. Кастельса, Дж. Кіна, К. Кросса, Н. Лумана, Д. Мак-Квейла, М. Маклюєна, М. Манфреда, Д. Нелкена, А. Полякова, М. ван Хосека. В Україні проблематику взаємовідносин влади та суспільства вивчали такі наукові: О. Бандура, В. Бебик, О. Бухтатий, Ю. Ганжуров, О. Гвоздзік, Л. Губернський, М. Драгоманов, В. Здоровега, А. Колодій, Н. Камінська, В. Копейчиков, О. Копиленко, М. Костицький, В. Кравченко, Н. Кушакова-Костицька, В. Кравець, Є. Макаренко, А. Манойло,

А. Марущак, В. Набруско, В. Недбай, О. Павлишин, Г. Почепцов, О. Радченко, В. Різун, О. Тихомиров, Ю. Фінклер, Є. Цокур, Л. Явич та ін.

Мета і завдання дослідження

Філософія взаємодії влади та громади в науковому контексті існує як різноспрямована, проте та, що прагне до тяжіння сумісності й об'єднання течій, ідей і поглядів на підставі принципів законності, справедливості та гуманізму. Філософсько-правове осмислення феномену владно-громадської комунікації державної влади та суспільства є невідкладним завданням для всебічного забезпечення в Україні демократичних перетворень. Водночас особливий інтерес становлять питання формування сучасної структури, принципів, функцій і методів комунікативної взаємодії у різних формах суспільних зв'язків і політичних конструктів, не враховуючи які ефективний процес залучення місцевих громад до процесів державотворення неможливий.

Виклад основного матеріалу

Дослідження проблематики започаткування системи взаємозв'язків між громадянами, громадою та державою опинилося в епіцентрі уваги мислителів ще за часів Античності. Можливо, у цьому контексті приклад відомої праці Платона «Держава», в якій уперше висловлено тезу, що процес комунікаційної взаємодії між людьми є логічним результатом людського співіснування, стане підтвердженням цієї тези. У цій роботі ми констатуємо перше філософське обґрунтування необхідності забезпечення процесу взаємного діалогу, коли «не стало сили уникнути несправедливості та дотримуватися іншого справедливого» для цього необхідно «домовитися між собою, аби не творити несправедливості й не страждати від неї» (Platon, 2000, р. 44).

У первісному варіанті владно-громадський концепт комунікації був пов'язаний з можливістю особи звертатися до владної інституції та висловлювати згоду на надану володарем пропозицію. Результат звернення у подібних комунікаціях залежав виключно від владної домінанти. Античні мислителі радили суверену прислухатися до думок громадян, однак, винятково з позицій підтримання власного добробуту та спокою. Однак ідея діалогу суверена та громадянина в Античні часи на європейських землях викликає схвалення: подібна комунікаційна модель у цей період навіть теоретично не могла існувати в країнах Сходу й Азії.

Арістотель у своєму трактаті «Етика. Політика. Риторика» пішов далі, визначивши одним з обов'язкових елементів тогочасного комунікаційного діалогу – «політичну природу

людини». А інструментом цих взаємовідносин назвав уміння збирати й використовувати інформацію, тобто – здійснювати діалог також і з іншими членами суспільства, збільшуючи чисельність учасників комунікаційного процесу» (Aristotel, 1978, р. 14-15). Класики філософії Платон та Арістотель незалежно один від одного висловили спільне бачення в організаційній побудові «справедливої держави», а її необхідною складовою – комунікаційний компонент володаря та громади. Досліджуючи ознаки ідеального суспільства, Платон констатує: «якщо ми хочемо бути щасливими, слід іти тією дорогою, якою ведуть сліди наших роздумів. А для цього ми об'єднуємося в союзи й спільноти; також існують і вчителі мистецтва переконання; від них можна почерпнути і судейську премудрість, і ораторське вміння, за допомогою якого одних будемо переконувати на народних зборах, а інших змушувати мемо силою до послуху» (Platon, 1999, р. 50).

Аналізуючи філософсько-правову природу комунікаційної взаємодії влади та громади, слід наголосити на чинниках, які сприяють якості та дієвості означеного процесу. Ще зі стародавніх часів мислителі наголошували, що однією із потужних ознак суспільних відносин є засоби поширення інформації, тобто певні комунікаційні механізми безпосередньо впливають на ефективність владно-громадського діалогу. Дослідник К. Куле, з'ясовуючи рівень та ефективність комунікацій за часів Античності, доходить висновків, що вони доволі різняться між Спартою та Афінами. «У Спарті писемність була розповсюджена не гірше, ніж в інших містах. Проте від публічних написів ця держава демонстративно відмовилась: у неї не було писемних законів, вона не оприлюднювала списки громадян, а громадяни не висловлювали зацікавленість про себе». Водночас ідеалізовані приклади грецької демократії та роль засобів комунікацій у розбудові стародавніх демократичних установ Еллади потребують більш об'єктивного погляду. Ці «дослідження» було здійснено водночас із розвитком грецької моделі міст-полісів. Слід погодитися, що у «демократичних полісах ті хто інформує, та ті, кого інформують, були одними й тими ж особами, оскільки оприлюднювалося те, за що голосували збори, учасниками яких були громадяни. У такому випадку прозорість була повною, а зв'язок між демократією та оприлюдненням законів і рішень був природним та очевидним» (Kule, 2004, р. 105). Однак із зазначеного твердження випадає певна кількість учасників комунікаційного процесу (раби, колишні раби, торговий люд), які де-юре не були громадянами Греції, а де-факто становили близько 60 % населення міст-полісів.

Окреслена нерівність залучення населення до процесів державотворення, доступу до

діалогу з владою, а також до отримання інформації характерна також для більш пізнього періоду формування європейських суспільств. Проте не слід стверджувати, що за часів Середньовіччя еволюційний розвиток комунікаційних відносин погіршився, він набув інших форм і методів. У період Середньовіччя один із найвідоміших філософів цього періоду Тома Аквінський, загалом підтримуючи позицію Арістотеля про статус громадянина як «політичної істоти», починає розвивати її у відповідно до християнських догм і наголошує на природному потягу індивіда до об'єднання у спільноту, що спричиняє утворення механізмів здійснення комунікацій безпосередньо у цих спільнотах, а пізніше й між спільнотами задля досягнення загального добробуту (Akivinskyi, 2003, p. 18).

Середньовічний соціально-правовий порядок тривалий час формувався під впливом гуманістичних концепцій «отців церкви»: Василя Великого, Григорія Нісського, Амвросія Медіоланського, Августина Блаженного та більшою мірою Августина. Мова йде передусім про патристику, яка стала одним з основних напрямів християнської філософії, що офіційно поширювалася. Теологи, які поширювали патристику як концепцію, доволі швидко почала «тяжіти» до моделі християнського суспільства індивідуалістичної держави, що ґрунтувалася на приматі свободи в отриманні інформації. Зрозуміло, інформації теологічного змісту, проте з часом вільний доступ до різних видів цієї інформації набуває більших обрисів світського характеру та призводить до поглиблення процесу індивідуалізації під час остаточного формування кордонів європейських державах.

Індивідуальність особистості Нового часу, увібравши християнську концепцію індивідуалізму, передбачала людину самодостатньою істотою, оскільки «вона створена за подобою та образом Божим», а з огляду на це наділена розумом і словом. Для Нового часу характерний розгляд індивідуалізму за принципом – індивідуальні держави складаються з індивідуальних людей і вільних комунікацій між ними. Філософсько-правова концепція Нового часу розшифровується як «не роби іншим того, чого не побажеш собі, не здійснюй несправедливостей»; на другому ступені правила визначають – «роби кожному те, що бажаєш, щоб тобі робили, віддячуй кожному своє»; благочестя приписує: «не тільки не роби несправедливостей, не тільки чини справедливо із будь-ким, а й бажай кожному блага, щастя і сприяй йому, як своєму власному, живи благодійно» (Fisher, 2016, p. 52).

Зміст тогочасного права реалізують у взаємовідносинах на підґрунті моральних норм, а найвищий ступінь природного права означає збіг індивідуальних інтересів з інтересами громади.

Процес цих взаємовідносин залежить від загального рівня розвитку комунікаційних механізмів. Тобто, зважаючи на зазначене, якщо першоджерелом утворення Всесвіту є «Слово», то воно за своєю природою засновує комунікацію, яка є первинним чинником розвитку сучасної людської цивілізації, де вільні комунікації є парадигмальним конструктом.

Значно пізніше послідовники ідеї свободи комунікацій припускали, що у складних сучасних суспільствах усі громадяни так само зможуть входити у громадське життя на рівних умовах; що їхня можливість спілкуватися у громадській структурі є рівною (Kin, 1999, p. 33). Комунікаційні відносини передбачають певні ступені свободи та самостійності індивідуумів і соціальних суб'єктів за посередництвом механізмів узгодження дій індивідуума з діяльністю інших індивідуумів, соціальних груп і суспільства загалом. Існування процедури такого «узгодження» реально є фактором ефективності інституційно закріплених комунікаційних зв'язків у демократичному суспільстві. Влада у сфері комунікаційних відносин виявляє себе як власник потужного управлінського потенціалу.

Природність Нових часів, за висловом Лейбніца, – це передусім раціональність і постійні пошуки джерела права для забезпечення індивідуалізації людини. Природне право ототожнюють з розумним правом, яке своєю чергою тотожне праву розуму. Лейбніц розрізняв «екзегетичну» юриспруденцію та дидактичну юриспруденцію. «Навіть коли він занурювався в море «екзегетичної юриспруденції», він намагався звести безмежний океан права до небагатьох прозорих джерел «правового розуму»; розум закону він прирівнював до «тисячі коментарів» (Leibniz, 1980, p. 13-14). Лейбніц намагався вибудувати раціональну систему природного права, що ґрунтується на очевидній істині.

Водночас нідерландський філософ Б. Спіноза зауважував, що суспільство можна створити без суперечностей із природним правом, а дотримуватися будь-якого договору можна завжди з найбільшою вірністю, якщо, звичайно, кожен член суспільства перенесе на нього всю міць, яку має; воно є вищою формою панування, якому кожен буде зобов'язаний коритися чи добровільно, чи під страхом покарання. Проте право такого суспільства називається демократією, яку тому й визначено як загальне зібрання людей, котрі спільно мають верховне право на все, про що можуть домовитися (Spinoza, 1987, p. 207). Здається, Б. Спіноза інших видів взаємодії влади та суспільства, крім суспільного договору, не визнавав. Подібна наукова точка зору була не одноосібною.

Наша гіпотеза підтверджена працями Ж.-Ж. Руссо, який у XVIII ст., досліджуючи

сутність суспільного договору, обґрунтував цей феномен з позиції комунікаційної взаємодії між суспільством та владою і визначив, що суспільний лад є тим священним правом, яке є основою для інших прав. Проте це право не встановлене природою; отже, воно ґрунтується на домовленостях. Йдеться про те, щоб довідатися, якими є ці домовленості. Виходячи від загального до часткового, вважаємо за необхідне звернутися, зокрема, до сформованих поглядів на суспільний договір, які заклали підґрунтя владно-громадських комунікацій, а на нинішньому етапі доповнюють методи розпізнавання її результативності через оцінку джерел її функціонування. Теорія суспільного договору – це філософсько-правова концепція, що трактує громадянське суспільство (на противагу звичайно-природному стану людини) як результат свідомого акту конвенції щодо таких соціальних феноменів, як закон і держава.

Розглядаючи загальні принципи теорії суспільного договору, як основи виникнення комунікації між владою та громадою, пропонуємо погодитися, що вони мають ґрунтуватися на таких засадах:

1) ідеї природного права (як права, заснованого на іманентній природі людини), яка має глибоке вкорінення у європейську традицію (Арістотель, стоїки, Цицерон);

2) ідеї держави як гаранта природного права;

3) ідеї констатування закону та держави в акті вільного волевиявлення незалежних індивідів;

4) ідеї народу як суверена права та влади (від ідеї договору народу з володарем, що розвиває схоластика, народу до розуміння народу як фінального суверена влади у традиції Просвітництва).

Новоєвропейська культура передбачає два підходи до теорії суспільного договору. Перший полягає у консерватизмі, який інтерпретований на підставі ідеї «добровільного обмеження індивідуальної свободи через перенесення природного права індивідів на державу або ж правителя задля запобігання «війни всіх проти всіх» – у Гоббса; до більш м'якої парадигми перенесення лише деякої частини природного права на структури влади – у Локка.

Другий підхід названий радикальним – «від моделі гармонійного суспільства як такого, що поєднує інтереси індивідуально «щасливої людини» та щасливого «цілого» у Спінози до розуміння народу як єдиного суверена влади, а «освіченого правителя» як гаранта реалізації природного права із делегованою йому народом відповідальністю керівництва в ідеології Просвітництва.

Концепція суспільного договору Ж.-Ж. Руссо певною мірою формується всупереч традиційній для Просвітництва ідеї «освіченого государя» – на пряме народовладдя: суспільний договір є

передусім договір народу як цілого із самим з собою («суверенітет, будучи лише здійсненням спільноти, не може ніколи відсторонюватися, і... суверен, будучи нічим іншим, як колективною істотою, може бути представлений тільки самим собою»). Якщо у традиційній європейській культурі семантичний наголос суспільного договору акцентовано на процесі формування владних структур, то в межах Просвітництва – на процес конституювання народу як громадянської цілісності. Однак якщо суб'єктом суверенітету і «волі» може бути лише народ, поза яким не було б представницької системи – безпосередньо, то й виконавча «влада може, звичайно, передаватися». У цьому контексті влада є «посередницький орган, установлений між підданими і сувереном для взаємних їхніх зносин, уповноважений виконувати закони й охороняти свободу як політиків, так і громадян» (Russo, 2013, p. 130).

Усталену європейську філософську традицію народовладдя формувала не лише Концепція суспільного договору Ж.-Ж. Руссо: до цього процесу додалися соціально-правові моделі І. Канта і Й. Фіхте, інтерпретація становлення індустріального суспільства як переходу «від Статусу до Договору» (Г. Мейн, Ф. Тенніс та інші), концепція «змінного змісту природного права» у прагматизмі, ідея «природного права у конкретній ситуації» в екзистенціалізмі.

Більш детальний аналіз типів комунікації та різновиди її механізмів у дії влади і громади дає змогу виокремити три системи організації їхнього співбуття: це підпорядкування у відносинах із владою; протистояння й індиферентність. Проте у переважній більшості випадків взаємодія між владою і народом є програмованою. Комунікаційні акти в кожному з них набувають різних трансформацій, починаючи від комунікації злагоди; інсценування зв'язку з народом; прямої комунікації, влаштованої на основі пар-технологій «любові» до влади; стихійна непередбачувана взаємодія – вимога народу; комунікація протестна проти дій влади та пасивна інтеракція («добре, що війни нема»).

Влада і суспільство, з огляду на кожного із різновидів взаємодії, знаходять свої конструктиви на етапі формування взаємин і функціонування правової держави в освоєнні «правового ідеалу», який може бути досягнуто лише через комунікацію, зазначає Лассвелл (Lasswell, 2017, p. 44). Однак такий процес пізнання ґрунтується на застосуванні системного методу, завдяки якому лише явище взаємодії влади та громади програмує оцінювання системи зв'язків у цілісному контексті дослідження влади як інструменту формування розвиненого інформаційного суспільства, і навпаки – впливу суспільства на формування влади.

Лише комплексні оцінки цілісного та сталого розвитку співпраці за всіма напрямками співіснування двох інститутів можуть спрогнозувати еволюційний поступ чи їхню руйнівну дію. Не менш вагомою роль, крім названих методів, відіграють історико-правовий і порівняльно-правовий методи, які ми спробуємо ефективно застосувати під час дослідження.

З позиції потенційних можливостей комунікаційної взаємодії, «владу» як суспільний феномен було досліджено також у працях М. Вебера, К. Маркса, А. Шопенгауера та інших європейських мислителів. Історик XIX ст. В. Ключевський зазначав, що «середньовічна європейська держава була федерацією суспільних прошарків, союзом декількох державних прошарків, який утримується на договорі» (Ключевський, 1959, р. 7). Тому логічно зауважити на тісному взаємозв'язку між буржуазними революціями в Європі та революцією у владно-громадських комунікаціях, які змінили моделі сучасної європейської державності.

Кожна з цих моделей скріплена суворим поділом двох різних, проте взаємодоповнюючих принципів комунікації між владою та громадою; кожна поєднує свободу й несвободу як однаково необхідні складники; і кожна не має «духовної єдності» на кшталт «прихильності загальним цінностям». В обох моделях індивідуальна свобода громадян стосовно можливості вільно здійснювати комунікації (між собою, у відносинах з державою) розглядають передусім як функціональний чинник, що забезпечує раціональність системи як цілого.

Науковець Т. Парсонс зазначав, що соціальна система утворюється як інтеракція людських індивідуумів, а тому кожен учасник є одночасно і діячем (що володіє певними цілями, ідеями, установками тощо), і об'єктом орієнтації як для інших діячів, так і для себе. Система інтеракції є певним аспектом, аналітично абстрагованим від тотальної сукупності процесів дій її учасників. За такої інтерпретації кожна з трьох інших систем дії (культура, особистість, поведінковий організм) становить частину навколишнього середовища або, інакше кажучи, навколишнє середовище соціальної системи. Ми виокремлюємо три значні еволюційні рівні – первісний, проміжний і сучасний (Parsons, 2016, р. 19).

Також Т. Парсонс визначив писемність особливим інструментом комунікацій – «доленосний вихід з первісності», що посилює базисну диференціацію між соціальною та культурною системами і значно розширює межі й владу останньої. Писемність сприяє незалежності культурної системи від потреб суспільства, що постійно збільшуються, і паралельно є природним правом людини. Водночас закон – як невід'ємний поєднувальний елемент сучасного суспільства, розвиваючись до необхідного рівня, сприяє

незалежності нормативних компонентів соціальної структури від примусу політичних та економічних інтересів, а також особистісних факторів.

Цікава у зазначеному контексті позиція дослідника А. де Токвіля, який вивчаючи феномен становлення моделей демократії, виокремив як один з основних факторів, що сприяє утвердженню ліберальних цінностей, функціонування у суспільстві громадських інститутів, котрі «роблять помірним деспотизм більшості та прищеплюють смак до свободи» (Токвіль, 2015).

Слід зазначити, що європейська модель комунікаційних відносин стала основою налагодження принципів взаємодії влади та громади на теренах тогочасної України. Аналізуючи наприкінці XIX ст. умови формування європейських принципів лібералізму у Східній Європі, зокрема на українських землях, М. Драгоманов зауважив, що «науково-історичний досвід разом зі з'ясуванням державно-правових думок показав, що наші теперішні думки про вільність, це продукт складного міжнародного політичного і розумового процесу» (Драгоманов, 2007, р. 5).

На наш погляд, концепції взаємовідносин влади та громади у Європі кардинально змінилися під час буржуазних революцій XVII–XVIII ст. Результатом цих соціальних перетворень став злам політичного устрою, зазначимо, вперше закріпленого на підставі конституційних актів. Крім того, слід наголосити ще на одному важливому аспекті: цими актами були також закріплені рівні принципи здійснення владно-громадських комунікацій і право громадянина на забезпечення свободи слова.

З прийняттям 3 вересня 1791 року Французької Конституції проголошено «Декларацію прав людини і громадянина», 11-й пункт якої передбачав, що «вільне вираження думок є одним з найбільш дорогоцінних прав людини; кожен громадянин може висловлюватися, писати і друкувати вільно, під загрозою відповідальності лише за зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом» (Блохін, 2015, р. 251).

Характерно, що концепція розвитку сучасної європейської держави нерозривно пов'язується з удосконаленням у суспільстві ефективності та дієвості владно-громадської комунікації. Загально-відомо, що активізація відносин в умовах інформаційного суспільства, передусім між державою та суспільством, вимагає впровадження нових форм і методів. У зазначеному контексті застосування інноваційних підходів до аналізу засад реформування цілісної теорії комунікації передбачає додаткове наукове дослідження як вербальних, так і невербальних комунікативних заходів. Слід погодитися з Г. Вейманном у тому, що «комунікація постає головним складником

взаємовідносин правового характеру, тому що вона включає не лише систему владних стосунків, а й що набагато важливіше – «оцінку та реакцію суспільства на законодавчі дії влади» (Weimann, 2012, р. 766).

Концептуалізування цієї парадигми здійснив М. Вебер, який вказав на дуалізм понять «панування-підкорення» у процесі налагодження діалогу влади та громади. Дослідник методом порівняння співвідносив владу із контролем, розподілом ресурсів і здатністю враховувати інтереси соціуму. Останнє якраз і творить шлях до формування державотворчих ідей, в яких взаємодія – це взагалі базове поняття існування влади в соціумі (Weber, 2014).

Конструкт взаємодії влади і суспільства вперше на рівні сучасних наукових ідей у комунікаційному контексті ми знаходимо у роботах Т. Джефферсона. Лише участь кожного громадянина в управлінні країною, його залучення до управління народними справами дає змогу говорити про владно-суспільний «союз». Відтак ідея співпраці влади й суспільства набувала свого розвитку, тому у ХІХ ст. були започатковані перші форми суспільної комунікації, які стали здобутком філософії права в інтерпретації владної співпраці з різними верствами суспільства (Dznejfferson, 2015, р. 50). У ХХ ст. владу вже трактують не лише як атрибут держави, тому у владно-громадському діалозі П. Барах, М. Барац, Р. Даль, Г. Лассуелл, С. Льюкс, Ч. Мерріам вбачають асиметризм суб'єкт-об'єктних відносин. Завдання побудови нової філософії комунікаційної взаємодії влади й інформаційного суспільства покликане перемогти «хаотичні рухи цивілізації» та нині осмислюється провідними аналітиками світу – Г. Алмондом, Р. Далем, К. Дейчем, Г. Кісінджером, К. Поппером, Дж. Фрідманом, Ф. Фукуямою, С. Хантінгтоном та ін.

Для детального дослідження сучасних механізмів здійснення державної влади в інформаційному суспільстві звернемося до діяльнісного методу та його оцінки через суб'єкт державної влади, що практикує нав'язування виконавцеві своєї волі владного веління, об'єкт, який виконує послання влади, та засоби, якими державна влада здійснює свою діяльність. Причому у владно-громадській комунікації соціум діє як суб'єкт, так і як об'єкт державної влади. У взаємодії з владою суб'єкт сприймає та оскаржує правове легітимне веління влади.

Суспільство залежно від рівня правової культури впливає на регулювання своїх і владних інтересів через вибори, референдуми, громадське вето, а також через діяльність політичних партій, громадських організацій та інші демократичні процедури. Основним інструментом реалізації владно-громадського діалогу в інформаційному суспільстві постає комунікація. Влада володіє

пріоритетом забезпечувати першооснови людського існування, причому за владною діяльністю «прочитується» рівень забезпечення справедливості в організації взаємодії влади та суспільства. Власне, первісно влада й покликана уособлювати ідеальний тип буття, а не існувати задля реалізації своїх інтересів і руйнувати життєствердне начало, державно-правові основи та цінності. Як універсальне явище державна влада повинна упорядковувати й організовувати взаємодію з громадою, впливаючи на правову реальність на підставі принципів свободи та рівності. Відсутність адекватних ситуацій ефективних владних механізмів взаємодії спричиняє конфлікт, який підриває авторитет влади.

На етапі виникнення суперечностей роль державної влади у комунікаційному процесі ускладнюється потребою консенсусу та покращення ефективності діалогу з громадою. Методологія розв'язання соціального конфлікту ґрунтується на встановленні прав і врахуванні інтересів суб'єктів конфлікту, а також взаємній відповідальності та реальній дії права.

«Право, за спостереженням М. ван Хоека, ґрунтується на комунікації між суб'єктами права. Без неї немислимим є ні його інтерпретація, ні його застосування. Інша методологічно вартісна засада природи комунікації, сформулована М. ван Хоеком, полягає в тому, що «право встановлює межі для людської взаємодії та комунікації. Воно створене і розвивається через комунікацію». І головна теза М. ван Хоека, яка має методологічну цінність для нашого дослідження взаємодії влади і суспільства – це те, що визначає шлях і підказує механізми втілення ідеї комунікації: «досягнення консенсусу щодо цінностей через перманентну відкриту і вільну комунікацію стає все більш значущою альтернативою «абсолютним істинам», проголошеним раніше панівними ідеологіями чи релігіями» (Ноеске, 2016).

Побудова інноваційної моделі залучення адекватних ситуації механізмів комунікації реально проектується на врахування появи нових ідеологій інформаційного суспільства, зокрема: комунікаційної, інформаційної та мультимедійної рефлексії, сучасних комунікаційних форм організації суспільства (блогосфера, соціальні мережі, флешмобінг тощо) з метою подолання неефективності наявного соціального договору, високої ймовірності громадського невдоволення, непередбачуваної соціальної мобільності у зв'язку з підвищенням ролі високотехнічних засобів комунікативного застосування.

Наукова новизна

Основою наукового пошуку у сфері комунікацій та юридичного аналізу владно-громадської взаємодії в інформаційному суспільстві є

методологія дослідження, сформована в умовах переосмислення європейських інтерпретацій владних відносин. Новітнє правове методологіювання спонукає нас до своєчасної видозміни парадигмальних підходів в оцінках двох концептів сучасної комунікації – влади та громади. У філософсько-правових теоріях, які присвячені дослідженню комунікаційних процесів і є нині доволі актуальними, переважно аналізують фрагменти різних концептів владно-громадської взаємодії, що надає нам право здійснити власну наукову розвідку з позиції історико-компаративного аналізу та спробувати знайти найбільш оптимальні й ефективні моделі налагодження діалогу в системі координат «влада-громада».

Очевидно, що дослідження питання комунікативної взаємодії потребує також багатоаспектного аналізу поняття «комунікація» в умовах стрімкого розвитку вітчизняного інформаційного суспільства. Водночас, комунікаційний феномен слід органічно аналізувати як результати наукового пізнання крізь призму філософії, права, методологію та методику розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Висновки

Налагодження дієвих комунікацій органів місцевої влади та громад постає як процес обміну інформації щодо легітимізованого впорядкування суспільно-правової дійсності та результативний в умовах інформаційного суспільства інструмент забезпечення єдності спільноти і соціальної рівноваги. Особливої актуалізації ці завдання набувають під час здійснення реформи децентралізації та обрання в умовах інформаційного суспільства сучасних моделей взаємодії місцевої влади та громадських інституцій.

Окреслений перелік методологічних основ у визначенні шляхів взаємодії влади та суспільства доцільно доповнити, на нашу думку, особливостями підбору найбільш ефективних механізмів комунікації, які забезпечують дієвість принципів державного управління. Комунікація має бути потребою обох сторін взаємодії. На підставі діяльнісного, діалектичного та інших методів аналізу комунікаційних зв'язків спробуємо зробити висновок, що для досягнення найбільш ефективної взаємодії влади та громади комплекс комунікаційних механізмів має бути спрямовано на врахування:

– фактора природного права людини, як домінуючої складової комунікації органів влади та громади;

– національно-ментального фактора: владно-громадська комунікація має обов'язково зважати на етнічні, національні, етносоціокультурні та психологічні чинники;

– фактора верховенства права, як пріоритету налагодження ефективного діалогу влади й громади;

– фактора визначеності політичної ідеї, яка повинна бути гранично сконцентрованою та позитивно сприйматися більшістю суспільства;

– фактора гарантії забезпечення реалізації наміченого політичного курсу, що передбачає поетапну звітність влади стосовно здійснення соціально-правових перетворень;

– фактора переконливості, який полягає в непереривності процесу звернення влади до громади з метою з'ясування рівня розуміння та сприйняття інноваційних змін, що пропонують або здійснюють органи державної влади.

REFERENCES

- Akvinskyi, T. (2003). *Komentari do Aristotelevoi Polityky [Comments on Aristotle's Politics]*. (A. Kysliuk, Trans). Kyiv: Osnovy. Retrieved from http://chtyvo.org.ua/authors/Akvinskyi_Toma/Komentari_do_Aristotelevoi_Polityky [in Ukrainian].
- Aristotel. (1978). *Ritorika [Rhetoric]*. (N. Platonova, Trans). Moscow: Nauka. Retrieved from <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt> [in Russian].
- Blokhin, M. (2015). *Konstytutsii ta zakonodavstvo yevropeiskykh derzhav (XVII-XIX st.) [Constitutions and Legislation of the European States (XVII-XIX centuries)]*. Kyiv: Yuryd. lit. [in Ukrainian].
- Drahomanov, M. (2007). *Stari khartii vilnosti: Istorychni narysy [Old Liberties: Historical Essays]* (2nd ed.). Kyiv: Ranok. Retrieved from <http://lib.npu.edu.ua/new-collections/documents/22> [in Ukrainian].
- Dzhefferson, T. (2015). *Deklaratsiia nezavisimosti. Inauguratsionnye rechi [Declaration of Independence. Inaugural Speeches]*. S. Udartseva (Ed.). Almaty: Zhilet [in Russian].
- Fisher, K. (2016). *Istoriia novoy filosofii [History of a new philosophy]*. (Vol. 3). (N. Strakhov, Trans). Moscow: Direkt-Media [in Russian].
- Hoecke, M. (2016). *Law as Communication*. Oxford - Portland Oregon. Retrieved from <https://www.amazon.sg/Law-Communication-Mark-Van-Hoecke/dp/1841133418>.
- Kin, Dz. (1999). *Mas-media i demokratiia [Mass media and democracy]*. (O. Hrytsenko, Trans). Kyiv: K.I.S. Retrieved from <http://www.chtyvo.org.ua/books/sell/97975-mas-miedia-i-diemokratiia> [in Ukrainian].
- Kliuchevskiy, V. (1959). *Sochineniia [Works]*. (Vol. VIII). Moscow: Izd-vo sots.-ekonom. lit. [in Russian].
- Kule, K. (2004). *SMI v Drevney Gretsii: sochineniia, rechi, razyskaniia, puteshestviia [Media in Ancient Greece: writings, speeches, search, travel]*. (S.V. Kullandy, Trans). Moscow: Novoe liter. Obozrenie. Retrieved from http://www.sno.pro1.ru/lib/kule_smi_v_grezii/index.htm [In Russian].

- Lasswell, H. (2017). The structure and function of communication in society. *The Communication of Ideas*. L. Bryson (Ed.). N.Y.: Harper and Brothers. Retrieved from <https://pracownik.kul.pl/files/37108/public/Lasswell.pdf>.
- Leibniz, G.W. (1980). *Die philosophischen Schriften*. K.I. Gerhardt (Ed.). (Vol. 4). Berlin. Retrieved from <https://archive.org/details/diephilosophisc00gerhgoog/page/n8/mode/2up>.
- Parsons, V. (2016). *Publična polityka: vstup do teorii ta praktyky analizu polityky [Public Policy: An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis]*. (Trans). Kyiv: Kyievo-Mohyl. akad. Retrieved from <https://www.yakaboo.ua/vejn-parsons-publična-politika.html> [in Ukrainian].
- Platon. (1999). *Zakony [Law]*. (A. Loseva, V. Asmusa, A. Hody, Trans). Moscow: Mysl. Retrieved from http://www.plato.spbu.ru/TEXTS/PLATO/new/Platon3_2.pdf [in Russian].
- Platon. (2000). *Derzhava [State]*. (D. Koval, Trans). Kyiv: Osnovy. Retrieved from <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm> [in Ukrainian].
- Russo, Zh.-Zh. (2013). *Pro suspilnu uhodu, abo pryntsyipy politychnoho prava [On social agreement or the principles of political law]*. (O. Khoma, Trans). Kyiv: Port-Royal [in Ukrainian].
- Spinoza, B. (1987). *Izbrannye proizvedeniia [Featured Works]*. (M. Lopatkin, Trans). Moscow: Gos. izd-vo polit. lit. Retrieved from https://biblioclub.ru/index.php?page=book_red&id=427319 [in Russian].
- Tokvil, A. (2015). *Pro demokraciiu v Amerytsi [About democracy in America]*. (H. Filipchuk, M. Moskalenko, Trans). Kyiv: Vsesvit. Retrieved from <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm> [in Ukrainian].
- Weber, M. (2014). *Gesammelte Werke: mit einem Lebensbild von Marianne Weber*. Directmedia Publishing, Berlin.
- Weimann, G. (2012). One More Step into the Two-step Flow of Communication. *American Sociological Review*, 47(6), 764–773. Retrieved from https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/3597482/mod_resource/content/0/Weimann.pdf.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аквінський Т. Коментарі до Арістотелевої Політики / пер. с лат. А. Кислюка. Київ : Основи, 2003. 794 с.
URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Akvinskyi_Toma/Komentari_do_Aristotelevoi_Polityky.
- Аристотель. Риторика / пер. Н. Платоновой (Античные риторика). М.: Наука, 1978.
URL: <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt>.
- Блохін М. Конституції та законодавство європейських держав (XVII–XIX ст.): зб. док. Київ : Юрид. літ., 2015. 588 с.
- Драгоманов М. Старі хартії вільності: Історичні нариси. Вид. 2-ге. Київ : Ранок, 2007. 84 с.
URL: <http://lib.npu.edu.ua/new-collections/documents/22>.
- Джефферсон Т. Декларация независимости. Инаугурационные речи / вступ. ст., примеч. и сост. С. Ударцева. Алматы : Өділет, 2015. 58 с.
- Фишер К. История новой философии / пер. Н. Страхова. М.: Директ-Медиа, 2016. Т. 3 : Лейбниц, его жизнь, сочинения и учение. 1627 с.
- Ноеcke M. Law as Communication. Oxford – Portland Oregon, 2016. 224 p. URL: <https://www.amazon.sg/Law-Communication-Mark-Van-Hoecke/dp/1841133418>.
- Кін Дж. Мас-медіа і демократія / пер. з англ. О. Гриценко. Київ : К.І.С., 1999. 134 с.
- Ключевский В. Сочинения. М.: Изд-во соц.-эконом. лит., 1959. Т. VIII : Исследования, рецензии, речи (1890–1905). 490 с.
- Куле К. СМИ в Древней Греции: сочинения, речи, разыскания, путешествия / пер. с фр. С. В. Кулланды. М.: Новое литер. обозрение, 2004. 256 с. URL: http://www.sno.pro1.ru/lib/kule_smi_v_grezii/index.htm.
- Lasswell H. The structure and function of communication in society / The Communication of Ideas ; in L. Bryson (ed.). N.Y. : Harper and Brothers, 2017. P. 37–51. URL: <https://pracownik.kul.pl/files/37108/public/Lasswell.pdf>.
- Leibniz G. W. Die philosophischen Schriften / ed. K. I. Gerhardt. Berlin, 1980. Vol. 4. P. 427–463.
URL: <https://archive.org/details/diephilosophisc00gerhgoog/page/n8/mode/2up>.
- Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії та практики аналізу політики / пер. з англ. Київ : Києво-Могила. акад., 2016. 549 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/vejn-parsons-publična-politika.html>.
- Платон. Законы / пер. с древнегреч. А. Лосева, В. Асмуса, А. Годи. М.: Мысль, 1999. 832 с.
URL: http://www.plato.spbu.ru/TEXTS/PLATO/new/Platon3_2.pdf.
- Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355с. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>.
- Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / п. з фр. та ком. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2013. 349 с.
- Спиноза Б. Избранные произведения : в 2 т. / пер. с лат. М. Лопаткина. М.: Гос. изд-во полит. лит., 1987. Т. 2. 726 с.
URL: https://biblioclub.ru/index.php?page=book_red&id=427319.
- Токвіль А. Про демократію в Америці : у 2 т. / пер. з фр. Г. Філіпчук, М. Москаленко. Київ : Всесвіт, 2015. 590 с.
URL: <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm>.
- Weber M. *Gesammelte Werke: mit einem Lebensbild von Marianne Weber*. Directmedia Publishing, Berlin 2014.
- Weimann G. One More Step into the Two-step Flow of Communication. *American Sociological Review*. 2012. No. 47 (6). P. 764–773.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2019

Andreiev D. – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute No. 3 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5328-8218>;

Ivanchenko D. – member of Executive Committee of City Council, Novohrad-Volynskiy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7822-2872>

Philosophical and Legal Methodology for Establishing Effective Communication Between Government and Local Communities in the Information Society

*The **purpose** of the article is to investigate the methodological foundations of the formation of new forms and models of communication between the authorities and local communities, which should increase the quality and effectiveness of dialogue between citizens and local authorities in the conditions of development of the information society. The **methodology** for using scientific tools to analyze this process is based on the fact that information-legal interaction between government and society is a fundamental paradigm that is interdisciplinary in which state power is a holistic phenomenon, and its methodological, scientific and legal studies are shaped not only by jurisprudence. political science, sociology, psychology, communication science and other sciences. Such integration of problems not only promotes the development of philosophical and legal science, but also attests to its state-forming depth, complexity and the need for systematic solution of urgent problems of interaction between the authorities and the community. The **scientific novelty** is that, for the first time, using the historical-comparative analysis, the philosophical and legal nature of the evolutionary process of the development of communication interaction between the authorities and local communities is explored. This process is significantly transformed in the conditions of development of the information society, which self-referentially generates new requests of the citizen and requires fast, and most importantly adequate decisions of the state authorities on the requests of the community. **Conclusions.** Analyzing the most widespread concepts of providing an effective communication model of government and society, we note that the whole system of methodological foundations of the analysis of the functioning of power gradually but surely evolves to transform the state power mechanism into a permanent, effective system of communication with the community of a certain territory in which defines and the protection of her legal rights and interests. This is an objectively existing basis that is methodologically consistent with the most important constitutional basis: the only source of state power is the people. At the same time, the philosophical and legal nature of the modern model of communication between the authorities and the community should be explored as a hierarchical and contagious system, since in most democratic societies, it is of particular importance to provide communication opportunities for each individual and society in general, and the idea of communicating a field of communication actions, and in the analysis of a social idea in the sense of a typical ideal. Taking into account the peculiarities of the formation of the information society in Ukraine, we can also state that the existing domestic model of communication interaction between the authorities and local communities needs a radical reform, and its transformation will continue actively.*

Keywords: citizen; local community; society; power; communication; communication mechanisms; information society.

Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>;

Олійник У. М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7846-6842>

Методологічні засади дослідження права на свободу думки, совісті та релігії

*Метою статті є аналіз прийомів, способів вивчення права на свободу думки, совісті та релігії, виокремлення в процесі синтезу знань, суттєвих зв'язків між цим правом і суспільством, пояснення й узагальнення результатів емпіричного дослідження, виявлення загальних закономірностей та їх формалізація. **Методологія.** Автори акцентують увагу на тому, що, з огляду на складність структури самого права, відмінності й різноманіття методів, їх можна поділити на: 1) філософські методи, сфера застосування яких досить широка. Це метафізичний та діалектичний методи, а згодом – феноменологічний, герменевтичний; 2) загальнонаукові методи, які застосовують у переважній більшості наук; 3) приватні або спеціальні методи – мають поширення для окремих наук або сфер практичної діяльності. Сукупність застосованих методів і наведених припущень надалі можливість побудувати таку модель: право на свободу думки, совісті та релігії є цілісною, самоорганізованою системою, котра поширює свою дію на полісуб'єктне середовище. Складовими цієї системи є свобода думки, свобода совісті, свобода релігії, які виконують роль рушійних сил соціального процесу, а основними регуляторами є суспільство та держава. Завданням є пізнання сутності права на свободу думки, совісті та релігії у філософсько-правовому вимірі, тобто саме через призму цінностей та його ролі для суспільства. **Наукова новизна** полягає в тому, що застосування низки перерахованих вище методів дасть змогу з філософсько-правових позицій висвітлити суперечливі питання правової дійсності, а саму свободу думки, совісті та релігії розглянути як суспільне благо, відповідно, завданням держави є забезпечення, сприяння всім громадянам в отриманні цього блага. **Висновки.** Усі аналізовані методи не існують ізольовано один від одного, оскільки кожен із них поглиблює певний аспект філософсько-правових знань про досліджуване право, у сукупності ж вони розкривають його цілком.*

Ключові слова: методологія; право на свободу думки, совісті та релігії; філософсько-правові регулятори; процес пізнання; ідеологія; філософські методи; загальнонаукові методи; спеціальні методи пізнання.

Вступ

Актуальність цього питання пов'язана з тим, що визнання та забезпечення права людини на свободу думки, совісті та релігії є великим здобутком у нашій правовій системі. Воно є фундаментальною, найвищою цінністю, гарантією гідності, духовного суверенітету, складає основу інших прав людини. Це право є невідчужуваним, дає можливість обрати певні світоглядні орієнтири, зокрема й релігійні. Різноманітні аспекти вище зазначеного права досліджувало багато теоретиків, філософів, правознавців, але всі вони акцентували увагу лише на деяких з них, використовуючи лише окремі традиційні підходи, тому й вивчення багатьох ознак, характеристик залишилося нині поза увагою.

Процес пізнання кожного явища, предмета, процесу чи дійсності як основа дослідження права на свободу думки, совісті та релігії у філософсько-правовому вимірі є довготривалим та складним і вимагає розширеного концептуального підходу на підставі певної розгалуженої методології.

Мета і завдання дослідження

Зазначені вище особливості права на свободу думки, совісті та релігії спонукають до спрямування

поданого у цій статті дослідження та пошук тих об'єктивних і суб'єктивних підвалів, які впливають на реалізацію, забезпечення та розкриття самої цінності цього права. Цієї мети можна досягти шляхом розв'язання таких завдань:

1) виявлення джерел методологічних підходів до розв'язання питання становлення, функціонування та розвитку самого права на свободу думки, совісті та релігії;

2) окреслення характерних рис права на свободу думки, совісті та релігії на підставі поєднання полісемантичності методів.

Виклад основного матеріалу

Наукове дослідження філософсько-правового виміру права на свободу думки, совісті та релігії є фундаментальним, оскільки це наукова теоретична діяльність, що дозволяє отримати нові знання про загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування та взаємозв'язку між суспільством та людиною.

Найбільш важливими етапами у застосуванні методології є виявлення об'єкта й предмета дослідження, постановка наукового завдання або проблеми, визначення (шляхом поєднання відомих

елементів науково-методичного апарату, а за необхідності, створюючи нові елементи, що доповнюють науково-методичний апарат науки) методу або побудови теорії вирішення наукового завдання (проблеми), яке розглядають, перевірка достовірності одержаних висновків, оцінка вагомості обґрунтованих рекомендацій (Antoniuk, Polonskyi, Averchenkov, & Malakhov, 2015, p. 32).

Основними функціями методології в дослідженні філософсько-правового виміру права на свободу думки, совісті та релігії є:

– визначення способів отримання наукових знань щодо понять «свобода», «совість», «думка», «релігія»;

– визначення певного шляху, на якому може бути досягнена науково-дослідна мета, а саме: філософсько-правове дослідження права на свободу думки, совісті та релігії в процесі розвитку суспільства;

– забезпечення всебічності отримання інформації щодо розгляду зазначеного вище права;

– введення нової інформації, щодо ознак свободи думки, совісті, релігії до фонду теорії науки;

– уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять, характерних аналізованому нами праву в науці;

– створення системи наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних фактах щодо сучасного стану розвитку права на свободу думки, совісті та релігії та логіко-аналітичного інструменту наукового пізнання.

Специфіка наукової діяльності під час дослідження будь-якого явища, процесу правової дійсності визначається певними методами. Так, науковий метод – це система регулятивних принципів і прийомів, за допомогою яких досягається об'єктивне пізнання дійсності, генерується нове знання. Методи в науці утворено завдяки рефлексії над уже отриманими теоретичними результатами в освоєнні певної предметної області дослідження (Zelenkova et al., 2011, p. 120). Характерні ознаки наукового методу: завжди усвідомлений, доведений, публічний та стійкий. Усвідомленість методу – це знання про його інструменти та отримані результати. Доведеність – результативність й ефективність методу перевірена та визнана. Публічність означає залучення методу до контексту наукової культури, коли будь-який дослідник має можливість його опанувати. Повторюваність (стійкість) – здатність методу давати очікувані результати за його повторного застосування або використання для однотипних проблем і предметів (Pavlov, 2010, p. 103).

Філософія права, використовуючи узагальнені методи пізнання, певним чином відкриває нові ідеологічні виміри загальних понять, надаючи їм

філософсько-правової інтерпретації. Науковий метод багато в чому обумовлений предметом дослідження. Специфіка методів науки так чи інакше визначається змістом предмета, тому метод як спосіб дослідження не може залишатися незмінним на різних етапах пізнавальної діяльності, завжди однаковим у відношеннях і проявах, а змінюється разом з предметом, на який спрямований. Має значення також і той факт, що метод значною мірою формується щоразу по-новому, зважаючи на іманентні характеристики самого предмета (Shtanko, 2002, p. 54).

У дослідженні застосовано плюралізм (множинність) методів, що дає можливість вийти не тільки до нових парадигм правового розвитку, але й оновити всебічно інформацію про предмет, яка вже стала традиційною в юриспруденції.

Опановування методом завжди дає знання щодо способу та послідовності здійснення тих чи інших дій у розв'язанні поставлених завдань. Метод спирається на теорію (по суті, це теорія, застосована для отримання нових знань). З огляду на відмінності й різноманіття методів вони можуть бути розділені на кілька основних груп:

1) філософські методи, які мають доволі широку сферу застосування. До них традиційно належать метафізичний та діалектичний методи. У XX ст. активно розроблялися феноменологічний, герменевтичний та інші філософські методи.

Феноменологічний метод – це своєрідна спроба розглянути право через індивідуальне буття та сутність, яка тісно пов'язана з духовним світом людини, її правосвідомістю. Цей метод побудований на таких принципах:

– відмова від переконань та передумов, які не були повністю досліджені, не перевірені часом;

– очевидність та відкритість новому досвіду – все потрібно приймати й описувати таким, яким воно є насправді, та тільки в тих рамках, в яких воно розкривається;

– інтернаціональність – спрямованість на конкретний предмет (Atamanchukova, & ZNargalon, 2013).

Застосування вказаного методу дало змогу перейти до єдиного моністичного погляду на право на свободу думки, совісті та релігії. Зважаючи на структуру людської свідомості, яка складається з передумов сприйняття різних природно-правових ідей, це право можна характеризувати як цілісне природно-соціальне явище, яке належить людині від народження і має нормативно-ціннісний характер.

Усі філософські методи дослідження мають два аспекти: пізнавальний і практичний, які можуть бути корисними у прогнозуванні того, як складеться ситуація, та розумінні того, як створити умови, необхідні для реалізації права, котре ми розглядаємо. Філософські методи становлять світоглядну основу права на свободу

думки, совісті та релігії. Вони забезпечують дослідження його природи та сутності;

2) загальнонаукові методи використовуються в переважній більшості наук. Кожне наукове дослідження, а тим більше відкриття має свій предметний та методологічний зміст, що веде до поетапного перегляду термінологічного апарату, факторів, передумов і підходів до тлумачення аналізованого матеріалу. Таким чином загальні методи використовують лише на певних етапах процесу пізнання. Наприклад, індукція – на емпіричному, а дедукція – на теоретичному рівні пізнання, аналіз застосовують на початковій стадії дослідження, а синтез – лише на завершальній. Як правило, загальнонаукові методи виявляються через вимоги всезагальних методів;

3) приватні або спеціальні методи мають поширення в окремих науках або сферах практичної діяльності.

Нарешті, окрему особливу групу методів утворюють методика, що складають прийоми та способи, які виробляються для вирішення якоїсь особливої, приватної проблеми. Вибір правильної методика – важлива умова успіху будь-якого дослідження (Shtanko, 2002, р. 99). Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення кожного дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову успішного написання наукового дослідження (Tsekhmistrova, 2004, р. 80-81).

Наша методика дослідження складатиметься з таких філософських та загальнологічних методів, як: систематизація та узагальнення, термінологічний принцип, метод діалектики, порівняння, дедукції, аксіологічний, гіпотетичний метод, метод аналізу та синтезу, абстрагування, системний метод, принцип загального зв'язку та взаємозалежності, історичний та логічний методи.

Визначаючи стратегію юриспруденції з використанням філософсько-світоглядних підходів, П. М. Рабінovich наполягає на залученні трьох загальнометодологічних постулатів: по-перше, об'єктивної зумовленості обраних методів дослідження його предметом; по-друге, необхідності установлення єдиної істини, що перевіряється об'єктивним критерієм; по-третє, евристичними можливостями використовуваних підходів і методів (Rabinovich, 2001, р. 170). Загальнонаукова методологія забезпечить наукове дослідження права на свободу думки, совісті та релігії таким чином:

– науковим обґрунтуванням проблеми дослідження, яке буде розроблено з отриманням нових наукових результатів;

– побудовою нових предметів дослідження, наприклад, щодо порівняння свободи думки, совісті та релігії зі свободою віросповідання;

– розробкою наукового апарату нашого дослідження у разі визначення сукупності необхідних наукових методів опису об'єкта з урахуванням досвіду застосування цих методів у різних галузях знань;

– коректним визначенням нових елементів понятійного апарату в галузі філософії права, використання яких виявиться продуктивним для цієї науки;

– цілісністю дослідження, коли кожна його частина може бути розкрита й пояснена лише через розгляд усього цілого, а ціле може існувати лише на ґрунті своїх складових, не допускаючи їх вилучення або надлишку;

– перевіркою досягнутих наукових результатів з позиції їх істинності, застосовуючи систему логічних доказів (Antonіuk, Polonskyi, Averchenkov, & Malakhov, 2015, р. 37).

Метод узагальнення є процесом становлення загальних властивостей та ознак предметів, явищ, процесів, факторів об'єктивної дійсності, різних правових постулатів. Гносеологічною основою узагальнення є широко вживані категорії загального та одиничного. Загальне є філософською категорією, що відтворює подібні, повторювані риси та ознаки, що належать кільком одиничним явищам чи всім предметам цього класу, роду, виду, а одиничне виражає специфіку, своєрідність саме такого явища (чи групи явищ однакової якості), його відмінність від інших. Узагальнення ніколи не може бути нескінченним. Його межею є філософські категорії, що не мають родового поняття, і тому узагальнювати їх не можна (Kraus, 2012, р. 89).

Проаналізувавши такі одиничні категорії, як «свобода», «думка», «совість», «релігія», встановили загальні властивості, ознаки права на свободу думки, совісті та релігії, виявили ознаки, що вирізняють його серед інших філософсько-правових категорій.

Герменевтичний метод акцентує увагу на праві, як на причинно-наслідковій обумовленості, що виростає із визначеної наукової традиції, повсякденного досвіду, розуміння права, виховання, спілкування, культури тощо.

Застосування в процесі дослідження вказаного методу, який є порівняно новим у системі методології, дає змогу визначити найважливіші характеристики права на свободу думки, совісті та релігії, а саме його історичність, цілісність, духовність, нерозривний зв'язок з людською свободою та іншими правами. Зазначений метод ґрунтується на усвідомленні, виокремленні сутнісного з окремого факту. Звернення до герменевтичного методу дає можливість трактувати, чому впродовж тривалого часу існування суспільства вживалася назва «свобода віросповідання» замість «свобода релігії» та «свобода совісті». Кожне дослідження, побудоване на

використанні історичних джерел, має за обов'язковий методологічний прийом герменевтику.

Так, право на свободу думки, совісті та релігії постає особливим, духовним виміром буття кожної людини, яке породжене прагненням до вільної його реалізації кожним. Використовуючи герменевтичний метод, можна дійти таких висновків:

– право на свободу думки, совісті та релігії є доволі важливим елементом правової реальності;

– це право не потребує доказів свого існування, воно має нормативну форму вияву;

– зазначене вище право має значення для нормотворчої діяльності держави, для державного управління;

– рівень розвитку права на свободу думки, совісті та релігії відтворює відповідність людському виміру та можливості щодо забезпечення інших прав, свобод та інтересів.

Використання методу порівняння дозволяє визначити подібні та відмінні риси аналізованого нами права в різні історичні періоди. Так, варто пам'ятати, що, застосовуючи цей метод, маємо порівнювати такі об'єкти та явища, які мають спільні істотні ознаки, до яких належать:

– загальне розуміння філософами, мислителями права на свободу думки, совісті та релігії через призму людських цінностей різних історичних періодів;

– наявність та рівень правового закріплення зазначеного вище права в законодавстві країн світу;

– чинники, що перешкождали нормальній реалізації права на свободу думки, совісті та релігії в конкретну історичну епоху.

Проаналізоване нами право є досить складним за своєю сутністю, оскільки на його зародження, становлення та розвиток впливає багато об'єктивних та суб'єктивних факторів. Для порівняння використано такий алгоритм. По-перше, слід розглянути кожну складову частину аналізованого нами поняття окремо. По-друге, виокремити ознаки, за якими можна їх порівняти. По-третє, порівняти кожну складову за всіма ознаками. По-четверте, визначити спільне. По-п'яте, визначити відмінності (Hrabchenko, Fedorovych, & Harashchenko, 2009, p. 17).

Метод порівняння потребує діахронного та синхронного структурування. Діахронне передбачає розвиток усіх державно-правових явищ в історичному аспекті розвитку всієї правової системи, наприклад, розвиток понять «свобода думки», «свобода совісті», «свобода релігії», починаючи з Античності, Середньовіччя, Відродження, Нового часу, Реформації, Просвітництва, Модерну, Постмодерну. Такий підхід дає змогу краще оцінити, зрозуміти реальний стан розвитку цього права, його соціальну обумовленість. Синхронні особливості методу порівняння проявляються у формі зіставлення та аналізу

державно-правових явищ на мікро- та макрорівнях. У нашому дослідженні це може бути порівняльний синхронно-правовий аналіз джерел права на свободу думки, совісті та релігії, окремих їх інститутів.

Діалектика є методом пізнання природи, суспільства та мислення, сутність якої розглядається в єдності з логікою та теорією пізнання, встановлюючи тим самим фундаментальний науковий принцип дослідження багатопланової та суперечливої дійсності в усіх її проявах. Діалектичний підхід дозволяє обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваними явищами, предметами, процесами, етапи диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю та явищем, цілим і частиною, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності, суб'єктивні елементи у підходах до вивчення чогось тощо. Досвід і факти є джерелом, ядром, основою пізнання дійсності, а практика – критерієм істинності теорії. Діалектика як фундаментальний принцип і метод пізнання має велику пояснювальну силу. Однак вона не підмінює конкретно наукові методи, пов'язані зі специфікою досліджуваної сфери. Діалектика виявляється в них і реалізується через них відповідно до вимог спадкоємності та несуперечливості в методології (Chmylenko, & Zhuk, 2014, p. 6).

З філософсько-правових позицій найповніше висвітлив діалектику як методологію юридичної науки академік М. В. Костицький, який, надавши діалектичної форми своїй науковій розвідці, гостро поставив питання щодо багатомірності та глибини пізнавального потенціалу діалектики (Kostytskyi, 2012, p. 3). На його думку, категорії діалектики є універсальними логічними формами мислення, в яких відтворені ті загальні властивості, відношення та зв'язки, які існують в об'єктивній реальності. Без понять і категорій, як констатує правник, пізнання дійсності було б неможливим (Kostytskyi, 2012, p. 13). Але, взявши філософський масштаб розгляду діалектичної методології, видатний учений лишив простір для загальнонаукового та спеціально-наукового рівня пошуку специфіки застосування діалектичного методу в правознавстві та філософії.

Завдяки вказаному методу основні характеристики цього права обґрунтовуються й оцінюються різносторонньо, з огляду на передумови виникнення, зміст, форми функціонування, закономірності їхнього розвитку з урахуванням схвального ставлення до ідеалістичного світогляду суспільства.

Використовуючи діалектичний метод, можна зазначити, що:

– право на свободу думки, совісті та релігії є явищем досить динамічним, зміст якого постійно змінюється в процесі історичного розвитку;

– право на свободу думки, совісті та релігії тісно пов'язане із політичними, економічними, соціальними, ідеологічними, культурними, національними та історичними подіями й факторами;

– право на свободу думки, совісті та релігії слід вивчати в тісному зв'язку з іншими особистими правами людини та практикою їх реалізації;

– право на свободу думки, совісті та релігії тісно пов'язане із державою, рівнем її демократичності як засобом гарантування цього права.

Також ми переконалися, що необхідно враховувати не лише взаємодію всіх його складових елементів, а й взаємозв'язок з іншими правами, пов'язувати їх з рівнем суспільної свідомості, реаліями політики, станом економіки та іншими сферами суспільного життя. Вказане право має бути розглянуто в динаміці, починаючи від найпростіших його проявів до цілісного становлення.

Вихідним у діалектиці є принцип загального зв'язку та взаємозалежності, який вказує на те, що кожен досліджуваний предмет, явище, процес має дуже багато властивостей, які можна розкрити тільки через зв'язок з іншими. Причому ці зв'язки існують незалежно від волі та свідомості людини та виявляються на всіх ступенях розвитку. Так, аналізуючи право на свободу думки, совісті та релігії, розкриваючи його властивості, ми зверталися до таких прав, як право на свободу світогляду та віросповідання, свободу слова, зв'язок з якими є, на нашу думку, більш тісним.

Методом, прямо протилежним діалектичному, є метафізичний, який розглядає всі об'єкти, явища та процеси відособлено, статично й однозначно.

На підставі використання метафізичного методу дійшли висновків, що:

– право на свободу думки, совісті та релігії можна охарактеризувати як самостійне, повністю абстраговане від інших суспільних явищ;

– сучасний стан реалізації права на свободу думки, совісті та релігії найповніше відповідає об'єктивно обумовленим потребам розвитку суспільства.

Одним із застосовуваних методів є метод дедукції – такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на підставі знання про загальні властивості всієї множини, тобто доведення або виведення твердження (наслідку) з одного або кількох інших тверджень (посилань) з огляду на закони логіки, що мають достовірний характер (Тsekhmistrova, 2004, р. 91-92). Використовуючи цей метод, рухалися від загального до часткового (одиночного). Він допоміг краще пізнати аналізоване право, оскільки за його допомогою отримується нове (виведене) знання, що кожна складова права на свободу думки, совісті та релігії має ознаки, властиві всьому праву. Об'єктивною основою дедукції є те, що кожний предмет або явище

сполучають у собі єдність загального та одиночного, і це дає змогу пізнавати одичне, враховуючи знання про загальне (Kostytskiy, 2012, р. 84).

Використовують також аксіологічний метод, який ґрунтується на понятті цінності та дає можливість з'ясувати якості й властивості права на свободу думки, совісті та релігії через призму задоволення потреби окремої особистості й певного суспільства (Chmilenko, & Zhuk, 2014, р. 17). Саме в рамках аксіологічного методу досліджуване нами право можна визначити як надбання, створене людством, та охоплює всю систему духовних цінностей, створених людством. У цьому контексті його зміст становить найбільш значущі для кожної людини фрагменти дійсності, що відтворилися у її світоглядному уподобанні, вступили у відносини з особливими потребами людини, які стосуються вільного сприйняття навколишнього світу, висловлення своєї думки, вибору релігії або ж атеїзму.

Метод аналізу використовують, розглядаючи такі складові, як свобода думки, свобода совісті, свобода релігії. Аналіз як логічна операція дає можливість осягнути сутність поняття за допомогою методу розчленування її на певні елементи та виокремити важливе. Лише метод аналізу, враховуючи міжпредметні зв'язки, дозволяє різносторонньо вивчити предмет дослідження, спираючись на раніше здобутий досвід.

Тісно пов'язаний з методом аналізу метод синтезу. Суть методу синтезу полягає у виокремленні найголовнішої складової предмета, який розглядають, та дослідженні його виникнення й розвитку.

Також був застосований історичний метод, який дав змогу дослідити розвиток права на свободу думки, совісті та релігії у хронологічній послідовності для того, щоб розкрити внутрішні та зовнішні характерні ознаки, закономірності та суперечності. Під час використання історичного методу за мету береться розкриття парадигми права на свободу думки, совісті та релігії на всіх етапах розвитку людського суспільства. Особлива увага спрямована на вивчення історичних подій, досвіду, оцінки ретроспективних подій, теорій, фактів з часу їх виникнення, функціонування та розвитку. Він є актуальним для вивчення історико-теоретичних аспектів становлення і розвитку права на свободу думки, совісті та релігії епох Античності, Середньовіччя, Відродження, Реформації, Нового часу, Просвітництва, Модерну, Постмодерну, адже для розуміння природи будь-якого правового явища та філософсько-правового його тлумачення треба з'ясувати історичні його аспекти.

Логічний метод, застосований поряд з історичним, показує нам об'єктивні закономірності виникнення, функціонування та розвитку права на

свободу думки, совісті та релігії, які розкриваються на всіх стадіях існування, де визначено основні риси історичної еволюції. Беззаперечно, аналізуючи право на свободу думки, совісті та релігії варто обов'язково з'ясувати основні закономірності його зміни та розвитку. Логічний метод підкреслює, що право на свободу думки, совісті та релігії – це результат відповідного історичного процесу, під час якого утворилися відповідні умови його існування. Принцип діалектичної єдності історичного та логічного методів пізнання вимагає, щоб логіка мислення відповідала історичним процесам. Одночасно активно виокремлюючи з історії суттєве та необхідне, відтворюючи її логічно, мислення оголює суть історичного процесу, допомагає зрозуміти його повно і глибоко, але обов'язково відповідно до об'єктивних законів (Krushelnyska, 2006, p. 88).

Методом, який орієнтував наше дослідження на розкриття цілісності об'єкта та його структурних складових і виявлення зв'язків між ними, став системний метод. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає систему як сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спеціальною ознакою, призначенням (Busel, 2005, p. 1126). Системний метод, на думку В. В. Сухоноса, має два аспекти – пізнавальний (описовий) та конструктивний (використовується для утворення систем) (Sukhonos, 2005, p. 35). Застосування цього методу дає можливість розглянути право на свободу думки, совісті та релігії у філософсько-правовому вимірі в усій його повноті, показати складність будови, взаємодію та взаємообумовленість складових елементів. Ядром системного методу є функціонально-структурний аналіз, який складається з чотирьох етапів:

- 1) формулювання завдання, з визначенням об'єкта, мети та завдання дослідження;
- 2) окреслення меж системи, що вивчається, визначення її структури;
- 3) створення математичної моделі досліджуваної системи;
- 4) аналіз отриманої математичної моделі (Antoniuk, Polonskyi, Averchenkov, & Malakhov, 2015, p. 100).

Переконані, що цей метод є доволі ефективним у нашому дослідженні, оскільки дав змогу виявити структурні зв'язки між складовими компонентами права на свободу думки, совісті та релігії.

Саме аналіз становлення таких понять, як «думка», «совість», «релігія» в процесі історичного розвитку сприятиме виявленню тенденцій і закономірностей їхнього генезису. На цій підставі можна прослідкувати наступність в процесі розвитку права і дійти висновку щодо доцільності або недоцільності використання історичного досвіду. Проаналізувавши розвиток права на

свободу думки, совісті та релігії від часів Античності до сьогодення, можемо зробити висновок про наявність тенденції їхнього постійного понятійного розширення та посилення правового захисту. Важливим етапом у цьому процесі було прийняття Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р., а згодом і Конституції України, які створили підґрунтя юридичної легітимності, стали правовими засобами реалізації свободи думки, совісті, релігії, їх охорони та захисту.

Метод абстрагування складається з основних розумових операцій, що дозволяють подумки вичленувати й перетворити на самостійний об'єкт розгляду окремі сторони, властивості або стан об'єкта в чистому вигляді. Абстрагування полягає у виокремленні таких властивостей об'єкта, які окремо, незалежно від нього не існують. Таке виокремлення можливе тільки в уявному плані – в абстракції (Novikov A.M., & Novikov D.A., 2010, p. 81). Цей метод дозволяє визначити неістотні властивості досліджуваного нами предмета, явища чи процесу, а також дає змогу замінити досліджуваний об'єкт простішим. На підставі застосування вказаного методу зробили висновки:

- право на свободу думки, совісті та релігії є абсолютним, необмежуваним, невідчужуваним;
- воно існувало та змінювалося поступово із розвитком людського суспільства.

Поряд із методом абстрагування було застосовано прямо протилежний йому метод конкретизації, завдяки яким вирізняють істотні властивості, зв'язки й відносини предметів або явищ. Він вимагає врахування всіх реальних умов, у яких перебуває досліджуваний об'єкт. У процесі пізнання досліджуване поняття рухається від абстрактного до конкретного поняття, багатшого за своїм науковим змістом. На цій підставі переконалися, що:

- право на свободу думки, совісті та релігії можна обмежити тільки у випадках, передбачених чинним законодавством;
- це право існувало в первісному примітивному вигляді ще із зародженням людського суспільства, воно не мало тих рис, які притаманні йому на сьогоdnішньому етапі розвитку. Але поступово із розвитком економічних, політичних, соціальних, ідеологічних відносин воно змінювалося. На сьогодні його складові елементи сприймаються подекуди неоднозначно.

Ці два методи наукового пізнання, попри свою методологічну протилежність, взаємно доповнюють один одного.

Основними методологічними принципами та перспективами в теоретичних дослідженнях прав людини, які здійснювалися як філософами, так і юристами, став антропоцентризм у поєднанні з індивідуалізмом та універсалізмом, процесуалізмом, еволюціонізмом, релятивізмом, трансакційним

принципом інтерактивності тощо. Вважаємо, що такий плюралізм дає змогу розвинути філософсько-правову методологію у всіх напрямках, не даючи їй можливості обмежитися одним підходом (прикладом може бути історичний матеріалізм у радянський період).

Головною засадою методології філософсько-правових досліджень прав людини стала антропо-етнологічна парадигма (Bihun, 2003, p. 120). Саме в ній основна увага приділялася людині як індивіду та людині як члену соціальної групи. Звідси сутність будь-якого права людини розглядалася значно глибше: з одного боку, права належать кожному за природою від народження, а з іншого – є результатом взаємних обмежень соціуму як такого. Це дає можливість повно та всебічно розкрити сутність такого складного та багатоаспектного явища як права людини, в нашому випадку це право на свободу думки, совісті та релігії.

У контексті розгляду цього питання варто також згадати про семіотико-правову методологію, застосування якої для аналізу прав людини значно збагатить філософськими знаннями про закономірності функціонування елементів правової системи та взаємних зв'язків між основними формами існування аналізованого нами права як цілісного утворення. Семіотика права стала самостійною наукою у 1970-х роках, перші її досягнення почали активно вживатися у працях П. М. Рабіновича, який разом з іншими вивчав знакову природу права (Pavlyshyn, 2015, p. 49).

Поява семіотичних теорій сприяє розвитку нового теоретико-методологічного інструментарію, термінологічного апарату права на свободу думки, совісті та релігії, який може бути використаний у вивченні знакової природи саме цього права людини як концепту та як соціального інституту. Безумовно, це право можемо розглядати як цілісну знакову конструкцію на трьох основних рівнях – як саму ідею прав людини; як правовий інститут, що виражений сукупністю юридичних норм; як особливу систему людських відносин. Застосування семіотико-правових методів забезпечує реалізацію антропологічної парадигми в дослідженні прав людини як антропологічно-правового феномену.

Усі аналізовані методи не існують ізольовано один від одного, оскільки кожен із них поглиблює певний аспект філософсько-правових знань про досліджуване нами право, в сукупності ж вони розкривають його повністю.

Доцільно було б звернути увагу, що для досягнення поставленої мети варто використати також і такі принципи пізнання, як:

– науковості, котрий повною мірою виключає описовість, абстрактні твердження, а вимагає

обов'язкової доказовості тверджень, висновків тощо;

– історизму, що передбачає розгляд будь-якого явища, процесу, дійсності в закономірному історичному розвитку, зв'язку з історичним минулим та умовами їх існування на сьогодні;

– об'єктивності, який ґрунтується на неупередженості, повній незалежності від світоглядних, ідеологічних та інших орієнтацій.

Наукова новизна

Право на свободу думки, совісті та релігії є соціальним феноменом, інститутом, основна функція якого полягає в накопиченні, зберіганні та передачі соціально-історичного досвіду людства. Специфіка досліджуваного нами поняття розкривається за допомогою таких термінів, як: «свобода», «парадигма», «віросповідання».

Висновки

На підставі застосування всіх вказаних методів дослідження, можна констатувати, що:

– по-перше, право на свободу думки, совісті та релігії є доволі складним, багатоаспектним з філософсько-правової точки зору явищем, вивчення якого потребує комплексної методологічної основи;

– по-друге, методологічні підходи дають можливість визначити право на свободу думки, совісті та релігії як цілісний феномен правової дійсності, що залежить від рівня демократизму в державі та ступеня розвитку громадянського суспільства, має ціннісне значення. Дослідники доповнили цей перелік ще одним значенням громадянства як витвором сприятливих обставин чи «товар» на світовому ринку, чия природа залежить від винятково економічних (фінансових) факторів, а процес лібералізації доступу до громадянства як правового статусу особи уповільнюється, зважаючи на очевидні обмеження (Orgad, 2017, p. 337-357).

– по-третє, дослідження права на свободу думки, совісті та релігії в процесі філософсько-правового аналізу викликає необхідність застосування філософських методів, які характеризують його самостійний характер, динамізм розвитку; загальнонаукових, котрі акцентують увагу на історичному характері цього права, його об'єктивності, функціональному призначенні; спеціальні методи, що змальовують право на свободу думки, совісті та релігії як системне, структуроване явище, котре має свій зміст, форму, побудову й певним чином удосконалюється відповідно до потреб та інтересів суспільства і держави.

REFERENCES

- Antoniuk, V.S., Polonskyi, L.H., Averchenkov, V.I., & Malakhov, Yu.A. (2015). *Metodolohiia naukovykh doslidzhen [Research methodology]*. Kuiv: NTUU KPI [in Ukrainian].
- Atamanchukova, A.V., & ZNargalon, L.O. (2013). *Fenomeologicheskii metod issledovaniia [Phenomenological research method]*. Moscow. Retrieved from <https://www.docplayer.ru/47637297-Fenomenologicheskii-metod-issledovaniya-atamanchukova-a-v-zhargalon-l-o.html> [in Russian].
- Busel, V.T. (Eds.). (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian]*. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
- Bihun, V.S. (2003). *Liudyna v pravi: aksiolohichnyi pidkhdid [The man in law: an axiological approach]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
- Chmylenko, F.O., & Zhuk, L.P. (2014). *Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research]*. Dnipropetrovsk: RVV DNU [in Ukrainian].
- Hrabchenko, A.I., Fedorovych, V.O., & Harashchenko, Ya.M. (2009). *Metody naukovykh doslidzhen [Methods of scientific research]*. Kharkiv: NTU KhPI [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V. (2012). Pro dialektiku yak metodolohiiu yurydychnoi nauky [On dialectics as a methodology of legal science]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1, 3-17 [in Ukrainian].
- Kraus, N.M. (2012). *Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research]*. Poltava: Oriiana [in Ukrainian].
- Krushelnitska, O.V. (2006). *Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Kustovska, O.V. (2005). *Metodolohiia systemnoho pidkhodu ta naukovykh doslidzhen [Methodology of systematic approach and research]*. Ternopil: Ekonom. dumka [in Ukrainian].
- Novikov, A.M., & Novikov, D.A. (2010). *Metodologiiia nauchnogo issledovaniia [Methodology of scientific research]*. Moscow: Librokom [in Russian].
- Orgad, L. (2017). "Naturalization", in Oxford Handbook of Citizenship. A. Shachar, R. Bauböck, M. Vink, I. Bloemraad (Eds.). Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198805854.013.15>.
- Orlov, O.I. (2019). Problema spivvidnoshennia viry ta znannia [The problem of correlation between faith and scientific knowledge]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific electronic journal*, 5, 350-353. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/85> [in Ukrainian].
- Pavlov, A.V. (2010). *Logika i metodologiiia nauki: sovremennoe gumanitarnoe poznanie i ego perspektivy [Logic and methodology of science: modern humanitarian knowledge and its prospects]*. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- Pavlyshyn, O.V. (2015). Prava liudyny ta metodolohiia yikh doslidzhennia kriz pryzmu semiotyko-pravovoho pidkhodu [Human rights and methodology for their research through the prism of a semiotic-legal approach]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 2, 46-51 [in Ukrainian].
- Rabinovich, P.M. (2001). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Fundamentals of the general theory of law and state]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Shtanko, V.I. (2002). *Filosofiiia i metodologiiia nauki [Philosophy and Methodology of Science]*. Kharkov: KhNURE [in Russian].
- Sukhonos, V.V. (2005). *Teoriiia derzhavy i prava [The theory of state and law]*. Sumy: Univ. kn. [in Ukrainian].
- Tsekhmistrova, H.S. (2004). *Osnovy naukovykh doslidzhen [Basics of the scientific research]*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
- Tsiupka, B. (2019). Chetverte pokolinnia prav liudyny: zakonodavche zakriplennia v Ukraini [The fourth generation of human rights: legislative consolidation in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific electronic journal*, 6, 81-83. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/16> [in Ukrainian].
- Zelenkova, A.I. (et al.). (2011). *Filosofiiia i metodologiiia nauki [Philosophy and Methodology of Science]*. A.I. Zelenkova (Eds.) (2nd ed., rev.). Minsk: GIUST [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антонюк В. С., Полонський Л. Г., Аверченков В. І., Малахов Ю. А. *Методологія наукових досліджень* : навч. посіб. Київ : НТУУ КПІ, 2015. 276 с.
- Атаманчукова А. В., Жаргалон Л. О. *Феномеологічний метод дослідження*. М., 2013. 22 с. URL: <https://www.docplayer.ru/47637297-Fenomenologicheskii-metod-issledovaniya-atamanchukova-a-v-zhargalon-l-o.html>.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1425 с.
- Бігун В. С. *Людина в праві: аксіологічний підхід* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2003. 220 с.
- Чмиленко Ф. О. *Жук Л. П. *Методологія та організація наукових досліджень* : посібник. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2014. 48 с.*
- Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. *Методи наукових досліджень* : навч. посіб. Харків : НТУ ХПІ, 2009. 142 с.
- Костицький М. В. *Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.*
- Краус Н. М. *Методологія та організація наукових досліджень* : навч.-метод. посіб. Полтава : Оріяна, 2012. 183 с.
- Крушельницька О. В. *Методологія та організація наукових досліджень* : навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 206 с.

- Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економ. думка, 2005. 124 с.
- Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология научного исследования. М. : Либроком. 2010. 280 с.
- Orgad L. «Naturalization», in Oxford Handbook of Citizenship / eds. A. Shachar, R. Bauböck, M. Vink, I. Bloemraad. Oxford : University Press, 2017. P. 337–357. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198805854.013.15>.
- Орлов О. І. Проблема співвідношення віри та наукових знань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 350–353. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/85>.
- Павлов А. В. Логика и методология науки: современное гуманитарное познание и его перспективы : учеб. пособие. М. : Флинта ; Наука, 2010. 344 с.
- Павлишин О. В. Права людини та методологія їх дослідження крізь призму семіотико-правового підходу. *Право України*. 2015. № 2. С. 46–51.
- Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 176 с.
- Штанько В. І. Філософія и методология науки : учеб. пособие. Харьков : ХНУРЭ, 2002. 292 с.
- Сухонос В. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Суми : Унів. кн., 2005. 536 с.
- Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Слово, 2004. 240 с.
- Цюпка Б. Четверте покоління прав людини: законодавче закріплення в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 81–83. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/16>.
- Філософія и методология науки : учеб. пособие / [А. И. Зеленков и др.] ; под ред. А. И. Зеленкова. 2-е изд., доп., испр. Минск : ГИУСТ, 2011. 479 с.

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2019

Vovk V. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Khmelnytsky University of Management and Law Named after Leonid Yuzkov, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>;

Oliinyk U. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Khmelnytsky University of Management and Law Named after Leonid Yuzkov, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7846-6842>

Methodological Basis of the Study of the Right to Freedom of Thought, Conscience and Religion

*The **purpose** of the article is the disclosure of methods, ways of examining the right to freedom of thought, conscience and religion, the allocation in the process of synthesis of the knowledge of the substantive relationship between that law and the society, explanation and generalization of results of empirical research, identifying common patterns and their formalization. The **methodology** of the study. The authors emphasize that, given the complexity of the structure of the law itself, the differences and the variety of methods they can be divided into: 1) philosophical methods, whose scope is quite broad. This is a metaphysical and dialectical methods, and later phenomenological, hermeneutical; 2) General scientific methods that are used in the vast majority of science; 3) private or special methods are widespread for the individual Sciences or fields of practical activities. The combination of the applied methods and presents assumptions allowed us to build such a model: the right to freedom of thought, conscience and religion acts as a holistic, self-organising there are a system that applies to POLAB ktne environment. Components of this system are freedom of thought, freedom of conscience, freedom of religion, which act as driving forces of the social process, and the main regulators in this regard is the society and the state. Task is knowledge of the essence of the right to freedom of thought, conscience and religion in philosophical and legal dimension, that is, through the prism of values and its role for society. **Scientific novelty** lies in the fact that the use of the whole complex of the above listed methods will help with the philosophical and legal positions reveal controversial issues of legal fact, and the very freedom of thought, conscience and religion to be regarded as a public good, respectively, the task of the state is to provide, to assist all citizens in obtaining this benefit. **Conclusions.** All the methods do not exist in isolation from each other, as each of them deepens some aspect of philosophical and legal knowledge about the study right, collectively they will reveal it completely.*

Keywords: methodology; the right to freedom of thought, conscience and religion; philosophy of law regulator; the process of cognition; ideology; philosophical methods; scientific methods; special methods of cognition.

Кривицький Ю. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7063-4725>

Юридична аргументація: доктринальне розуміння та методологічний потенціал

Метою наукової статті є узагальнення та розвиток теоретико-методологічних знань щодо сутності й методологічного потенціалу юридичної аргументації. **Методологічну основу** наукового пошуку становить сукупність світоглядних, філософських і наукознавчих засад, принципів наукового пізнання, методологічних підходів, загальних методів мислення, філософських, загальнонаукових і конкретно-наукових методів, використання яких забезпечило обґрунтованість та вірогідність результатів дослідження юридичної аргументації. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що вперше запропоновано використовувати методологічний інструментарій юридичної аргументації під час розроблення теорії правової реформи; удосконалено змістову та видову характеристику юридичної відповідальності з формулюванням авторської дефініції останньої; подальшого розвитку набули наукові уявлення про генезу теорії юридичної аргументації та її перспективи у вітчизняному правознавстві. **Висновки** наукової статті представлені такими положеннями: юридична аргументація виникла на певному історичному етапі розвитку загальної теорії аргументації (наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.). Вона постійно еволюціонує, стає змістовно збагаченою та отримує розвиток під час юридичної діяльності (практичної, наукової та освітньої). Юридична аргументація сприяє пошуку способів найбільш ефективного вирішення спірних ситуацій у юридичній діяльності, одночасно виконуючи функцію збереження та поширення правового досвіду й традицій. Поняття юридичної аргументації є узагальнювальною категорією, яка інтегровано відтворює обов'язкову – центральну, системоутворювальну, фахово-спеціальну складову юридичної діяльності. Юридичну аргументацію визначено як процес і результат обґрунтування істинності (правильності) фактів та/або переконання в прийнятності сукупності аргументів стосовно юридично значущого питання, що виникає в процесі юридичної діяльності.

Ключові слова: аргументація; юридична аргументація; теорія юридичної аргументації; моделі юридичної аргументації; види юридичної аргументації; методологічний потенціал; правова реформа.

Вступ

Юридична аргументація тісно пов'язана з природою юридичної діяльності, оскільки сприяє пошуку найбільш ефективного способу вирішення конкретної юридичної справи або розв'язання наукового завдання чи освітньої проблеми, одночасно виконуючи функції збереження та поширення правового досвіду й традицій, юридичного стилю мислення. Аргументацію можемо прослідкувати в будь-якій важливій сфері людської діяльності (Savchuk, 2017; Shcherbyna O., & Shcherbyna N. 2019; Tretiak, 2004). Стосовно юриспруденції, аргументація є універсальною для всієї сфери права, логико-методологічною процедурою пошуку та встановлення переконливих підстав судженням щодо юридично значущих подій, їхньої правової оцінки та прийняття адекватних їм рішень. У теоретичних розробках у царині права поняття «аргументація» постає підґрунтям формування теорії юридичної аргументації та аргументативного підходу до розуміння права (Shcherbyna, 2016, p. 65).

У зв'язку із цим М. І. Козюбра слушно відмічає, що загальнотеоретичне правознавство еволюціонує надто повільно й не встигає за викликами часу та змінами, що відбулися як в Україні та на пострадянському просторі, так і у світі загалом за останні три десятиліття. Воно

продовжує висвітлювати й обговорювати переважно традиційні проблеми, які значною мірою залишилися з часів радянської епохи. Не можна, звісно, стверджувати, що ці проблеми повністю вичерпано. І їм досить часто потрібен свіжий погляд, який урахував би як зміни, що відбулися в суспільному й правовому житті, так і здобутки інших наук, особливо тих, які сформувалися в останні десятиліття. Проте життя висуває на порядок денний чимало нових проблем, які потребують доктринального осмислення, зокрема питання моделей і правил юридичної аргументації, їхніх національних особливостей (Kozziubra, 2017, p. 6). Саме тому особливого значення набуває висвітлення генези теорії юридичної аргументації, розгляд ознак, моделей і видів (типів) юридичної аргументації, а також розкриття її методологічного потенціалу в контексті розв'язання наукових проблем сучасного правознавства.

Проблематика юридичної аргументації, як і аргументація загалом, є міждисциплінарним предметом наукових студій, «спільною територією» для філософії, логіки, лінгвістики, риторики, психології, політології, соціології, правознавства, насамперед загальнотеоретичного (Dudash, 2016, p. 99; Rabinovych, & Dudash, 2016, p. 9). Науково-теоретичною основою цієї розвідки є праці Р. М. Абрамовича, Ж.-Л. Бержеля, М. С. Бургіна, Т. І. Дудаша, В. І. Кістяника, М. І. Козюбри,

Д. Ллойда, О. М. Лобача, Р. Д. Ляшенка,
М. О. Мельник, А. П. Політюк, П. М. Рабіновича,
М. Д. Савенка, В. А. Сала, А. В. Хворостянкіної,
О. Ю. Щербини, О. М. Юркевич та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є узагальнення та розвиток теоретико-методологічних знань щодо сутності, природи та методологічного потенціалу юридичної аргументації. Для її досягнення сформульовано такі завдання: по-перше, окреслити генезу теорії юридичної аргументації; по-друге, за результатами аналізу загальнотеоретичних досліджень розкрити ознаки та запропонувати авторську дефініцію юридичної аргументації; по-третє, здійснити класифікацію юридичної аргументації та проаналізувати її гносеологічні можливості в обґрунтуванні правильності й переконанні у прийнятності ключових положень теорії правової реформи.

Виклад основного матеріалу

Юридична аргументація має глибоке історичне коріння, що сягає періоду античності. Особливе значення для становлення політичного та юридичного дискурсу (від лат. *Discursus* – міркування) і започаткування вчення про них мало зародження демократії, котра, як відомо, виникла в Стародавній Греції. Уміння переконувати людей, наводити обґрунтовані аргументи проти своїх опонентів, впливати не лише на розум, а й на почуття та емоції слухачів, набуло важливого значення. Публічні політичні дискусії, побудовані на змаганні сторін судочинства, стимулювали потяг до інтелектуальної діяльності, аналізу й систематизації нагромаджених у процесі цих диспутів і судових дебатів ідей та вироблення відповідних правил і навичок таких дискурсів.

З огляду на те, що більшість мешканців Стародавньої Греції не знала прийомів та методів ведення полеміки, досить швидко виникла потреба в навчанні риторики й аргументації. Першими, хто взяв на себе цю місію, були давньогрецькі софісти – професійні вчителі філософії та красномовства другої половини V ст. – першої половини IV ст. до н. е. Проте їх навчання зводилося здебільшого до підготовки текстів промов і вивчення їх напам'ять учнями або ж до застосування різних квазілогічних хитрощів, які створювали видимість обґрунтування чи спростування будь-чого. Очевидно, що для успіху в диспутах і судових дебатах, які часто вимагали спритності розуму та миттєвої реакції на аргументи опонента, цього було явно недостатньо. Як результат, постала суспільна потреба в теорії й технології аргументації (Kozіubra, 2013, p. 559).

Попри те, що інтелектуальні вправи ґрунтувалися переважно на політико-правових

аспектах тогочасної соціальної дійсності, формування теорії юридичного дискурсу не було відокремлене від становлення загальної теорії аргументації – міждисциплінарної сфери знань про засоби, способи та методи переконання й впливу на людей; методології обґрунтованого переконання. Від самого початку загальна теорія аргументації розвивалася двома напрямками: теоретичним, який сприяв поглибленню предмета та взаємодії з іншими античними науками (етикою, політикою, діалектикою), та нормативним, що намагався стабілізувати й уніфікувати застосування риторики в людській діяльності, виробивши досконалу техніку аргументації (Burhin, 1998, p. 139). Виникнення загальної теорії аргументації пов'язане з античними філософськими школами, фундамент яких заклали такі видатні мислителі, як Сократ, Платон й особливо Арістотель. Їх наступники, представники римської епохи, – Цицерон і Квінтіліан розробили реалістичну теорію судової аргументації.

Закладені в період античності основи загальної теорії аргументації були розвинуті в наступні історичні епохи – Середньовіччя та Нового часу такими визначними філософами та вченими, як П. Абеляр, Т. Аквінський, Е. Фронс, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Г. В. Лейбніц, Вольтер, Ч. Беккарія, І. Бентам, А. Шопенгауер та ін. Водночас істотний вплив на теорію аргументації здійснювали напрями й течії, що базувалися здебільшого або й виключно на традиційній логічній структурі мислення, в основу якого покладено силогістичні методи. У цьому контексті варто навести міркування італійського юриста Ч. Беккарія, який у трактаті «Про злочин і покарання» (1764 р.) наполягав на точній формальній логічності судового доведення, що призводить до застосування так званого юридичного силогізму: «З приводу кожного злочину суддя повинен побудувати правильний умовивід. Більший засновок – загальний закон, малий – діяння, противне або згідне із законом; висновок – свобода або покарання. Якщо суддя за примусом або за своєю волею зробить замість одного хоча б тільки два умовиводи, то ні в чому не можна бути впевненим» (Yurkevych et al., 2015, p. 33). Намагання доповнити загальну теорію аргументації засобами та методами неопозитивістського спрямування, зокрема неформальної логіки, антропології, досить часто призводили до суперечностей, що негативно позначалося на її авторитеті серед юристів. Не сприяла йому й надмірна абстрактність філософських суджень, їх відірваність від юридичної практики.

Тому й не дивно, що попри зростання кількості публікацій і різних наукових заходів (семінарів, конференцій тощо), присвячених теорії аргументації, впливу на практичну

юридичну діяльність вони майже не мали. Більшість юристів про здобутки філософської аргументації або ж не знала зовсім, або, якщо й знала, то не використовувала їх. Скептичне ставлення юристів поширювалося також на логіку (навіть під назвою «юридична») та її значення для правової теорії та юридичної практики. Властива загальній теорії аргументації орієнтація на традиційні засоби силогістики та інші позитивістські інструменти перетворювали її на «механічну юриспруденцію». І це при тому, що загальна теорія аргументації у зв'язку з суттєвим урізноманітненням і посиленням динамічності правового життя та ускладненням юридичної практики набувала все більшої актуальності для юриспруденції.

Вагома заслуга у звільненні юриспруденції від надмірного впливу на неї формальної логіки й силогістики належить соціологічному підходу до розуміння права та його варіаціям – від школи «живого (вільного) права» до американської та скандинавської версій правового реалізму. Останні здійснили значний внесок у формування теорії юридичної аргументації, переосмисливши її шлях від механічного копіювання справ на підставі формального аналізу норм і прецедентів до мистецтва аналізу фактів і формування думки й аргументів. Заперечуючи «механічну юриспруденцію», яка мала вияв у використанні методів формальної логіки та дедуктивному виведенні конкретних рішень з абстрактних категорій, реалісти наголошували на тому, що судді при формуванні аргументації мають зосереджувати свою увагу на аналізі фактів конкретної справи, які формують живу частину правової дійсності (Melnyk, 2017, p. 29). Значному поштовху інтересу до теорії аргументації, передусім юридичної, після Другої світової війни сприяв масовий рух проти позитивізму.

Під впливом цих факторів розпочала формування теорія власне юридичного дискурсу порівняно автономного від загальної філософської аргументації. Особливої активності вказаний процес набув у другій половині ХХ ст. Саме в цей час закладалися основи концепції юридичної аргументації як самостійного напрямку загально-теоретичного правознавства. До створення цієї концепції доклали зусиль учені різних країн – Х. Перельман (Польща, Бельгія), С. Тулмін (Велика Британія), Ж. Дабен, М. Калиновські (Франція), Р. Алексі, Ю. Габермас, А. Кауфманн, Г. Струк (Німеччина), Ф. Емерен, Р. Гроотендорст (Нідерланди), Р. Дворкін, Ф. Шауер (США) та інші (Koziubra et al., 2015, p. 268).

Важливою віхою на шляху формування теорії юридичної аргументації стала концепція «нової риторики» Х. Перельмана, обґрунтована у праці «Нова риторика. Трактат з аргументації» (1958 р.), підготовленої у співавторстві з Л. Ольбрехтс-

Тітекою (їй належав ілюстративний матеріал). Спираючись на традиції античної риторики Арістотеля, Цицерона та Квінтіліана, Х. Перельман запропонував доповнити теорію демонстративного доведення, що ґрунтувалася на формальній логіці, «новою риторикою», метою якої є переконання за допомогою дискурсу, побудованого не лише на аналітичних доказах, базованих на логіко-раціональному мисленні, а й на використанні прийомів ораторського мистецтва, здатних переконати аудиторію, психологічно схилити її на свій бік. У 1959 р. вийшла книга «Застосування аргументів» С. Тулміна, вихідна ідея якої переґукувалася з підходом Х. Перельмана.

Таким чином, у другій половині ХХ ст. виник новий підхід до дослідження міркування як аргументації, що виражена природною мовою, який позначено терміном «аргументативний поворот». Цьому терміну характерний пошук таких методів аналізу й оцінки міркувань, які враховують не лише форму міркування, відповідно не є формальними. Концепції «працюючої логіки» та «нової риторики» розглянуто як підстави аргументативного повороту, а їх автори – С. Тулмін, Х. Перельман і Л. Ольбрехтс-Тітека – як фундатори (Politiuk, 2015, p. 6-7). Причому аргументація є цариною міждисциплінарних досліджень, їх «спільною територією». Самостійної науки, предметом якої було б вивчення специфіки такої форми діяльності, як аргументація, на теперішній час не існує. Вагомим внеском у розвиток теорії юридичної аргументації є праці Р. Алексі (Koziubra, 2016, p. 170), Р. Дворкіна (Kistianyk, 2013, p. 21) та ін.

Нині проблематику юридичної аргументації не лише жваво обговорюють у середовищі юристів-науковців і практиків, а й вводять до навчальних програм юридичних шкіл європейських й американських університетів як самостійні курси спеціальної професійної підготовки кандидатів на посаду судді, прокурора. На жаль, в Україні юридична аргументація лише розпочинає привертати до себе належну увагу з боку представників загальнотеоретичної та галузевої юриспруденції.

Як правило, питання, що належать до теорії юридичної аргументації, розглядають у межах традиційної або юридичної логіки, яка представлена переважно логіками та філософами. Ними опубліковано низку ґрунтовних праць, серед яких слід відзначити розробки О. І. Гвоздіка, В. Є. Жеребкіна, А. П. Політук, В. Д. Титова, О. Ю. Щербини, О. М. Юркевич та ін. Наприклад, представники харківської школи логіки підготували монографію «Юридична аргументація. Логічні дослідження» за загальною редакцією О. М. Юркевич (Yurkevych, 2015). У свою чергу О. Ю. Щербина опублікувала монографію «Логіка та юридична аргументація» (Shcherbyna, 2013). Серед вітчизняних фахівців загальнотеоретичного

правознавства у сфері наукових інтересів яких перебуває теорія юридичної аргументації, слід виокремити викладачів та аспірантів Національного університету «Києво-Могилянська академія», а саме: М. І. Козюбру (керівник наукового напрямку), Р. М. Абрамович, В. І. Кістяника, М. О. Мельник, М. Д. Савенка, А. В. Хворостянкіну та інших, а також представників Львівського національного університету імені Івана Франка, зокрема П. М. Рабіновича та Т. І. Дудаш.

У сфері права аргументація відіграє важливу роль. Якщо людина висловлює думку, що є юридично значущою, і бажає, щоб її сприйняли, вона має навести аргументи на її підтримку. Необхідність в аргументації відчувають усі, особливо ті, хто професійно виконує практичну юридичну діяльність. Аргументацію для обґрунтування своєї позиції перед професійною чи навчальною аудиторією використовують вчені-юристи. Виконуючи свою методологічну функцію, аргументація в юридичних міркуваннях відіграє подвійну роль: з одного боку, є методологічним підходом у теорії та філософії права, а з іншого – одним з основних методів в юридичній практиці, виступаючи способом раціонального обґрунтування (Shcherbyna, 2013, p. 50).

Поняття юридичної аргументації набуває важливого значення в процесі сучасних змін характеру юридичної діяльності, зокрема завдяки відходу від виключно позитивістського підходу до розуміння права, переоцінці зв'язку між законодавством і правозастосуванням, правотворчістю й тлумаченням норм права, кардинальній зміні ролі судді наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. тощо. Його використовують як у теоретичному, так і в практичному значеннях. У теоретичному контексті поняття юридичної аргументації містить комплекс знань про ознаки, види, моделі (типи), засоби, прийоми аргументування як інтелектуальної процедури. Щоб зрозуміти аргументацію, залучають комплекс знань у сфері логіки, філософії, риторики, психології, правознавства тощо. У практичному аспекті юридична аргументація є однією з основних логічних складових юридичної техніки, що має за мету здійснення правотворчості, правореалізації та правозастосування за певними правилами.

Сучасна теорія юридичної аргументації поєднує знання формально-логічних теорій загальнотеоретичного значення зі змістовими завданнями правознавства та юридичної практики. Суттєвою відмінністю цієї теорії є дослідження раціональних моделей юридично значущого міркування та переконання з урахуванням контекстуальних залежностей співчасників і специфіки суб'єктивних факторів (об'єктивних і суб'єктивних контекстів).

У юридичній літературі наведено різні доктринальні дефініції поняття «юридична (правова) аргументація», зокрема як:

– процес і результат мовного обґрунтування пропонуваного або ухваленого юридично значущого рішення (чи проєктованого або вчиненого діяння) через посилання аргументатора на певні обставини та факти (діяння, події, явища, процеси) (Rabinovych, 2015, p. 22);

– процес підбору аргументів і структурування відношень між ними відповідно до логічних правил істинності, що здійснено в юридичному контексті (Yurkevych et al. 2015, p. 12);

– раціональний спосіб переконання суб'єктів правовідносин за допомогою усного або письмового впливу на них, здійсненого шляхом висунення, обґрунтування та критичної оцінки тверджень, гіпотез, пропозицій із застосуванням юридичної термінології з метою зміни їх поглядів чи переконань (Liashenko, 2012, p. 75);

– неупереджений процес логічного та мовного доведення тієї чи іншої думки з використанням характерних елементів – тези, аргументу, форми (демонстрації), і яка має на меті досягнення правового результату (Salo, 2017, p. 35).

Беручи до уваги зазначені вище позиції, а також міркування науковців, які будують теоретичні конструкції юридичної аргументації, не надаючи відповідні дефініції (Berznel, 2000, p. 475-479; Lloyd, 2006, p. 305), є всі підстави стверджувати, що юридична аргументація – це процес і результат обґрунтування істинності (правильності) фактів та/або переконання у прийнятності сукупності аргументів стосовно юридично значущого питання, що виникає під час юридичної діяльності. Водночас юридичній аргументації притаманні такі ознаки:

– має дуалістичний характер, тобто об'єднує процес і результат обґрунтування та/або переконання;

– спрямована на обґрунтування істинності (правильності) фактів та/або переконання у прийнятності сукупності аргументів, тобто обґрунтованість (доказовість) становить змістово-об'єктивний аспект юридичної аргументації, а переконливість (прийнятність) – комунікативно-суб'єктивний;

– належить до певного юридично значущого питання (справи), наприклад, створення, зміни чи скасування норми права, інтерпретації її змісту, підтвердження або спростування суджень однієї зі сторін у судовому процесі, розв'язання наукової проблеми з розробки теорії правової реформи (Kryvytskyi, 2018, p. 40) тощо;

– здійснюється під час юридичної діяльності, тобто на професійній основі юристами у формі практичної (правотворчої, правореалізаційної,

правозастосовної та правоохоронної), наукової та освітньої діяльності.

Вивчення природи юридичної аргументації охоплює філософський, теоретичний, емпіричний та аналітичний рівні. Філософський зріз обумовлений концепцією раціональності, яку підтримує дослідник («геометрична» – аргументація створена на безспірній основі й у логічно досконалий спосіб; «антропологічна» – підґрунтям аргументації є те, що вважають раціональним члени комунікативної спільноти; «критична» – аргументація заснована на систематичній перевірці прийнятності всіх аргументаційних кроків). Певна концепція раціональності зумовлює теоретичну модель аргументації, а саме: 1) логічну – спрямована на напрацювання універсальних стандартів оцінки того, чи аргументація гарантує, що точка зору, яку відстоюють, є істинною, якщо є правильними засновки; 2) риторичну – виявляє ті властивості юридичного дискурсу, котрі відіграють життєво важливу роль у переконанні аудиторії у прийнятності конкретної точки зору та залежить від контексту аргументації; 3) діалектичну (діалогічну) – передбачає діалектичну процедуру для систематичної перевірки прийнятності різних точок зору, в якій (процедурі) проходить обмін аргументами й критичними відповідями за правилами діалектичної дискусії (Dudash, 2017, р. 87). У різних формах і видах юридичної діяльності питома вага моделей аргументації буде відрізнятися. Крім того, для них притаманні власне емпірична, аналітична й практична складові.

За цільовим призначенням юридичну аргументацію можна використовувати як у теорії, так і на практиці. У теоретико-прикладних дослідженнях аргументи юридичного значення можна прослідкувати як у правознавстві, так і в інших суспільних науках – філософії, соціології, політології, психології тощо. На практиці юридична аргументація може набувати різних значень. Так, вона має суто юридичне значення у правозастосованні та загальнолюдське соціально-правове значення поза практикою реалізації норм права. Виходячи з цього, в загальнотеоретичному аспекті юридичну аргументацію можна поділити на теоретичну (наукову та освітню) та практичну (прикладну). Як теоретична, так і практична юридична аргументація засновані на правовому досвіді й традиціях. Водночас юридична аргументація за підставу має як знання, отримане з боку точних наук (наприклад, результати криміналістичної експертизи), так і смислові інтерпретації, що містять, приміром, слідчі версії або промови адвоката.

Якщо виокремити серед багатьох аспектів юридичної аргументації гносеологічний, логічний і лінгвopsихологічний, то вони представляють три процедурні аспекти: дослідження, обґрунтування та переконання. Дійсно, за юридичної аргументації

відбувається дослідження – гносеологічна процедура, в якій предмет вивчення постає у своїх властивостях з підкресленням юридично суттєвих ознак при юридичному визначенні. Процедуру дослідження унормовано юридичним чином, завдяки чому не всі засоби дослідження можуть бути прийнятними. Обґрунтування належить до суто логічних процедур, що є аспектом юридичної процедурної практики. Воно зумовлене законом достатньої підстави та логічною теорією доведення. Обмеження інтелектуальних можливостей обґрунтування також пов'язано з юридичною необхідністю. Це означає, що не кожна підстава буде юридично необхідною. Наприклад, свідчення зацікавленої особи можуть бути істинними, але можуть бути не прийнятими суддею як підстава, як наслідок, вони можуть бути відхилені відповідно до норм процесуального права. Також переконання – це результат інтелектуально-процесуальної дії, якого можна досягти завдяки активації лінгвopsихологічного аспекту юридичної аргументації.

У логіці, зокрема юридичній, та в працях, присвячених безпосередньо теорії юридичної аргументації, можна простежити різні підходи до класифікації (типологізації) останньої. На підставі узагальнення різних точок зору з цього питання виокремимо такі види (типи) юридичної аргументації: 1) за онтичною природою безпосереднього об'єкта: а) юридична аргументація діяння (дії, бездіяльності), б) юридична аргументація правового акта (нормативно-правового акта, правозастосовного акта, акта тлумачення норм права); 2) за формами (сферами) юридичної діяльності: а) практична або практично-прикладна (судова, адвокатська, прокурорська, слідча), б) наукова (науково-теоретична), в) освітня (навчальна, навчально-освітня); 3) за стадіями правового регулювання суспільних відносин: а) правотворча, б) правореалізаційна, в) правоінтерпретаційна, г) правозастосовна; 4) за формою прояву (вираження): а) аналітична (внутрішньосуб'єктивна), б) діалектична (зовнішньосуб'єктивна); 5) за способом зовнішньої об'єктивації: а) усна, б) письмова, в) діяльнісна (завдяки мові жестів, поведінкових зразків); 6) за темпоральним показником стосовно її предмета: а) попередня, б) проміжна, в) остаточна; 7) за видом використовуваної логіки та відповідних аргументів: а) класична (логіка пропозиціональна, предикатів тощо), б) некласична (модальна, релевантна, діалектична (діалогічна), логіка оцінок, норм, запитань, нечітких понять, рішень тощо); 8) за змістом використаних аргументів: а) легістська (юридична), б) антропологічна (людиноцентрична, людиновимірна), в) соціологічна (економічна, моральна, політична, ідеологічна, зокрема релігійна, тощо); 9) за рівнем ефективності (впливовості, переконливості): а) достатньо ефективна, б) частково ефективна, в) неефективна (Rabinovych, & Dudash, 2016,

р. 15-16); 10) за галузевою приналежністю: а) юридична аргументація в конституційному праві, б) юридична аргументація в адміністративному праві, в) юридична аргументація в цивільному праві, г) юридична аргументація у кримінальному праві, д) юридична аргументація в податковому праві (Lobach, 2017); 11) за змістом засобів і прийомів (стилю) юридичного дискурсу (міркування): а) дедуктивна, б) індуктивна, в) герменевтична, г) цілісна (когерентна).

З огляду на важливість останнього критерію для розуміння природи юридичної аргументації, зупинимось детальніше на характеристиці саме цих видів, які у спеціальній літературі називають типами (Koziubra, 2013, р. 3). Так, дедуктивний тип юридичної аргументації побудований на правилах силогізму: рішення будь-якого юридичного казусу (висновок), яке за названими правилами розглядається як менший засновок, виводиться з чинної норми права – більшого засновку. Зокрема у формі такого силогізму вирішуються питання про логічну відносність і допустимість тих або інших доказів у цивільному, кримінальному та господарському судочинстві, а також здійснюється юридична кваліфікація правомірної поведінки чи протиправного діяння (дії або бездіяльності). Дедуктивна юридична аргументація властива переважно для юридичного позитивізму та його варіантів, зокрема так званої юриспруденції понять, і загалом збігається з логічною моделлю аргументації. Як свідчить юридична практика, мають місце численні порушення логічних правил, отриманих дедуктивним шляхом. Дедуктивний тип не враховує наявності колізій між нормами права, можливості формулювання правозастосовних рішень усупереч дослівному тексту норм права (*contra legem*), в тому числі у випадках їх застарілості, невідповідності правовим цінностям (Koziubra, 2018, р. 7–8) тощо. Зважаючи на суттєві недоліки дедуктивної юридичної аргументації, її вже давно не розглядають як провідну, а тим паче єдину технологію правозастосування, хоч її гіпертрофований вплив на юридичну аргументацію досі до кінця не подоланий, особливо у правовій системі України.

Індуктивний тип юридичної аргументації виник як реакція на недосконалість логічної моделі й, по суті, побудований на протилежних їй засобах і прийомах юридичного дискурсу. Його формулювання й остаточне утвердження тісно пов'язані зі становленням і розвитком соціологічного типу праворозуміння. Представники різних варіацій останнього стверджують, що компетенцію юриспруденції становить живе спостереження за юридично значущими людськими відносинами, узагальнення даних такого спостереження та виведення з нього рішення. Судді, приймаючи рішення, не обмежуються суто логічною операцією «виведення» з більшого засновку – норми закону чи іншого нормативно-правового акта, а мають

враховувати моральні, політичні, економічні передумови та цінності, що перебувають за межами позитивного права. Особливо актуальними є міркування про те, що закон не є єдиною й винятковою підставою для прийняття рішення; необхідна адаптація тексту закону до потреб часу шляхом його тлумачення. Ці висновки цілком співзвучні з сучасними теоріями динамічного (еволюційного, або функціонального) тлумачення норм права та позицією Європейського суду з прав людини, який у низці своїх рішень наголошував на тому, що право – це живий інструмент, який має змінюватися відповідно до вимог часу (Koziubra, 2018, р. 11).

Зі свого боку герменевтичний тип юридичної аргументації своїм становленням і розвитком завдячує герменевтиці (Koziubra, 2018, р. 6). Ключовим поняттям герменевтичного типу є поняття так званого «герменевтичного кола», під яким слід розуміти можливість осягнення цілого через пізнання частин, і навпаки, що, власне, й утворює коло. Використання поняття герменевтичного кола в юридичній науці, на відміну від інших наук, має свою специфіку. Для інтерпретації звичайних текстів достатньо розуміти зміст їхніх слів, хоч це також не завжди просто. Для юридичної інтерпретації самого розуміння змісту слів часто недостатньо. На практиці нерідко виникають ситуації, коли зміст тієї чи іншої норми права неможливо встановити шляхом буквального філологічного (граматичного) тлумачення – з'ясування семантичного змісту слів, за допомогою яких норма сформульована. «Буква» закону не завжди відповідає «духу» права. Він же може бути виявлений лише на основі системного тлумачення, тобто розгляду будь-якого окремого правила в контексті з іншими нормами, інакше кажучи, через таку характерну ознаку права, як системність. Проте застосування герменевтичного кола в юриспруденції з'ясуванням взаємозв'язків між окремими словами юридичного тексту та нормами не є вичерпним. Юрист, який застосовує норму права, має бачити зв'язок між конкретними фактами, врегульованими нею, і суспільними чинниками.

В основі цілісного (когерентного) типу юридичної аргументації лежить ідея системної єдності, або когерентності. Остання є суттєвим елементом раціональності та є незамінною для теорії раціонального юридичного дискурсу. Цілісним типом юридичної аргументації охоплено, з одного боку, узгоджений і взаємопов'язаний комплекс засобів, методів і прийомів, які застосовують під час аргументації, а з іншого – чимало не менш важливих аспектів єдності (когерентності), зокрема: 1) розуміння права як багатоаспектної цілісності, що існує в різних проявах і формах, основою яких є невідчужувані права людини; 2) погляд на право не як на статичне явище, а інтелектуальний процес, в якому

норми мають розглядатися лише в контексті нагромаджених людством цінностей, численних суспільних відносин та інститутів, розгалужених процедур і стилю мислення; 3) усвідомлення того, що висновки в будь-якій справі мають бути побудовані на єдності, цілісності доказової бази, тобто виявленні, вивченні та оцінці всіх доказів, що мають значення для справи; 4) уявлення про юридичну аргументацію не лише як про винятково раціональну процедуру, здійснювану за правилами логіки, а й таку, що включає логічно недейсні аргументи, які можуть бути риторично ефективними; 5) усвідомлення того, що жодна модель юридичної аргументації не може претендувати на завершеність і когерентність сама собою, без її втілення в реальних діях людей через певні процедури.

Юридична аргументація не може бути побудована як на механістичному застосуванні норми закону чи іншої форми (джерела) права до конкретної ситуації, так і на необмеженій дискреції під час ухвалення правозастосовних рішень. У юридичній аргументації мають бути поєднані здобутки всіх її типів – дедуктивного, індуктивного, герменевтичного та цілісного (когерентного). Лише таке поєднання забезпечить точність, необхідну об'єктивність, реалістичність і динамізм юридичної аргументації (Koziubra, 2013, p. 3-6).

Наукова новизна

За результатами проведеного дослідження вперше запропоновано використовувати методологічний інструментарій юридичної аргументації під час розробки теорії правової реформи; вдосконалено змістову та видову характеристику юридичної відповідальності з формулюванням авторської дефініції останньої; набули подальшого розвитку наукові уявлення про генезу теорії юридичної аргументації та її перспективи у вітчизняному правознавстві.

Висновки

На підставі висвітленого вище можна дійти таких висновків:

1. Юридична аргументація виникла на певному історичному етапі розвитку загальної теорії аргументації (наприкінці XIX – на початку XX ст.). Вона постійно еволюціонує, стає змістово збагаченою і розвивається в процесі юридичної діяльності (практичної, наукової та освітньої). Природа юридичної аргументації інтегрована, оскільки вона формується під впливом різних наукових концепцій і шкіл. В її основі лежать знання з логіки, філософії, риторики, психології, лінгвістики, правознавства тощо. Юридична аргументація, з одного боку, є елементом правової системи, а з іншого – відносно самостійним явищем. Юридична аргументація сприяє пошуку способів найбільш

ефективного вирішення спірних ситуацій у юридичній діяльності, одночасно виконуючи функцію збереження та поширення правового досвіду й традицій. Юридичну аргументацію використовують у правотворчості, правозастосуванні, тлумаченні норм права, а також у юридичній освіті й науці, наприклад, у процесі дослідження природи правової реформи.

2. Поняття юридичної аргументації є узагальнюючою категорією, яка інтегровано відтворює обов'язкову, радше за все центральну, системоутворюючу – фахово-спеціальну складову юридичної діяльності. Саме в цій інтегрованості й прослідковано його наукову та практично-прикладну цінність. Юридичну аргументацію визначено як процес і результат обґрунтування істинності (правильності) фактів та/або переконання у прийнятності сукупності аргументів стосовно юридично значущого питання, що виникає під час юридичної діяльності. У процесі осмислення ознак, моделей і видів (типів) юридичної аргументації слід враховувати наявні дискусійні питання розуміння та вживання поняття «аргументація» та інших пов'язаних з ним понять у загальній теорії аргументації й теорії юридичної аргументації, а також особливості теоретичних досліджень юридичної аргументації та практичного використання її результатів.

3. Класифікація юридичної аргументації як процес є необхідним та ефективним етапом наукової гносеологічної діяльності, коли за допомогою спеціальних способів і прийомів здійснюється різноаспектна характеристика видів юридичної аргументації шляхом виявлення ознак подібності, відмінності або поділу юридичної аргументації на групи. Під час вивчення юридичної аргументації класифікація є складовою її загальнотеоретичної характеристики, умовою та засобом пізнання. Важливе місце серед видів юридичної аргументації посідає практична, наукова та освітня, два останніх різновиди досить часто об'єднані в єдину підгрупу – теоретичну. Цим видам юридичної аргументації в тій чи іншій конфігурації притаманне використання прийомів, характерних для всіх моделей аргументації. Проте поряд зі спільними рисами вони мають суттєві відмінності, зумовлені природою теоретичної та практичної діяльності. Якщо перша становить собою форму науково-освітньої діяльності, метою якої є досягнення максимально елімінованого від суб'єкта, тобто позаособистісного, знання про державно-правові явища, то практична діяльність через вплив на неї людського фактора набагато складніша, що може позначитися на особливостях аргументації. Практична юридична аргументація за суб'єктами у свою чергу може бути поділена на аргументацію, властиву різним юридичним професіям – суддям, адвокатам, прокурорам, слідчим тощо, кожен з видів якої має свою специфіку.

REFERENCES

- Berznel, ZN.-L. (2000). *Obshchaia teoriia prava [General Theory of Law]*. V.I. Danilenko (Eds.). (G.V. Churshukov, Trans). Moscow: NOTA BENE [in Russian].
- Burhin, M.S. (1998). Arhumentatsii teoriia [Argumentation theory]. *Yurydychna entsyklopediia, Legal encyclopedia*. (Vols. 1-6). Y.S. Shemshuchenko (et al.). (Ed.). Vol. 1. Kyiv, (pp. 139-140) [in Ukrainian].
- Dudash, T. (2016). Pravova arhumentatsiia: do pytannia pro zahalne poniattia [Legal argumentation: to a question the general concept]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 8, 99-106 [in Ukrainian].
- Dudash, T. (2017). Osoblyvosti arhumentuvannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (do kharakterystyky metodolohichnykh pidkhodiv) [Peculiarities of argumentation in judgments of the European court of human rights (the overview of methodological approaches)]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 4, 86-96 [in Ukrainian].
- Kistianyk, V.I. (2013). Vplyv modeli pravovoi arhumentatsii R. Dvorkina na sudove rishennia [Influence of Ronald Dworkin's model of legal reasoning for a judgment]. *Naukovi zapysky NaUKMA, NaUKMA Research Papers*, 144-145, 21-24. Retrieved from <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2964> [in Ukrainian].
- Koziubra, M. (2016). Teoriia yurydychnoi arhumentatsii ta yii osoblyvosti v konstytutsiinomu sudochynstvi [Theory of legal argumentation, and its specifics in constitutional justice]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Constitutional Court Ukraine bulletin*, 6, 167-180 [in Ukrainian].
- Koziubra, M.I. (2013). Modeli (typy) yurydychnoi arhumentatsii [Models (types) of legal argumentation]. *Naukovi zapysky NaUKMA, NaUKMA Research Papers*, 144-145, 3-8. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2013_144-145_3 [in Ukrainian].
- Koziubra, M.I. (2013). Teoriia yurydychnoi arhumentatsii: istoriia stanovlennia, stan i perspektyvy u vitchyzniani yurysprudentsii [Theory of legal argumentation: history, formation and prospects in domestic jurisprudence]. *Zahalnoteoretychne pravoznavstvo, verkhovenstvo prava ta Ukraina, General theory of law, rule of law and Ukraine*. A. Meleshevych (Ed.) (pp. 559–582). Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
- Koziubra, M.I. (2017). Zahalnoteoretychne pravoznavstvo v umovakh suchasnykh hlobalizatsiinykh transformatsii [Jurisprudence within modern globalization processes]. *Naukovi zapysky NaUKMA, NaUKMA Research Papers*, 193, 3-11 [in Ukrainian].
- Koziubra, M.I. (2018). Pravo, nauka ta inshi formy svitospryiniattia i metodolohiia: linii vzaiemozviazkiv [Law, science and other forms of world perception and methodology: connecting lines]. *Naukovi zapysky NaUKMA, NaUKMA Research Papers*, 2, 3-12. doi: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2018.3-12> [in Ukrainian].
- Koziubra, M.I. (2018). Pravoznavstvo, nauka, metodolohiia: evoliutsiia pidkhodiv do yikhnykh vzaiemozviazkiv [Jurisprudence, science, methodology: evolution of approaches to their interconnections]. *Naukovi zapysky NaUKMA, NaUKMA Research Papers*, 1, 3-8. doi: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2018.3-8> [in Ukrainian].
- Koziubra, M.I. (et al.) (2015). *Zahalna teoriia prava [The general theory of law]*. M.I. Koziubra (Eds.). Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
- Kryvytskyi, Yu.V. (2018). Pravova reforma: teoretyko-prykladni vymiry aktualizatsii problemy [Legal reform: theoretical and applied dimensions actualization of the problem]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 37-41. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_3_9 [in Ukrainian].
- Liashenko, R.D. (2012). Pravova arhumentatsiia u sferi pravotvorchosti [Legal argumentation in the law-making]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.Y. Vernadskogo, Scientific Notes of Tavrida National V.I. Vernadsky University*, 25(64), 2, 74-79 [in Ukrainian].
- Lloyd, D. (2006). *Ideia prava [Idea of law]*. (M.A. Iumasheva, Iu.M. Iumashev, Trans). Iu.M. Iumashev (Ed.) (3th ed.). Moscow: KNYGODEL [in Russian].
- Lobach, O.M. (2017). Yurydychna arhumentatsiia v podatkovomu pravi (zahalnyi ohliad) [Legal argumentation in tax law (general view)]. *Naukovi zapysky NaUKMA, NaUKMA Research Papers*, 193, 30-37 [in Ukrainian].
- Melnyk, M.O. (2017). Vplyv vysnovkiv shkoly pravovoho realizmu na teoriu yurydychnoi arhumentatsii [The influence of the school of legal realism findings on the theory of legal reasoning]. *Naukovi zapysky NaUKMA, NaUKMA Research Papers*, 193, 26-30. Retrieved from <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12458> [in Ukrainian].
- Politiuk, A.P. (2015). Arhumentatsiia yak predmet neformalnykh doslidzen (neformalna lohika ta rytorychna arhumentatsiia) [Argumentation as a subject of informal research (informal logic and rhetorical argumentation)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Rabinovych, P. (2015). Pravova arhumentatsiia (vykhidni zahalnoteoretychni kharakterystyky) [Legal reasoning (original general characteristics)]. *Yurydychnyi Visnyk Ukrainy, Legal Bulletin of Ukraine*, 17-18(1034-1035), 22 [in Ukrainian].
- Rabinovych, P.M. & Dudash, T.I. (2016). Pravova arhumentatsiia: termino-poniattieviy instrumentarii doslidzhennia [legal argumentation: terminological remedies of the research]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2(85), 8-20. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_2_3 [in Ukrainian].
- Salo, V.A. (2017). Yurydychna arhumentatsiia ta yii strukturni elementy [Legal argumentation and its structural elements]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Kherson State University Herald*, 4(1), 33-36 [in Ukrainian].
- Savchuk, A.Ya. (2017). Lohichni priomy arhumentatsii u naukovu-krytychnomu diskursi Devida Lodzha [Logical techniques of argumentation in scholarly-critical discourse by David Lodge]. *Zapysky z romano-hermanskoj filolohii, Writings in romance-germanic philology*, 1(38), 107-115. doi: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2017.1\(38\).109424](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2017.1(38).109424) [in Ukrainian].
- Shcherbyna, O., & Shcherbyna, N. (2019). Movchannia yak arhument i proiav povahy v arhumentatsii za Dzhonom Lokom [Silence as an argument and a manifestation of respect in the argumentation in John Locke's works]. *Sententiae*, 38(2), 6-18. doi: <https://doi.org/10.22240/sent38.02.006> [in Ukrainian].

- Shcherbyna, O.Yu. (2013). *Lohika ta yurydychna arhumentatsiia [Logic and legal argumentation: monohrafiya]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Shcherbyna, O.Yu. (2016). Spetsyfika vytlumachennia termina "yurydychna arhumentatsiia" u lohiko-yurydychnykh studiiakh [The specificity of interpretation of the term "legal argumentation" in the logical and legal studies]. *Filosofski problemy humanitarnykh nauk, Philosophical problems of the humanities*, 25, 61-66 [in Ukrainian].
- Tretiak, O.A. (2004). Politychna arhumentatsiia yak zasib ratsionalizatsii politychnoi komunikatsii [Political argumentation as a mean of rationalization of political communication]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Yurkevych, O.M. (et al.). (2015). *Yurydychna arhumentatsiia [Legal reasoning]. Lohichni doslidzhennia, Logical research*. O.M. Yurkevych (Eds.) (2nd ed., rev.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бержель Ж.-Л. Общая теория права / под. общ. ред. В. И. Даниленко ; пер. с фр. Г. В. Чуршуква. М. : NOTA BENE, 2000. 576 с.
- Бургин М. С. Аргументації теорія. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ, 1998. Т. 1. С. 139–140.
- Дудаш Т. Правова аргументація: до питання про загальне поняття. *Право України*. 2016. № 8. С. 99–106.
- Дудаш Т. Особливості аргументування рішень Європейського суду з прав людини (до характеристики методологічних підходів). *Право України*. 2017. № 4. С. 86–96.
- Кістяник В. І. Вплив моделі правової аргументації Р. Дворкіна на судові рішення. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 144–145. С. 21–24. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2964>. (Серія «Юридичні науки»).
- Козюбра М. Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 6. С. 167–180.
- Козюбра М. І. Моделі (типи) юридичної аргументації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2013. Т. 144–145. С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2013_144-145_3.
- Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації: історія становлення, стан і перспективи у вітчизняній юриспруденції. *Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна* : зб. наук. ст. ; гол. ред. А. Мелешевич. Київ : Дух і літера, 2013. С. 559–582.
- Козюбра М. І. Загальнотеоретичне правознавство в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 193. С. 3–11. (Серія «Юридичні науки»).
- Козюбра М. І. Право, наука та інші форми світосприйняття і методологія: лінії взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 3–12. doi: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2018.3-12>.
- Козюбра М. І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 3–8. doi: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2018.3-8>.
- Загальна теорія права : підручник / [М. І. Козюбра та ін.] ; за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
- Кривицький Ю. В. Правова реформа: теоретико-прикладні виміри актуалізації проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 37–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2018_3_9.
- Ляшенко Р. Д. Правова аргументація у сфері правотворчості. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2012. Т. 25 (64). № 2. С. 74–79. (Серія «Юридические науки»).
- Ллойд Д. Идея права / пер. с англ. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашев ; науч. ред. : Ю. М. Юмашев. 3-е изд. М. : КНИГОДЕЛ, 2006. 416 с.
- Лобач О. М. Юридична аргументація в податковому праві (загальний огляд). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 193. С. 30–37.
- Мельник М. О. Вплив висновків школи правового реалізму на теорію юридичної аргументації. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 193. С. 26–30. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12458>. (Серія «Юридичні науки»).
- Політюк А. П. Аргументація як предмет неформальних досліджень (неформальна логіка та риторична аргументація) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.06. Київ, 2015. 18 с.
- Рабінович П. Правова аргументація (вихідні загальнотеоретичні характеристики). *Юридичний Вісник України*. 2–15 трав. 2015. № 17–18 (1034–1035). С. 22.
- Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 8–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2016_2_3.
- Сало В. А. Юридична аргументація та її структурні елементи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 33–36. (Серія «Юридичні науки»).
- Савчук А. Я. Логічні прийоми аргументації у науково-критичному дискурсі Девіда Лоджа. *Записки з романогерманської філології*. 2017. № 1 (38). С. 107–115. doi: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2017.1\(38\).109424](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2017.1(38).109424).
- Щербина О., Щербина Н. Мовчання як аргумент і прояв поваги в аргументації за Джоном Локом. *Sententiae*. 2019. Т. 38. № 2. С. 6–18. doi: <https://doi.org/10.22240/sent38.02.006>.
- Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація : монографія. Київ, 2013. 303 с.
- Щербина О. Ю. Специфіка витлумачення терміна «юридична аргументація» у логіко-юридичних студіях. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2016. № 25. С. 61–66.
- Третяк О. А. Політична аргументація як засіб раціоналізації політичної комунікації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Дніпропетровськ, 2004. 16 с.
- Юридична аргументація. *Логічні дослідження* : монографія / [О. М. Юркевич та ін.] ; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-ге вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. 336 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.08.2019

Kryvytskyi Yu. – Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7063-4725>

Legal Argumentation: Doctrinal Understanding and Methodological Potential

*The **purpose** of the scientific article is to summarize and develop theoretical and methodological knowledge about the nature, nature and methodological potential of legal argumentation. The **methodological** basis of scientific search is a set of ideological, philosophical and scientific bases, principles of scientific knowledge, methodological approaches, general methods of thinking, philosophical, general and specific scientific methods, the use of which provided the validity and reliability of the results of the study of legal argumentation. The **scientific novelty** of the publication is that, for the first time, it is proposed to use the methodological tools of legal argumentation in the development of the theory of legal reform; improved substantive and specific characteristics of legal argumentation with the wording of the author's definition of the latter; further developed scientific ideas about the genesis of the theory of legal argumentation and its perspectives in domestic jurisprudence. The **conclusions** of the scientific article are as follows: legal argumentation arose at a certain historical stage in the development of general theory of argumentation. It is constantly evolving, substantially enriching and evolving during legal activities (practical, scientific and educational). Legal argumentation helps to find the most effective way to resolve disputed situations in legal activity, while at the same time fulfilling the function of preserving and disseminating legal experience and traditions. The notion of legal argumentation is a generic category that integrally reflects the obligatory – rather central, systemic – professional component of legal activity. Legal argumentation is defined as the process and result of substantiating the truthfulness (correctness) of the facts and/or belief in the admissibility of a set of arguments regarding a legally significant issue arising in the course of legal activity.*

Keywords: argumentation; legal argumentation; theory of legal argumentation; models of legal argumentation; types of legal argumentation; methodological potential of legal argumentation; legal reform.

Тихомиров Д. О. – кандидат юридичних наук, докторант докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8366-8564>

Структура методології досліджень державної політики у сфері безпеки

Метою статті є визначення внутрішньої будови методології, яку використовують для дослідження державної політики у сфері безпеки. **Методологічною** основою публікації стало застосування комплексу методів, необхідних для реалізації наукової мети й виконання поставлених завдань, зокрема: метод герменевтики, що дає змогу опрацювати тексти нормативних і доктринальних джерел, виявити сутність окремих наукових позицій сучасних авторів, а також методи абстрагування, типологізації, аналізу та синтезу. **Наукова новизна.** У статті було здійснено структурування методології дослідження державної політики у сфері безпеки. Висвітлено сутність структурних елементів методології дослідження державної політики у сфері безпеки, їхні основні, суттєві положення. **Висновки.** За результатами наукового пошуку з проблематики статті було сформульовано низку узагальнень, що полягають у таких положеннях: методологія наукового пізнання є складним утворенням та охоплює проблеми структури юридичного наукового знання його теорій і концепцій; тенденції виникнення, функціонування та зміни наукового знання, а також його класифікації, типології тощо; структура та склад діяльнісного, системного, функціонального й інших наукових методів, які застосовують; формалізовані методики та процедури конкретного їх використання. Структура методології дослідження державної політики у сфері безпеки становить багаторівневу систему та складається з принципів наукового пізнання, домінантного світогляду, типу наукового мислення, філософських засад, наукових парадигм, методологічних підходів і наукових методів.

Ключові слова: методологія; домінуючий світогляд; тип наукового мислення; філософські засади; наукова парадигма; методологічний підхід.

Вступ

Державна політика у сфері безпеки – явище складне та динамічне, а отже і методологія його дослідження не може ґрунтуватися виключно на декількох методах або методологічних підходах. Як і методологія дослідження сама по собі є сукупністю багатьох елементів, що в кінці створює систему дослідження, яка ґрунтується не тільки на методах, а й включає світогляд, основи наукової думки та інші складові елементи. Тому актуальність дослідження та виявлення методологічної основи дослідження є надто важливим елементом дослідження, що ґрунтується на правильному розумінні методології та вибору відповідного методологічного інструментарію, що може надати змогу для отримання об'єктивних і правдивих висновків.

Теоретичну основу дослідження становлять праці таких учених, як: Х. Н. Бехруз, Н. В. Камінська, Д. А. Керимов, М. В. Костицький, Л. А. Микешина, Ю. А. Тихомиров, які досліджували методологію правової науки та її структурування.

Мета і завдання дослідження

У зв'язку з цим метою статті є визначення внутрішньої будови методології, яку використовують для дослідження державної політики у сфері безпеки. Для досягнення окресленої мети слід виконати такі завдання:

– визначити поняття методології наукового пізнання державної політики у сфері безпеки;

– охарактеризувати структуру методології дослідження державної політики у сфері безпеки;
– виявити інструментальну цінність окремих елементів, визначивши найважливіші серед інших.

Виклад основного матеріалу

У науковій літературі розмежують розуміння «методології» та методології наукового пізнання. Методологія є вченням про наукові методи пізнання з однієї позиції, з другої – сукупністю правил, принципів прийомів, операцій, що застосовують у процесі вивчення відповідного об'єкта дослідження (Dubov, 2014, p. 6). Проте в такому випадку йдеться не про методологію як наукову категорію взагалі, а про методологію конкретного об'єкта, що піддається пізнанню і є складним утворенням, яке охоплює проблеми структури юридичного наукового знання його теорій і концепцій; тенденції виникнення, функціонування та зміни наукового знання, а також його класифікації, типології тощо; структура і склад діяльнісного, системного, функціонального та інших наукових методів, що застосовують; формалізовані методики та процедури конкретного їх використання (Tikhomirov, 2005, p. 248-249).

У зв'язку зі складністю, багатоплановістю та структурованістю явища державної політики й безпеки, і методологія, що може бути використано, також є складним і багатоплановим утворенням, яке охоплює: проблеми структури юридичного наукового знання загалом та його теорій і концепцій, зокрема; тенденції виникнення,

функціонування та зміни наукового знання, а також його класифікації, типології тощо (Tikhomirov, 2005, p. 248-249). Отже, це викликає відповідну структуру методології дослідження державної політики у сфері безпеки, що становить багаторівневу систему та складається з таких елементів:

– принципи наукового пізнання (їх відображають як певні ідеї, вимоги, беззаперечні та незмінні правила, що мають науковий характер);

– домінуючий світогляд (його характеризують як сукупність уявлень про світ, роль у ньому людини, а також похідних від них переконань, установок, ідеалів, принципів, ціннісних орієнтацій пізнавальної та практичної діяльності людей, їхньої життєдіяльності загалом) (Kostytskiy, & Tymchenko, 2008, p. 33; Tikhomirov, 1996, p. 10);

– тип наукового мислення (сукупність взаємозалежних і взаємозумовлених наукових ідей, принципів і норм, форм відображення та пізнання дійсності, що мають раціональну природу й конкретно-історично обумовлені) (Mikeshina, 2005, p. 344-351);

– філософські засади (філософські системи герменевтики, феноменології, комунікації, а також ідеали й пізнавальний процес (зокрема, ідеї обґрунтованості, фальсифікації, верифікації, відповідальності вченого тощо), єдності й диференціації правового часу, простору та множини правових явищ, багатобразності світу) (Tikhomirov, 1996, p. 85-89);

– наукові парадигми (сукупність загально-визнаних і домінуючих на цьому етапі розвитку юридичної науки взаємозалежних наукових досягнень (Korot, 2008), наукових теорій (Ol, 2005) і відповідних їм правил, стандартів, методів наукових досліджень) (Poliakov, 2004);

– методологічні підходи (об'єднані домінуючим методом взаємозалежні методи досліджень, серед яких домінуючими для дослідження є діяльнісний і порівняльно-правовий) (Bekhruz, 2007, p. 9-19);

– наукові методи (сукупність принципів, правил, прийомів, способів і засобів пізнання) (Vyhych, 2002; Luts, 1997).

З огляду на наявну характеристику багаторівневої методологічної системи дослідження державної політики у сфері безпеки виникає необхідність додаткової інтерпретації кожного із зазначених вище структурних елементів з метою висвітлення його інструментальної цінності стосовно обраного як предметної сфери пізнання явища.

Принципи наукового пізнання. Важливим для обрання методології дослідження є підбір принципів наукового пізнання теоретико-правових засад державної політики у сфері безпеки. Своєю незаперечністю ці принципи покликані забезпечити концептуальність наукової праці (Zaichuk, & Zaiets, 2008, p. 48). До вихідних засад, які мають сприяти вивченню правових

засад державної політики у сфері безпеки, належать: 1) принцип усебічності – передбачає осмислення якомога більшої кількості властивостей правових засад державної політики у сфері безпеки на підставі їх взаємозв'язків і взаємодії з іншими суспільними та правовими явищами; 2) принцип науковості – визначає пріоритетність об'єктивного наукового знання над певними тимчасовими кон'юнктурними інтересами (потребами) тих або інших соціальних груп чи окремих дослідників; 3) принцип історизму – передбачає висвітлення правових засад державної політики у сфері безпеки в розвитку та історичному взаємозв'язку, а не лише з позицій їх сучасного стану; 4) принцип об'єктивності – визначає істинне відображення правових засад державної політики у сфері безпеки в науковому знанні, відтворення їх такими, якими вони існують реально; 5) принцип конкретності – потребує вичерпного, детального аналізу всіх умов, у яких формуються та реалізуються засади державної політики у сфері безпеки, виокремлення головних, суттєвих ознак, зв'язків і тенденцій їхнього розвитку; 6) принцип неупередженості – дослідження проводять без суб'єктивних поглядів, що полягають у політичних, релігійних, естетичних та інших вподобаннях.

Домінуючий світогляд. Світоглядний аспект під час формування методології та проведення дослідження відіграє важливу роль. Серед численності світоглядів – міфологічного (один із перших світоглядів, для якого притаманні неможливість відрізнити природне і надприродне, байдужість до протиріч, невеликий розвиток абстрактних понять, дослідження та висновки є чуттєво-конкретними, метафоричними, емоційними), релігійного (під час дослідження світогляд відрізняє людину та природу, вирізнення надприродного, що не піддається дослідженню за допомогою будь-яких органів чуття), філософського (характеризується наявністю абстрактно-понятійного апарату, ґрунтується на наукових знаннях, критичному сприйнятті світу тощо), наукового (притаманна об'єктивізація світу, де людину розглядають як частину світу) – домінуючим під час дослідження державної політики у сфері безпеки доцільно визначити науковий. Цей світогляд дає змогу оперувати об'єктивно існуючими явищами, фактами та на підставі них, використовуючи філософські, математичні, статистичні, спеціально-правові та інші методи пізнання, доходити об'єктивних висновків, що полягають як у дослідженні реальних явищ або їх історичному існуванні, так і прогнозуванні варіантів їх розвитку на майбутнє.

Тип наукового мислення. Сучасні наукові дослідження та дослідження державної політики у сфері безпеки потребують вибору та відповідного типу наукового мислення. Еталомом

для сучасних досліджень зазвичай визначають постнекласичну науку, тому що їй притаманні такі важливі для вибору цього типу мислення ознаки: орієнтація дослідження на вивчення та дослідження людини, як елемента світу; навколишній світ сприймають як цілісну динамічну структуру; аксіологічний аспект наукового мислення відіграє важливу роль, наука й цінність є нерозривними поняттями; визнання об'єктів дослідження системними, складними, багато-елементними, регульованими або саморегульованими явищами; предмети й об'єкти дослідження сприймають у міждисциплінарному спрямуванні з відповідним вибором системної, міждисциплінарної методології.

Державна політика та безпека як явища дійсності не можливі у своєму існуванні без людини. У зв'язку з цим людина суб'єктивно оцінює в межах домінуючого соціального й індивідуального світогляду, досвіду, бажань та ідеалів, що зумовило взяти за основу постнеокласичний тип наукового мислення, завдяки чому стало можливо не лише дослідити явище загалом, а й роль людини в осмисленні станів безпеки та реалізації державної політики у сфері безпеки.

Філософські засади. Серед філософських засад було надано перевагу герменевтиці як універсальному засобу пізнання під час проведення як юридичних теоретичних, так і юридичних практичних досліджень. Ці засади дають можливість пізнати наявну систему правових відносин у їх поєднанні з іншими соціальними відносинами. Такі засади дають змогу під час дослідження державної політики у сфері безпеки не лише аналізувати наявні юридичні тексти, їхні проекти, наукові тлумачення та навчальну літературу, а й здійснювати їх тлумачення та конкретизацію, за потреби, в майбутньому для пізнання й удосконалення. Водночас було враховано та використано інші засади, такі як: обґрунтованість (дослідження було проведено на підставі конкретних фактів та інших наукових досліджень, враховуючи їх результати), множинність і єдність (явища державної політики та сфери безпеки розглядають не тільки як монолітні, а й складні системи, що можуть складатися з низки підсистем), пряма та непряма верифікація (дає змогу використовувати як практичну складову, так і різноманітні емпіричні знання у вигляді доказової бази для відповідних висновків) тощо.

Наукові парадигми. Дослідження державної політики у сфері безпеки зобов'язує використовувати не одну парадигму, а декілька водночас залежно від особливостей суспільного життя. Парадигма юридичного позитивізму виникає під час здійснення дослідження правового регулювання та правового впливу як форми реалізації державної політики, зокрема, під час осмислення суб'єктів створення та реалізації, правових

процедур, повноважень та юридичної відповідальності тощо), а під час аналітичного опису безпекового напрямку – визначення безпеки, її стандартизація в окремих випадках, визнання явищ або діянь небезпечними або такими, що несуть загрозу суспільним відносинам тощо.

Поряд з позитивізмом є соціологічна парадигма, оскільки безпека занадто об'ємне явище та здебільшого виходить за межі суто правового осмислення, а значить, юриспруденції, а існує, розвивається та вивчається виключно в контексті соціуму. Відповідно вплив суспільства на безпеку та її забезпечення, що не завжди перебуває під правовим впливом і також потребує додаткового наукового осмислення. Крім того, слід урахувати той фактор, що здебільшого загрози формуються в лоні соціуму, що основним суб'єктом, який витримує негативні наслідки їх впливу, є суспільство.

Методологічні підходи. Методологічні підходи за своєю суттю доволі різноманітні. Характеризуючи їхню роль, з огляду на пізнання їхньої інструментальної можливості, як засобу дослідження, слід погодитися з думкою, що вони займають визначне місце. Таку роль пояснено тим, що методологічні підходи відображають генеральну лінію творчого задуму дослідника, закладено фундамент для всіх дослідницьких етапів, зумовлених необхідністю визначення методів, як додаткового інструменту, що забезпечує реалізацію генеральної лінії дослідження. Крім того, методологічний підхід ґрунтується на світоглядній позиції, де поєднано ідеї соціологічної парадигми та позитивізму. Проте за розуміння попередніх авторських міркувань видається можливим ще раз ствердити, що для дослідження державної політики у сфері безпеки найбільш оптимальних є діяльнісний підхід для виконання пізнавальних завдань визначення суб'єктів здійснення, процедурних і процесуально правових питань, питань взаємодії та участі громадськості; порівняльно-правовий підхід, що надає можливість здійснення порівняння в історичному, міжнародному контекстах тощо.

Методи. Для забезпечення комплексності, обґрунтованості та правдивості наукових результатів дослідження державної політики у сфері безпеки використано загальні методи пізнання, загальнонаукові, конкретно-наукові та спеціальні наукові методи, вибір і характер застосування яких зумовлені особливостями предмета, мети й завдань дослідження.

Загальні методи наукового пізнання.

Серед загальних методів важливим для проведення дослідження є метод діалектики. Такий метод дає змогу дослідити державну політику та безпеку в динаміці, як реально функціонуюче та

наявне явище правової реальності, її взаємодію з іншими правовими та соціальними явищами.

Також слід акцентувати на методах аналізу й синтезу, де аналіз – це метод мислення, який припускає уявний поділ предмета дослідження на складові частини (структуризація державної політики, виявлення складових діяльності у сфері безпеки тощо), та дослідження їх окремо. Метод синтезу полягає у поєднанні різноманітних явищ, речей, якостей у єдине ціле та дослідження їх як одного явища (Тег-Акоров, 2002, р. 50-51).

Метод аналогії надав можливість дослідити й інтерпретувати правову охорону, виокремити види безпеки та державної політики на підставі аналізу схожих, наявних явищ і їх варіантів існування.

Серед загальних методів слід відзначити користь методу абстрагування. Цей метод мислення, за якого відволікаються від одиничного, випадкового, несуттєвого й виділяють загальне, необхідне, істотне, що надалі припускає порівняння (Керімов, 2001, р. 140-145), дає змогу на підставі значної сукупності різноманітних видів безпеки виокремити й проаналізувати її загальні риси, не відволікаючись на особливості кожної, конкретної безпеки у її одиничності.

Загальнонаукові методи пізнання

Важливими серед загальнонаукових методів є методи класифікації і типологізації, використання яких було спрямовано на виокремлення й обґрунтування критеріїв диференціації безпеки та державної політики, що дає змогу більш детально й об'єктивно дослідити явища та видові елементи (загалом і кожен окремо), а також вирізнити типові групи, поєднані загальними рисами, що надають змогу об'єднувати їх, абстрагуючись від одиничних особливостей.

Окрему увагу в структурі методології дослідження державної політики у сфері безпеки слід приділити структурному методу, що надає змогу виокремлення складових державної політики у сфері безпеки та міжелементних зав'язків між складовими.

Конкретно-наукові та спеціально-наукові методи.

Для досліджень у сфері юриспруденції важливу роль відіграє спеціально-юридичний метод. Його використовують для відбору, усвідомлення, використання предметних юридичних наукових і практичних знань, що можуть впливати як на безпеку, так і державну політику, діяльність, систему у сфері безпеки.

Теоретико-юридичний метод надає змогу створити спеціальний, властивий для сфери безпеки понятійний апарат, що дозволяє не тільки описувати, а й відрізнити одні явища від

інших, а значить, і здійснювати як їх охорону, так і протидію ним.

Ефективними методами для дослідження безпеки є і конкретно-соціологічні методи (опитування, анкетування, аналіз документів, спостереження вивчення та збір статистичних даних державної статистики методи опрацювання отриманої правової інформації), що дають змогу дослідити соціальний фактор, бажання напрямів розвитку безпеки певних соціологічних груп і суспільства загалом.

Важливим для дослідження є також прогностичний метод, що було застосовано для виокремлення напрямів та умов подальшого вдосконалення державної політики у сфері безпеки, що виявився у можливих варіантах прогнозування розвитку як безпеки загалом, так і загроз, що, як і безпека, є явищами динамічними та постійно змінюваними.

Слід відзначити метод ідеалізації, що спрямовано на створення ідеального об'єкта, якого немає насправді, проте в основі якого лежить прообраз, фрагмент реального світу (Mikeshina, 2005, р. 303-304). Такий метод може використовуватися під час дослідження безпеки як «ідеальної» ситуації, що не може існувати в реальності, проте є тим ідеалом, до якого прагнуть прийти всі держави та суспільства світу.

Наукова новизна

У статті було здійснено структуризацію методології дослідження державної політики у сфері безпеки. Було висвітлено сутність і розуміння структурних елементів методології дослідження державної політики у сфері безпеки, а також їхні основні положення.

Висновки

Здійснене дослідження дає змогу сформулювати деякі резолютивні положення, що виконують роль висновку.

Методологію наукового пізнання є складним утворенням та охоплює проблеми структури юридичного наукового знання його теорій і концепцій; тенденції виникнення, функціонування та зміни наукового знання, а також його класифікації, типології тощо; структура та склад діяльнісного, системного, функціонального й інших наукових методів, що застосовують; формалізовані методики і процедури конкретного їх використання.

Структура методології дослідження державної політики у сфері безпеки є багаторівневою системою та складається з принципів наукового пізнання, домінуючого світогляду, типу наукового мислення, філософських засад, наукових парадигм, методологічних підходів і наукових методів.

REFERENCES

- Bekhruz, Kh.N. (2007). *Metodologicheskie osnovy sravnitel'nogo pravovedeniia [Methodological bases of comparative jurisprudence]*. Kiev: Logos [in Russian].
- Byhych, O.L. (2002). Mistse porivnial'nogo metodu v pravovii metodologii [Place of comparative method in legal methodology]. *Pravova derzhava, Constitutional state*, 13, 448-454 [in Ukrainian].
- Dubov, O.H. (2014). Stanovlennia metodologichnykh yurydychnykh doslidzhen: osoblyvosti radianskoho ta suchasnoho etapiv [Formation of methodological legal studies: features of the Soviet and modern stages]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Getman, A., & Yakoviyk, I. (2019). National security strategy of Ukraine: history of belated reforms. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 147. doi: 10.21564/2414-990x.147.186338.
- Kaminska, N.V. (2016). Mizhnarodna informatsiina bezpeka v umovakh hlobalizatsii ta intehtratsii [International information security in the context of globalization and integration]. *Mizhnarodne pravo: vyklyky sohodennia, International law: the challenges of today: Proceeding of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 22-27). Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].
- Kerimov, D.A. (2001). *Metodologiya prava (predmet, funktsii, problemy filosofii prava) [Methodology of law (subject, functions, problems of law philosophy)]*. Moscow: Avanta [in Russian].
- Kopot, V.O. (2008). *Kontseptualni osnovy pravovoho realizmu [Conceptual foundations of legal realism]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V., & Tymchenko, I.A. (2008). *Filosofski ta psikhologichni problemy yurysprudentsii [Philosophical and psychological problems of jurisprudence: Selected scientific works]*. N.V. Kushakova-Kostytska (Eds.). Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
- Luts, L.A. (1997). Metodologiya porivnial'nogo pravoznavstva [Methodology of comparative law]. *Problemy derzhavotvorennya i zakhystu prav liudyny v Ukraini, Problems of state formation and protection of human rights in Ukraine: Proceedings of the Regional Scientific Conference*. (pp. 29-34). Lviv [in Ukrainian].
- Mikeshina, L.A. (2005). *Filosofiya nauki: Sovremennaya epistemologiya. Nauchnoe znanie v dinamike kultury. Metodologiya nauchnogo issledovaniia [Philosophy of Science: Modern Epistemology. Scientific knowledge in the dynamics of culture. Methodology of scientific research]*. Moscow: Progress-Traditsiya MSPI; Flinta [in Russian].
- OI, P.A. (2005). *Pravoponimanie: ot pliuralizma k dvuedinstvu [Legal awareness: from pluralism to duality]*. SPb.: Iurid. tsentr Press [in Russian].
- Poliakov, A.V. (2004). *Obshchaya teoriya prava: problemy interpretatsii v kontekste kommunikativnogo podkhoda [The general theory of law: problems of interpretation in the context of a communicative approach]*. SPb.: S.-peterb. gos. un-t [in Russian].
- Shemchuk, V.V. (2017). Informatsiina bezpeka ta informatsiina oborona v konteksti rozvytku vitchyznianoї doktryny i zakonodavchoї osnovy [Information security and information defense in the context of the development of national doctrine and legislative framework]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Notes of the Taurida V.I. Vernadsky National University*, 4, 31-37. doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/06> [in Ukrainian].
- Syroid, T.L. (2019). Pravova osnova polityky Yevropeiskoho Soiuzu v haluzi bezpeky: vid vytokiv do suchasnosti [The legal basis of the European Union's security policy: from its origins to the present]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 547-60. doi: 10.31733/2078-3566-2019-3-47-54 [in Ukrainian].
- Ter-Akopov, A.A. (2002). *Iuridicheskaya logika [Legal logic]*. Moscow: IKF Omega-L [in Russian].
- Tikhomirov, A.D. (2005). *Iuridicheskaya komparativistika: filosofskie, teoreticheskie i metodologicheskie problemy [Legal comparative studies: philosophical, theoretical and methodological problems]*. Kiev: Znannia [in Russian].
- Tikhomirov, Iu.A. (1996). *Kurs sravnitel'nogo pravovedeniia [Course of comparative jurisprudence]*. Moscow: NORMA [in Russian].
- Zaichuk, O.V., & Zaiets, A.P. (2008). *Teoriya derzhavy i prava [The theory of state and law]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бехруз Х. Н. Методологические основы сравнительного правоведения : лекция. Киев : Логос, 2007. 32 с.
- Бигич О. Л. Місце порівняльного методу в правовій методології. *Правова держава*. 2002. Вип. 13. С. 448–454.
- Дубов О. Г. Становлення методологічних юридичних досліджень: особливості радянського та сучасного етапів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 16 с.
- Getman A., Yakoviyk I. National security strategy of Ukraine: history of belated reforms. *Проблеми законності*. 2019. № 147. doi: 10.21564/2414-990x.147.186338.
- Камінська Н. В. Міжнародна інформаційна безпека в умовах глобалізації та інтеграції. *Міжнародне право: виклики сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 20 груд. 2016 р.). Київ : КНТЕУ, 2016. С. 22–27.
- Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). М. : Аванта +, 2001. 560 с.
- Копоть В. О. Концептуальні основи правового реалізму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2008. 15 с.
- Костицький М. В., Тимченко І. А. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції : вибрані наук. пр. / відп. ред. Н. В. Кушакова-Костицька. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.

- Луць Л. А. Методологія порівняльного правознавства. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали ІІІ регіон. наук. конф. Львів, 1997. С. 29–34.
- Микешина Л. А. Філософія науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : учеб. пособие. М. : Прогресс–Традиция МСПИ ; Флинта. 2005. 464 с.
- Оль П. А. Правопонимание: от плюрализма к двуединству : монография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. 243 с.
- Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : учебник. СПб. : С.-петерб. гос. ун-т, 2004. 863 с.
- Шемчук В. В. Інформаційна безпека та інформаційна оборона в контексті розвитку вітчизняної доктрини й законодавчої основи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. № 4. С. 31–37. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/06>.
- Сироїд Т. Л. Правова основа політики Європейського Союзу в галузі безпеки: від витоків до сучасності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 547–60. doi: 10.31733/2078-3566-2019-3-47-54.
- Тер-Акопов А. А. Юридическая логика : учеб. пособие. М. : ИКФ Омега-Л. 2002. 256 с.
- Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. Киев : Знання, 2005. 334 с.
- Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. М. : НОРМА, 1996. 432 с.
- Зайчук О. В., Заєць А. П. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.08.2019

Тыкхомуров D. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of Doctoral and Postgraduate School of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8366-8564>

Structure of Security Policy Research Methodology

The **purpose** of the article is to determine the characteristics of the internal structure of the methodology used to study public security policy. The **methodological** basis was the use of a set of methods that were necessary for the realization of the scientific goal and the fulfillment of the set tasks: synthesis. **Scientific novelty.** The paper structured the methodology of public policy research in the field of security. The essence and understanding of the structural elements of the methodology of public policy research in the field of security were revealed and their basic, essential provisions were revealed. **Conclusions.** According to the results of the scientific search, a number of generalizations have been made in order to uncover the problems of the topic of the article: trends in the emergence, functioning and changes of scientific knowledge, as well as its classification, typology, etc. ; structure and composition of the applied, systemic, functional and other scientific methods used; formalized methods and procedures for their specific use. The structure of the methodology of public policy research in the field of security is a multilevel system and consists of the principles of scientific knowledge, dominant worldview, type of scientific thinking, philosophical foundations, scientific paradigms, methodological approaches and scientific methods.

Keywords: methodology; dominant worldview; type of scientific thinking; philosophical foundations; scientific paradigm; methodological approach.

ГНОСЕОЛОГІЯ, АКсіОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.52>

Бандура О. О. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-0988>

Гносеологія права як складова філософської гносеології (загальні міркування)

Мета статті полягає в тому, щоб привернути увагу сучасних учених у галузі філософії права до праць української філософської школи 1960-х років у галузі загальної філософії та філософської гносеології, а також показати, що низка положень гносеології права є складовою відповідних положень філософської гносеології, і що діалектичні взаємозв'язки правової гносеології з правовими антропологією, праксеологією, аксіологією та онтологією зумовлені діалектичними взаємозв'язками філософської гносеології з філософськими антропологією, праксеологією, аксіологією та онтологією. Деякі дослідники розглядають зв'язки правової гносеології з іншими філософсько-правовими дисциплінами, передусім з правовою онтологією (зокрема, А. М. Бернюков, М. М. Прохоров, О. С. Тарасов), але правова гносеологія має діалектичні зв'язки також з правовими антропологією, праксеологією та аксіологією. В. В. Кузьменко аналізує питання про єдність правових онтології, антропології, аксіології та гносеології, проте тільки у зв'язку з філософсько-правовою концепцією Фоми Аквінського питання треба ставити ширше. **Методологія.** Методи дослідження зумовлені його характером. У статті використано передусім діалектичний та системно-структурний методи, методи логіки. **Наукова новизна** статті полягає в приверненні уваги сучасних фахівців у галузі філософії права до здобутків української філософської школи 60-х років ХХ століття, оскільки їх можна й треба поширити на філософію права загалом і на правову гносеологію зокрема. Органічні взаємозв'язки правової гносеології з іншими основними розділами філософії права зумовлені наявністю органічних взаємозв'язків філософської гносеології з відповідними загальнофілософськими дисциплінами. **Висновки.** Фахівцям з філософії права слід глибше дослідити спадщину українських філософів-шістдесятників, а також діалектику правової гносеології, антропології, праксеології, аксіології та онтології.

Ключові слова: гносеологія права; філософська гносеологія; філософія права; правове пізнання; суб'єкт; об'єкт; істина; теорія; ідея; діалектика.

Вступ

Актуальність теми статті полягає у тому, що гносеологія права (правова гносеологія) належить до основних розділів філософії права й одночасно є складовою загальної (філософської) гносеології, яка зі свого боку є складовою загальної філософії. Остання з необхідністю долучає до свого предметного поля пізнавальні процеси.

Проблеми гносеології права та філософської гносеології стали предметом досліджень багатьох вчених. Передусім, це академік П. В. Копнін («Діалектика як логіка і теорія пізнання», 1973; «Діалектика, логіка, наука», 1973; «Гносеологічні та логічні основи науки», 1974); академік В. І. Шинкарук («Єдність діалектики, логіки і теорії пізнання. Вступ до діалектичної логіки», 1977). До цього кола дослідників також належать: Д. Ллойд («Ідея права. Репресивне зло чи соціальна необхідність?», 2006); А. М. Бернюков («Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан проблеми дослідження в Україні», 2014); А. В. Кудрявцева («Розуміння істини в процесуальних галузях права як вираження гносеологічних моделей пізнання», 2006); О. Ложачевська, К. Сидоренко, С. Сіденко («Глобальні закономірності розвитку світового ринку авіаційних перевезень», 2018); А. С. Луньков

(«Філософські підвалини миротворчості: пролегомени до проблеми», 2017); Н. А. Мішанкіна («Прагматика наукового дискурсу», 2015); М. М. Прохоров («Взаємозв'язок онтології та гносеології як проблема сучасної вітчизняної філософії», 2017); М. М. Прохоров («Онтологія, гносеологія та онтогносеологія», 2017); О. Тарасов («Структура міжнародно-правової реальності: онтологічний та гносеологічний аспекти», 2019); О. С. Токовенко («Суб'єктність політичного пізнання: гносеологічний вимір», 2018); І. В. Фатьянов («Державно-правове моделювання: поняття та місце в системі методів теорії держави і права», 2017); Є. А. Фролова («Б. А. Кистяківський як методолог, філософ і соціолог права», 2019); О. М. Халіков підручник («Філософія права», 2017); Ю. С. Хельм'янова («Категорія кажимості на сучасному етапі її вивчення», 2016). Треба назвати колективну монографію «Людина і світ людини. Категорії «людина» і «світ» у системі наукового світогляду», підготовану колективом авторів на чолі з академіком В. І. Шинкаруком (1977). Крім того, слід взяти до уваги такі джерела: Baranov A. V. («The problem of the formation of the basic concepts of matter, motion and energy in the context of the 21st-century gnosology and ontology», 2018); Dawson Susan «Aristotle's gnosology and

understanding 'understanding' in practitioner research», 2019); V.V. Kuzmenko («Anthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception», 2019); Midić Ignatije («The basic elements of the Orthodox gnoseology», 2018); Mammadov Aziz, Gurbanov Fuad («Logical and Gnoseology Analysis of Fuzzy Set Theory of Lotfi Zadeh», 2019) та інші. Дослідженням в галузі гносеології права присвячено ряд дисертацій. Статті А. М. Бернюкова, М. М. Прохорова, О. Тарасова розглядають питання щодо зв'язків правової гносеології з правовою онтологією, проте не враховують її зв'язки з правовими антропологією, праксеологією та аксіологією. В. В. Кузьменко розглядає питання про синкретизм, тобто нерозривну єдність правових онтології, антропології, аксіології та гносеології у зв'язку з філософсько-правовою концепцією Фоми Аквінського, але тільки стосовно даної концепції, питання треба ставити ширше. Отже, жодна з цих розвідок не має своїм предметом аналіз гносеології права як складової філософської гносеології, а також діалектичні зв'язки правової гносеології з усіма іншими основними субдисциплінами філософії права (правовими онтологією, антропологією, праксеологією та аксіологією).

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб привернути увагу сучасних фахівців з філософії права до здобутків української філософської школи 60-х років минулого століття в галузі загальної філософії та філософської гносеології, оскільки вони дозволяють краще зрозуміти суть і гуманістичний характер правової гносеології та філософії права загалом.

Крім того, розуміння взаємних відношень філософської гносеології з філософськими онтологією, антропологією, праксеологією та аксіологією мають велике значення для вивчення діалектичних зв'язків між гносеологією права та іншими складовими філософії права – правовими онтологією, антропологією, праксеологією та аксіологією.

Виклад основного матеріалу

Фундатором української філософської школи був академік АН УРСР, член-кореспондент АН СРСР Павло Васильович Копнін. Він очолював Інститут філософії АН УРСР з 1968 до 1971 р., потім став директором Інституту філософії АН СРСР. У центрі його уваги були саме гносеологічні проблеми. Основні його праці – монографії «Діалектика як логіка і теорія пізнання» (1973), «Діалектика, логіка, наука» (1973), «Гносеологічні і логічні основи науки» (1974).

Найповніше його філософсько-гносеологічні погляди представлені у монографії «Гносеологічні і

логічні основи науки». Дослідження проблем філософської гносеології він починає з аналізу світогляду (перша глава). З цим треба погодитись, тому що, звертаючись до дослідження теорії пізнання, слід спершу розв'язати питання щодо пізнаваності світу на рівні світогляду.

Згодом він переходить до основного питання гносеології (друга глава). Автор вважає, що це питання збігається з основним питанням загальної філософії. Це слушна думка, адже основне питання філософії – це основне питання світогляду, і філософія повинна дати його рішення. Теорію пізнання має сенс розглядати лише тоді, коли встановлено, що людина здатна пізнати світ. Відповідно основне питання гносеології права – основне питання філософії права.

П. В. Копнін зауважує: «Перше питання, яке виникає у зв'язку з проблемою пізнання, це питання взагалі про можливість знання, чи може об'єктивна реальність бути даною у свідомості людини... Це становить іншу сторону основного питання філософії. Філософською мовою це питання названо питанням про тотожність мислення і буття... Перша сторона основного питання філософії протиставляє матерію свідомості, друга – ставить питання про їх тотожність, збіг в певному відношенні. Одне неможливе без іншого. Тотожність матерії та свідомості існує тільки в тому випадку, якщо вони в якихось інших межах є абсолютно протилежними» (Копнін, 1974, р. 54-55).

Основне питання філософії права (і гносеології права) також має дві сторони. Перша протиставляє правосвідомість і правову реальність, друга ставить питання про їх тотожність. Народна мудрість виражає останню думку такими словами: «крайнощі сходяться». У сфері права реальність (правова) стає тотожною правосвідомості, якщо правова реальність є повною реалізацією змісту правосвідомості, а ця остання стає тотожною правовій реальності, коли вона повністю досягає цю реальність.

Необхідно зазначити, що існують два формулювання основного питання філософії права, оскільки вона є одночасно субдисципліною і загальної філософії, і правознавства. Як субдисципліна філософії вона є поширенням філософських досліджень на сферу права. Її основне питання є складовою основного питання загальної філософії та є питанням про відношення людини як правової істоти та світу права. Як субдисципліна правознавства філософія права є самоусвідомленням права. Основним її питанням є питання: «Що є право?». Йдеться про суть права, причини його виникнення та розвитку, його роль у суспільному житті тощо, загалом про світ права в широкому розумінні. Основні компоненти світу права – правосвідомість, норми та інститути права, правовідносини. Постає питання щодо причин

розвитку права. Внутрішньою такою причиною є суперечність між правосвідомістю та результатами її втілення у суспільну реальність, правовою реальністю – нормами та інститутами права та правовідносинами, між правовим належним і правовим сущим. Іншими словами, правознавці, вибудовуючи філософію права, приходять до тієї самої картини, що й філософи. В обох випадках йдеться про суть права як особливого аспекту суспільного життя.

У цій статті гносеологію права розглянуто як субдисципліну філософської гносеології. Її основне питання – питання про відношення правосвідомості та правової реальності. Вони є протилежностями, суперечать одне одному. Конструктивний спосіб розв'язання суперечностей, який сприяє подальшому розвитку права, – гармонізація протилежностей, приведення їх до відповідності одне одному. Якщо зміст право-свідомості, правове знання відповідає правовій реальності, то це означає, що воно є істинним. Категорія істини є центральною категорією філософської гносеології та гносеології права.

Для П. В. Копніна стосовно розв'язання основного питання філософії поняття свідомості є протилежністю щодо поняття матерії. Якщо матерія, за його міркуваннями, – це об'єктивна реальність, незалежна від свідомості, то свідомість становить іншу, не об'єктивну, а суб'єктивну реальність; таким чином, поняття реальності об'єднує і матерію, і свідомість, його можна розуміти як єдність протилежностей двох реальностей: об'єктивної та суб'єктивної (Копнін, 1974, р. 51-52).

Варто звернутись і до такої думки В. І. Шинкарука: «По відношенню до окремого індивіда, що формується, уся система людського мислення і людських знань виступає як незалежна від нього об'єктивна основа його освіти і його власної духовної творчості» (Shinkaruk, 1977, р. 179).

Ідеальне та матеріальне як найглибші сутності світу реалізовані й у сфері права. Ідеальне тут втілене у правосвідомості, а матеріальне як її протилежність – у тій частині сфери права, яка протистоїть правосвідомості, тобто у правових нормах, інститутах та правовідносинах. Питання про відношення між ними – це основне питання філософії права як складової загальної філософії. Правосвідомість становить суб'єктивну реальність, а правові норми, інститути та відносини – об'єктивну. Останні справді є об'єктивною реальністю для кожного нового покоління. Їхні автори (попередні покоління) мали об'єктивну потребу в їх створенні, це було необхідним для виживання суспільства.

Правові норми та інститути, а також правовідносини слід вважати об'єктивною

реальністю, яка протистоїть правосвідомості окремої людини. Для суспільної правосвідомості правові норми та інститути, а також правовідносини мають об'єктивно-суб'єктивний характер – об'єктивний тією мірою, якою вони були створені раніше (збереглись від минулого), і суб'єктивний тією мірою, якою вони є продуктом творчості суспільства на новому етапі його розвитку.

У монографії «Гносеологічні та логічні основи науки» П. В. Копнін розвиває таке міркування: «Визначаючи матерію, вирішуючи основне питання філософії, ми одночасно визначаємо і свідомість. Причому це характерно не тільки для матерії та свідомості, а й для інших категорій діалектичного матеріалізму: явища та сутності, форми й змісту, випадковості та необхідності, кількості та якості тощо. Нічого не можна сказати про сутність, не встановлюючи її ставлення до явища; одне є змістом, випадковістю, кількістю тощо тільки тому, що інше виступає формою, необхідністю, якістю тощо» (Копнін, 1974, р. 52).

Можна сказати і так: визначаючи свідомість, ми одночасно визначаємо й матерію. У філософії права, визначаючи правосвідомість, окреслюємо й правову реальність. Людина як правова істота справді створює правову реальність у відповідності до своєї правосвідомості. Це справедливо як щодо норм та інститутів права, так і щодо правовідносин.

П. В. Копнін вважає, що кожна окрема людина змушена в процесі навчання або власного дослідження набувати знання заново й тому виникає потреба в процесі набуття та розвитку знань, який називаємо пізнанням (Копнін, 1974, р. 54). З позицій гносеології права кожна окремо взята правова людина набуває знання (правове знання) заново, що зумовлює потребу в процесі здобуття й удосконалення знань, тобто в процесі правового пізнання.

Звернімось до такого міркування фундатора української філософської школи: «Гносеологія не може зупинитися в розумінні свідомості на протиставленні її матерії. З певної сторони вона починає глибше аналізувати її. Цією стороною є свідомість як знання про щось, що знаходиться поза нею, тобто про об'єктивну реальність. ...Явища свідомості як суб'єктивної реальності, протилежної матерії, можуть бути і несвідомими в тому сенсі, що не всі вони усвідомлюються людиною. Але свідомість без усвідомлення взагалі не існує» (Копнін, 1974, р. 52-53).

Гносеологія права також повинна глибоко аналізувати правосвідомість й аналізує її як знання про щось, що перебуває поза нею, тобто про правову реальність. Правосвідомість також містить правові емоції, почуття тощо, але їх буде втілено у правову реальність тільки після їх усвідомлення. П. В. Копнін висловлює думку, що у свідомості виражено ставлення людини до свого буття та природи, їх знання. Але щоб до

чогось якось ставитися, пише він, треба це щось мати у свідомості, тобто мати якусь знання про суспільне буття і природу (Корнін, 1974, р. 53). Стосовно гносеології права це означає, що правосвідомість повинна містити знання про правову реальність та про себе саму. (Водночас варто зазначити, що правосвідомість та правова реальність, на нашу думку, виникають одночасно.)

Далі П. В. Корнін зазначає: «Рівень свідомості визначається досягнутим знанням і його розумінням, усвідомленням. Тому розвиток свідомості передбачає безперервний процес пізнання, збагачення свідомості новим знанням» (Корнін, 1974, р. 54). Це можна сказати й про розвиток правосвідомості та необхідність безперервного правового пізнання.

П. В. Корнін розглядає питання про суб'єкт та об'єкт пізнання. Він доводить, що «справжнім суб'єктом пізнання й дії виступає суспільство, а не окремий індивідуум» (Корнін, 1974, р. 69). Це положення впливає з відомої тези К. Маркса, що сутність людини не є абстрактом, притаманним окремому індивіду, вона є сукупністю усіх суспільних відносин. Обґрунтовуючи твердження про винятково соціальну сутність особистості вченого, П. В. Корнін називає теореми Піфагора, Геделя, закони Архімеда, Ньютона, теорії Ейнштейна, Павлова та інші наукові досягнення. Його думка полягає в тому, що «кожний з них за всієї своєї геніальності міг зробити тільки те, що було можливо на основі наявної суспільної практики» (Корнін, 1974, р. 68).

Проте зазначених досягнень могло б не бути (чи, принаймні, вони були б здійснені пізніше), якби не особиста геніальність цих вчених. Тому справжнім суб'єктом пізнання треба визнати вченого (чи групу вчених) в єдності з суспільством. В. І. Шинкарук пише: «Історичний суб'єкт пізнання – це суспільство в людині та людина в суспільстві. Суб'єкт – діалектична єдність загального й особливого, суспільного та індивідуального» (Shinkaruk, 1977, р. 187). Подібна ситуація є й у розвитку права. Автори усіх досягнень у цій сфері здійснили їх як представники суспільства, в діалектичній єдності з ним.

Розвиваючи далі свої міркування, фундатор української філософської школи переходить до питання щодо об'єкта пізнання та його зв'язків із суб'єктом. Він пише: «Суспільний характер носить не тільки суб'єкт, але й об'єкт пізнання» (Корнін, 1974, р. 70). На особливу увагу заслуговує такий висновок: «Суб'єкт і об'єкт – співвідносні категорії, подібно до сутності та явища, змісту і форми. Вести мову про одну з них, не виявляючи відношення до іншої, неможливо. У цьому сенсі цілком припустиме твердження: нема суб'єкта без об'єкта та об'єкта без суб'єкта» (Корнін, 1974, р. 73).

Цей висновок прямо суперечить поглядам В.І. Леніна. У роботі «Матеріалізм і емпіріокри-

тицизм» він гостро критикував австрійського фізика та філософа Ернста Маха за твердження, що без суб'єкта нема об'єкта. П. В. Корнін виявив неабияку наукову мужність і по суті виступив проти В.І. Леніна. Матеріалізм та ідеалізм суперечать діалектиці, відповідно до якої матеріальне та ідеальне нерозривно пов'язані одне з одним. Прихильність до матеріалізму чи до ідеалізму по суті є питанням віри. Вірність діалектичній логіці, до якої Г. Гегель включив життя, привела П. В. Корніна до суперечності з офіційною радянською філософією. Як послідовний діалектик він відійшов від догм марксистсько-ленінського матеріалізму.

Зазначимо, що діалектичне положення П. В. Корніна про органічний зв'язок суб'єкта з об'єктом цілком справедливе для сфери права, оскільки воно створене людиною.

П. В. Корнін підкреслює роль цілеспрямованості пізнання. Він наголошує на тому, що вона «становить не зовнішній його бік, а істотний момент, без якого по суті нема пізнання як духовної діяльності суб'єкта. Що, яку сторону осягати в предметі, як, в якому напрямку змінювати його – це визначається суб'єктом, його цілями та потребами... Суб'єкт і його цілі, які впливають з суспільних відносин, можуть по-різному впливати на пізнавальний процес, на зміст пізнавального образу... Людина – активне начало в процесі пізнання, яке через цю причину набуває суб'єктивний характер» (Корнін, 1974, р. 128-130). Такий підхід має принципове значення для сфери права. Законослухняний громадянин і зловмисник по-різному вивчають законодавство.

Далі фундатор української філософської школи окреслює проблему істини, яка належить до найдревніших і найскладніших. «Гносеологічна проблематика, – пише він, – стягується до істини, як до свого фокусу» (Корнін, 1974, р. 131). З усіх визначень істини він обирає аристотелівське визначення істини як ствердження чи заперечення, котре відповідає дійсності. Він підкреслює, що в історії філософії це визначення перетворилось на загально визнане (Корнін, 1974, р. 131).

П. В. Корнін вважає, що основна перепона, з якою стикались філософи, розв'язуючи дану проблему, є виявленням в істині знов-таки взаємовідношення суб'єкта й об'єкта. Він зазначає: «Суть істини може бути розкрита, якщо вона буде розглядатись як теоретична форма розв'язання суперечностей між суб'єктом та об'єктом у процесі перетворення явищ природи та суспільного життя» (Корнін, 1974, р. 139).

І далі: «Суб'єкт і об'єкт протистоять одне одному. Пізнання не роз'єднує їх, а пов'язує. І це воно робить за допомогою істини, котра, з одного боку, є результатом людської діяльності – і в цьому сенсі суб'єктивна, а з іншого боку, об'єктивна, оскільки її зміст не залежить ані від людини, ані від людства» (Корнін, 1974, р. 139-140). Він пише, що

по суті тільки об'єктивна істина є істиною, бо у своєму змісті вона не залежить від людини, хоча є результатом її діяльності. На його погляд, об'єктивність і суб'єктивність істини взаємно доповнюють, а не виключають одне, кожне з них стає можливим тільки завдяки іншому (Kopnin, 1974, p. 140).

Здійснюючи наступний крок у вивченні цієї проблеми, П. В. Копнін звернувся до такого важливого положення Г. Гегеля щодо усвідомлення істини як твердження, що істина можлива тільки як процес. «Пізнання суверенне і несуверенне, – зазначає автор цитованої монографії, – воно суверенне, як процес і несуверенне як будь-який досягнутий стан. В принципі людському пізнанню доступні всі явища та процеси у світі, але людина не може здійснити цю можливість в якійсь конкретний історичний період, що дає обмежене знання. Кожний результат людського пізнання суверенний, оскільки він є моментом процесу пізнання об'єктивної реальності, і несуверенний як окремий акт, котрий має свої межі, визначені певним рівнем розвитку людської цивілізації... Пізнання... суверенне як потенційна здатність мислення все досягнути і несуверенне в результаті реальної нездійсненності цього досягнення на якомусь певному історичному відрізку часу» (Kopnin, 1974, p. 142-143). Він наголошує на тому, що істина – не застиглий стан, а суспільно-історичний процес.

Автор цитованої монографії вважає, що протиставлення істини та заблудження має відносний характер, тому що в реальному процесі пізнання нема істини в чистому вигляді, абсолютної вільної від моментів заблудження, тобто неістини. Істина в чистому вигляді існує тільки в абстракції, вважає він, а дійсний рух пізнання означає рух від неістинного до істинного, і цей рух певною мірою містить моменти ілюзорності, заблудження; у будь-якій теорії є такі моменти, їх потім виявляють і до теорії вносять відповідні корективи (Kopnin, 1974, p. 144).

Що стосується абсолютної та відносної істини, то, на думку П. В. Копніна, вони протилежні одна одній не настільки, як істина і заблудження. Адже вони перебувають у межах тієї самої якості – процесу розвитку пізнання до об'єктивної істини, а відмінність між ними полягає в мірі повноти, глибини досягнення об'єктивної природи предмета (Kopnin, 1974, p. 146).

Щодо абсолютної істини П. В. Копнін зазначає, що пізнання набуває об'єктивно-істинного змісту саме в русі, дійсна абсолютність знання можлива тільки як процес, що дозволяє досягти об'єктивного змісту; усяка об'єктивна істина як процес є одночасною й абсолютною. Абсолютне, на його думку, не якийсь закінчений результат, а процес, якого реально досягають через відносне, без якого воно не може існувати, і тому будь-яка об'єктивна істина не тільки

абсолютна, але й відносна. Він робить висновок, що існує одна об'єктивна істина, яка одночасно є абсолютно-відотною. Абсолютність та відносність він розглядає як характеристики зрілості процесу, що має назву об'єктивної істини, котра ніколи не буває або тільки абсолютною, або тільки відотною (Kopnin, 1974, p. 148).

У праці «Гносеологічні та логічні основи науки» читаємо таке: «Розвиток абсолютно-відотної істини йде шляхом поглиблення та збагачення її об'єктивного змісту новими сторонами шляхом конкретизації істини... Конкретність істини також пов'язана з її об'єктивністю; конкретною може бути тільки істина, яка осягає об'єкт у всій повноті його властивостей та закономірностей. Задача пізнання – осягти реальний зміст предмета, а це означає, що необхідно відтворити усе розмаїття властивостей, зв'язків, опосередкувань даного предмета з іншими, які по суті нескінченні. Таким чином об'єктивна природа предмета невичерпна, вона осягається тільки в безперервному процесі виявлення нових сторін, властивостей, закономірностей та їхнього органічного зв'язку. Тому справжня об'єктивна істина завжди конкретна, є системою, що розвивається, безперервно збагачується новими визначеннями, які виражають нові сторони, зв'язки об'єкта» (Kopnin, 1974, p. 152-153). До цих міркувань П. В. Копнін додає, з посиланням на «Феноменологію духу» Г. Гегеля, що істина – завжди система, це конкретна сукупність (точніше, цілокупність), котра осягає об'єкт в усій повноті його властивостей, зв'язків тощо і перебуває у безперервному розвитку.

«Таким чином, – доходить висновку П. В. Копнін, – об'єктивна істина в реальному процесі пізнання виступає у формі абсолютно-відотної, конкретної та лише в цій формі зберігає свою об'єктивність і розвиває її» (Kopnin, 1974, p. 154).

В обговорюваній монографії автор розглядав питання щодо емпіричного та теоретичного рівня знання. Досвід є фундаментом знань, але емпіризм, пише вчений, становить увесь його зміст. І хибу емпіризму він вбачає в односторонності, в абсолютизації досвіду та недооцінці значення теорії, яку він вбачає як просту суму даних досвіду (дослідів). «Емпірик вимагає, щоб знання ґрунтувалось тільки на досвіді, проте ... він теоретично ігнорує абстрактне мислення, а практично не може обійтись без нього». Водночас він додає, що зневажливе ставлення до теорії є найвірнішим шляхом до неправильного мислення (Kopnin, 1974, p. 179-180).

«Теоретичне знання, – пише П. В. Копнін далі, – відтворює об'єкт з боку його внутрішніх зв'язків і закономірностей руху, які осягаються шляхом раціональної обробки емпіричного знання. Його логічною формою є система абстракцій, яка пояснює об'єкт. Практичне застосування теоретич-

ного знання розширюється у порівнянні з емпіричним» (Корнін, 1974, р. 196).

Побудову теорії П. В. Корнін розглядає як певне завершення пізнавального процесу. На його думку, пізнання за допомогою мислення виходить за межі даного в досвіді; раціональне тут є засобом досягнення нового змісту знання, не даного в досвіді. Він пише: «На теоретичному рівні знання набуває справді загального характеру і прагне дати істину в усій конкретності та об'єктивності її змісту... Завдяки своїй всезагальності та конкретності теоретичне знання має широку сферу практичного застосування» (Корнін, 1974, р. 196). Прогрес наукового знання, на його погляд, може бути визначений перш за все побудовою нових фундаментальних теорій, оскільки наука є системою теорій (Корнін, 1974, р. 203).

Усі ці положення філософської гносеології, викладені П. В. Корніним, є цілком прийнятними для гносеології права. Це треба вважати за вагоме свідчення того, що гносеологія права є органічною складовою філософської гносеології.

Питання щодо теоретичного мислення розглядає В. І. Шинкарук у монографії «Єдність діалектики, логіки і теорії пізнання»: «Теоретичне мислення людини формує філософія, оскільки саме вона дає понятійне знання загальних форм буття... теоретичне мислення організовує і цілеспрямовує процеси міркування, підпорядковувавши їх створенню певної теорії, системи знання. У цьому процесі цілеспрямованого досягнення предмету за допомогою організованого ланцюга міркувань найважливішу роль грає виразне, понятійне знання загального, відношене до досягнення особливого, бо тут воно виступає як метод пізнання» (Shinkaruk, 1977, р. 228). Звідси впливає така порада юристам: для вдосконалення свого теоретичного мислення їм варто вивчати філософію.

В іншій праці «Діалектика як логіка і теорія пізнання» П. В. Корнін приділяє значну увагу ідеї як основі, ядру наукової теорії. Він пише, що саме в ідеї досягнуто найповнішої відповідності змісту думки з об'єктивністю, найповнішого та найглибшого відтворення дійсності» (Корнін, 1973, р. 275). Особливістю ідеї він вважає те, що вона «відтворює не річ або властивість, як вони існують, а розвиток речей в усіх їхніх зв'язках та опосередкуваннях, тобто дійсність не просто в її існуванні, а в необхідності й можливості. Ідея охоплює тенденцію розвитку явищ дійсності, тому в ній відтворене не тільки існуюче, але й належне... Для потреб практичної діяльності необхідно не просто відтворити річ, але й досягти можливості, які в ній містяться, те, чим вона може бути внаслідок закономірного, необхідного розвитку. Ця якість думки найбільше втілена в ідеї; решта ж форм думки, розвиваючись, прагнуть стати ідеєю і тим самим виконати свою

функцію. Отже, думка – це ідея (ідею містить принаймні як мету свого розвитку всяка форма мислення)» (Корнін, 1973, р. 274).

Далі автор вказаної праці зазначає, що хоча ідея – це основа наукової теорії, її не можна виділити з теорії, ізолювати й розглядати як щось самостійне та зовнішнє стосовно системи знання, створеної на її основі, бо вона існує в самій теорії та розкривається в ній. Отже, підкреслює він, без теорії нема ідеї, але й без ідеї нема теорії. Він додає, що поки ідея не дозріє, неможливе створення нової теорії та системи понять, які її утворюють і функція яких полягає в розкритті ідеї; тому ідея одночасно й обмежує наукову теорію, бо зміна ідей означає також зміну теорій; розвиток теорії пов'язаний з розвитком ідеї (Корнін, 1973, р. 279-280).

У підґрунті будь-якої теорії права лежить ідея права. «Ідея права, – пише Д. Ллойд, – за всіх часів асоціювалася з ідеєю справедливості ... це і є тим найвищим принципом, до здійснення якого повинне прагнути право» (Lloyd, 2006, р. 132). Особливий акцент він робить на необхідності творчого підходу до ідеї права у наш час, адже в майбутньому право мусить повністю виконати ті соціальні функції, які воно покликане виконувати й виконання яких суспільство від нього очікує. Він не має сумнівів, що завдання як юристів-практиків, так і правознавців полягає у постійному вдосконаленні права, щоб воно завжди відтворювало соціальну реальність сучасного світу (Lloyd, 2006, р. 11).

Отже, розглянемо питання щодо зв'язків правової гносеології з іншими філософсько-правовими дисциплінами – правовими антропологією, праксеологією, аксіологією та онтологією. Вони зумовлені тими зв'язками, які мають місце між філософськими гносеологією та антропологією, праксеологією, аксіологією й онтологією. Зв'язки між такими складовими загальної філософії, як гносеологія та антропологія, мають діалектичний характер, адже пізнавальні процеси здійснюються людиною. Тому існують і діалектичні зв'язки між гносеологією права й антропологією права. Діалектичний характер притаманний зв'язкам філософської гносеології з філософською праксеологією, оскільки пізнання являє собою один з різновидів діяльності людини, через що органічно взаємопов'язаними є правові гносеологія та праксеологія. Наявні й діалектичні взаємозв'язки між філософською гносеологією та філософською аксіологією, що пояснює наявність подібних зв'язків гносеології права з аксіологією права. Крім того, філософська гносеологія діалектично пов'язана і з філософською онтологією, адже пізнавальні процеси існують, є складником буття, і, відповідно, гносеологія права діалектично пов'язана з онтологією права (Vandura, 2018, р. 25-33).

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в тому, що спадщина, яку залишили нам представники української філософської школи 1960-х років на чолі з академіками П. В. Копніним та В. І. Шинкаруком, у галузі філософії загалом та філософської гносеології зокрема має важливе значення для сучасної гносеології права.

По-перше, можна і треба вести мову про основне питання гносеології права. Воно збігається з основним питанням філософії права. Оскільки ця остання є складовою загальної філософії, то це питання про відношення людини як правової істоти та світу права.

По-друге, у філософській гносеології суб'єктом пізнання є індивід в єдності із суспільством, тому слід визнати, що і суб'єкт правового пізнання має такий самий характер.

По-третє, гносеологія права має діалектичні зв'язки з іншими складовими філософії права – правовими антропологією, онтологією, гносеологією, праксеологією й аксіологією. Пояснення цих взаємозв'язків полягає в тому, що правова гносеологія входить до складу філософської гносеології, яка діалектично пов'язана з філософськими антропологією, онтологією, праксеологією й аксіологією.

Далі, для правосвідомості окремої людини правові норми та інститути, а також правовідносини можна вважати об'єктивною реальністю, яка протистоїть цій правосвідомості як суб'єктивній реальності. Для суспільної правосвідомості правові норми та інститути, а також правовідносини мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Крім того, правосвідомість і правова реальність тотожні одне одному в тому сенсі, що людина як правова істота створює правову реальність як сукупність норм та інститутів права, а також правовідносин відповідно до своєї правосвідомості; разом з тим правосвідомість прагне осягти всю правову реальність. Одночасно правосвідомість та правова реальність протилежні одне одному, і їхня взаємодія є внутрішнім джерелом розвитку правової гносеології, а також філософії права загалом. У статті також зроблено висновок, що існують два формулювання основного питання філософії права, оскільки вона є областю перетину загальної філософії та правознавства; основне питання філософії права як складової загальної філософії – це питання про відношення правової людини та світу права. Основне питання філософії права як складової правознавства – питання: «Що є право?». В обох випадках йдеться про суть права як особливого аспекту суспільного життя.

Висновки

1. Представники української філософської школи 1960-х років на чолі з академіками П. В. Копніним та В. І. Шинкаруком залишили нам дуже вагому спадщину в галузі філософії загалом та філософської гносеології зокрема. Низка їхніх висновків є справедливою для правової гносеології.

П. В. Копнін вважає, що основне питання гносеології збігається з основним питанням загальної філософії. Відповідно основне питання гносеології права – основне питання філософії права. Існують два формулювання основного питання філософії права, оскільки вона є одночасно складовою загальної філософії і правознавства. Основне питання філософії права – це питання про відношення людини як правової істоти і світу права. Як субдисципліна правознавства філософія права є самоусвідомленням права, й основним її питанням є питання: «Що є право?». В обох випадках йдеться про суть права як особливого аспекту суспільного життя. У даній статті гносеологію права розглянуто як складову філософської гносеології. Основне її питання – питання щодо відношення людини як правової істоти та світу права.

2. Оскільки у філософській гносеології суб'єктом пізнання є індивід в єдності з суспільством, то й суб'єкт правового пізнання має такий же характер.

3. Прогрес наукового знання загалом визначено перш за все побудовою нових фундаментальних теорій, а ядром наукової теорії є ідея. Дане положення поділяє правова гносеологія як складова філософської гносеології.

4. Філософська гносеологія діалектично пов'язана з філософськими антропологією, онтологією, праксеологією й аксіологією. Тому гносеологія права має діалектичні зв'язки з іншими складовими філософії права – правовими антропологією, онтологією, гносеологією, праксеологією й аксіологією, оскільки вони одночасно є субдисциплінами відповідних розділів загальної філософії.

5. Правові норми й інститути, а також правовідносини можна вважати об'єктивною реальністю, яка протистоїть правосвідомості окремої людини як суб'єктивній реальності. Для суспільної правосвідомості правові норми та інститути, а також правовідносини мають об'єктивно-суб'єктивний характер.

6. Визначаючи правосвідомість, ми визначаємо й правову реальність. Людина як правова істота створює правову реальність як сукупність норм та інститутів права, а також правовідносин відповідно до своєї правосвідомості. Одночасно правосвідомість прагне осягти всю правову реальність. Вони мають бути тотожними одне одному. Водночас вони є протилежностями,

протистоять одне одному, і їхня взаємодія є внутрішнім джерелом розвитку правової гносеології, а також філософії права загалом.

7. Прихильність до матеріалізму чи ідеалізму суперечить діалектиці (з точки зору якої матерія та свідомість нерозривно пов'язані одне з одним і взагалі не можна ставити питання про первинність того чи іншого), і є справою віри. У нашому досвіді матеріальне та ідеальне завжди з'являються в

єдності, первинність якогось з них і вторинність другого досвід не може ні підтвердити, ні спростувати. Корифеї української філософської школи виявили наукову мужність і всупереч догмам марксистсько-ленінської філософії зробили висновок, що об'єкт пізнання перебуває в єдності з суб'єктом. Це положення цілком справедливе і для гносеології права.

REFERENCES

- Abbas P., & Goudsmit, A. (2019). Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 103-108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Bandura, O.O. (2018). Hnoseolohiia prava yak skladova filosofii prava [Gnoseology of Law as Component of the Philosophy of Law]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1-2(15-16), 25-33. doi: <https://doi.org/10.33270/02181602>[in Ukrainian].
- Baranov, A.V. (2018). The problem of the formation of the basic concepts of matter, motion and energy in the context of the 21st century gnoseology and ontology. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 435,177-186. doi: 10.17223/15617793/435/23.
- Berniukov, A.M. (2014). Ontolohiia ta hnoseolohiia pravovoi realnosti: suchasnyi stan doslidzhennia problemy v Ukraini [Ontology and Gnoseology of legal Reality: contemporary state of research of problem in Ukraine. *Yurydychnyi visnyk "Povitriane ta kosmichne pravo", Legal Bulletin "Air and Space Law"*, 3(32),21-23. doi: 10.18372/2307-9061.32.8413[in Ukrainian].
- Comaroff, J. (2018). Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 72-78. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020206>.
- Dawson, S. (2019). Aristotle's gnoseology and understanding 'understanding' in practitioner research. *Published online*. doi: <https://doi.org/10.1080/09650792.2018.1553727>.
- Fatianov, I.V. (2017). Gosudarstvenno-pravovoe modelirovanie: poniatie i mesto v sisteme metodov teorii gosudarstva i prava [State-legal modeling: concept and place in the system of methods of the theory of state and law]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, Bulletin of Tomsk State University*, 416, 191-195. doi: 10.17223/15617793/416/29 УДК 340.115.7 [in Russian].
- Frolova, E.A. (2019). Kistiakovskiy B.A. kak metodolog, filosof i sotsiolog prava [Kistyakovsky B.A. as a methodologist, philosopher and sociologist of law]. *Gosudarstvo i pravo, State and law*, 3, 149-158. doi: 10.31857/S013207690004441-7 [in Russian].
- Gardner, D. (2019). Comment on cosmopolitan politesse. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 85-93. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030106>.
- Hughes, G. (2019). Introduction. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 83-84. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030105>.
- Khalikov, A.N. (2017). *Filosofii prava [Philosophy of Law]*. Moscow: RIOR; INFRA-M. doi: <https://doi.org/10.12737/22646> [in Russian].
- Khel'mianova, Iu.S. (2016). Kategorii kaznimosti na sovremennom etape ee izuchenii [The category of cabage at the present stage of its study]. *Žmogus ir žodis. Svetimosios kalbos Man and the Word Foreign Languages*, 18(3), 40-49. doi: <http://dx.doi.org/10.15823/zz> [in Russian].
- Kingsley, J.J., & Telle, K. (2018). Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 61-71. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020205>.
- Koch, I. (2018). Turning Human Beings into Lawyers. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 99-104. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020210>.
- Kopnin, P.V. (1973). *Dialektika kak logika i teoriia poznaniia [Dialectics as Logics and Theory of Knowledge]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Kopnin, P.V. (1974). *Gnoseologicheskie i logicheskie osnovy nauki [Gnoseological and logical Foundations of Sciens]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- Kudriavtseva, A.V. (2006). Ponimanie istiny v protsessualnykh otrasliakh prava kak vyrazhenie gnoseologicheskikh modeley poznaniia [Understanding of truth in the processual branches of law as an expression of epistemological models of cognition]. *Vestnik Orenburgskogo universiteta, Bulletin of Orenburg State University*, 3, 102-105. doi: 10.25198/1814-6457 [in Russian].
- Kuzmenko, V.V. (2019). Anthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception. *Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, 4(4), 11-19. doi: 10.31733/2078-3566-2018-6-11-19.
- Lloyd, D. (2006). *Idea prava. Repressivnoe zlo ili sotsialnaia neobkhosimost? [The idea of law. Repressive evil or social need?]*. Moscow: Knigodel [in Russian].
- Lozhachevska, O., Sidorenko, K., & Sidenko, S. (2018). Hlobalni zakonomirnosti rozvytku svitovoho rynku aviatsiinykh perevezhen [Global patterns of development of the global air transportation market]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka, International economic policy*, 2(29), 55-74. doi: 10.33111/iep.2018.29.03. [in Ukrainian].

- Lunkov, A.S. (2017). Filozofskie osnsvaniia mirotvorchestva: prolegomeny k probleme [Philosophical foundations of peacemaking: prolegomes to the problem]. *Logos et praxis*, 2(16). doi: <https://doi.org/10.15688/lp.jvolsu.2017.2.8> [in Russian].
- Mammadov, A., & Gurbanov, F. (2019). Logical and Gnoseology Analysis of Fuzzy Set Theory of Lotfi Zadeh. *METAfizika International Journal of Philosophy and Interdisciplinary Studies*, 2(1), 7-29. doi: 10.33864/MTFZK.2019.26.
- Merry Sally Engle. (2018). Does Law Matter to Anthropology? *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 86-91. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020208>.
- Midić, I. (2018). The basic elements of the Orthodox gnoseology. *Sabornost*, 12, 1-16. doi: 10.5937/sabornost1812001M.
- Mishankina, N.A. (2015). Pragmatika nauchnogo diskursa [The Pragmatics of Scientific Discourse]. *Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta, Bulletin of the Novosibirsk State Pedagogical University*, 2(5), 126-133. doi: <http://dx.doi.org/10.15293/2226-3365.1502.12> [in Russian].
- Peletz, M.G. (2018). Why Anthropology Doesn't Matter Much to Law. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 92-98. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020209>.
- Prokhorov, M.M. (2017). Ontologija, gnoseologija i ontognoseologija [Ontology, epistemology and ontognoseology]. *Filosofskaia mysl, Philosophical thought*, 4, 22-36. doi: 10.7256/2409-8728.2017.4.22418 [in Russian].
- Prokhorov, M.M. (2017). Vzaimosvaz ontologii i gnoseologii kak problema sovremennoj otechestvennoj filosofii [The relationship of ontology and epistemology as a problem of modern Russian philosophy]. *Vestnik Severnogo (Arkticheskogo) federalnogo universiteta, Bulletin of the Northern (Arctic) Federal University*, 2, 77-79. doi: 10.17238/issn2227-6564.2017.2.77 [in Russian].
- Rapport, N. (2019). The grey zone, distortion and the ownership of causation. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 94-102. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030107>.
- Rosen, L. (2018). Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 105-108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020211>.
- Shinkaruk, V.I. (1977). *Edinstvo dialektiki, logiki i teorii poznaniia [Unity of dialectics, logics and teory of knowledge. Introduction in dialectical logics]*. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Shinkaruk, V.I., Ivanov, V.P., & Molchanov, I.N. (et al.). (1977). *Chelovek i mir cheloveka (Kategorii "chelovek" i "mir" v sisteme nauchnogo mirovozzreniia) [Man and world of man (Categories "man" and "world" in the system of scientific outlook)]*. V.I. Shinkaruk (Ed.). Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Tarasov, O. (2019). Struktura mizhnarodno-pravovoi realnosti: ontolohichni ta hnoseolohichni aspekty [The structure of international legal reality: ontological and gnoseological aspects]. *Filosofia prava i zahalna teoria prava, Philosophy of law and general theory of law*, 1, 168-174. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2019.1.186751> [in Ukrainian].
- Tokovenko, O.S. (2018). Subiektnist politychnoho piznannia: hnoseolohichni vymir [Subjectivity of political cognition: gnosiological measuring]. *Epistemolohichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh, Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Science*, 1(1-2), 115-121. doi: <https://doi.org/10.15421/341812> [in Ukrainian].
- Uzel, K. (2018). Book Review. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 122-124. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020214>.
- Wilson, R.A. (2019). The digital ethnography of law. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 1-20. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030101>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Abbas P., Goudsmit A. Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 103–108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Бандура О. О. Гносеологія права як складова філософії права (загальні думки). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1–2 (15–16). С. 25–33. doi: <https://doi.org/10.33270/02181602>.
- Baranov A. V. The problem of the formation of the basic concepts of matter, motion and energy in the context of the 21st century gnoseology and ontology. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2018. Issue 435. P. 177–186. doi: 10.17223/15617793/435/23.
- Бернюков А. М. Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан дослідження проблеми в Україні. *Юридичний вісник «Повітряне та космічне право»*. 2014. Т. 3. № 32. С. 21–23. doi: 10.18372/2307-9061.32.8413.
- Comaroff J. Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 72–78. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020206>.
- Dawson S. Aristotle's gnoseology and understanding 'understanding' in practitioner research. *Published online: 22 Feb 2019*. doi: <https://doi.org/10.1080/09650792.2018.1553727>.
- Фатьянов И. В. Государственно-правовое моделирование: понятие и место в системе методов теории государства и права. *Вестник Томского государственного университета*. 2017. № 416. С. 191–195. doi: 10.17223/15617793/416/29
- Фролова Е. А. Кистяковский Б. А. как методолог, философ и социолог права. *Государствоиправо*. 2019. № 3. С. 149–158. doi: 10.31857/S013207690004441-7.
- Gardner D. Comment on cosmopolitan politesse. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 85–93. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030106>.

- Hughes G. Introduction. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 83–84. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030105>.
- Халиков А. Н. Философия права : учебник. М. : РИОР ; ИНФРА-М, 2017. 602 с. doi: <https://doi.org/10.12737/22646>.
- Хельмянова Ю. С. Категория кажимости на современном этапе ее изучения. *Žmogus ir žodis. Svetimosios kalbos Man and the Word Foreign Languages*. 2016. Vol. 18. No. 3. P. 40–49. doi: <http://dx.doi.org/10.15823/zz>.
- Kingsley J. J., Telle K. Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 61–71. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020205>.
- Koch I. Turning Human Beings into Lawyers. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 99–104. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020210>.
- Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания. М. : Наука, 1973. 324 с.
- Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки. М. : Мысль, 1974. 568 с.
- Кудрявцева А. В. Понимание истины в процессуальных отраслях права как выражение гносеологических моделей познания. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2006. № 3. С. 102–105. doi: [10.25198/1814-6457](https://doi.org/10.25198/1814-6457).
- Kuzmenko V.V. Anthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception. *Naukovyy Visnyk Dnipropetrovskogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav*. 2019. Vol. 4. Issue 4. P. 11–19. doi: [10.31733/2078-3566-2018-6-11-19](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-6-11-19).
- Ллойд Д. Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость? М. : Книгодел, 2006. 415 с.
- Ложачевська О., Сидоренко К., Сіденко С. Глобальні закономірності розвитку світового ринку авіаційних перевезень. *Міжнародна економічна політика*. 2018. № 2 (29). С. 55–74. doi: [10.33111/iep.2018.29.03](https://doi.org/10.33111/iep.2018.29.03).
- Луньков А. С. Философские основания миротворчества: пролегомены к проблеме. *Logos et praxis*. 2017. № 2. Т. 16. doi: <https://doi.org/10.15688/lp.jvolsu.2017.2.8>.
- Mammadov A., Gurbanov F. Logical and Gnoseology Analysis of Fuzzy Set Theory of Lotfi Zadeh. *METAFIZIKA International Journal of Philosophy and Interdisciplinary Studies*. 2019. Vol. 2. Issue 1. P. 7–29. doi: [10.33864/MTFZK.2019.26](https://doi.org/10.33864/MTFZK.2019.26).
- Merry Sally Engle. Does Law Matter to Anthropology? *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 86–91. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020208>.
- Midić I. The basic elements of the Orthodox gnoseology. *Sabornost*. 2018. Issue 12. P. 1–16. doi: [10.5937/sabornost1812001M](https://doi.org/10.5937/sabornost1812001M).
- Мишанкина Н. А. Прагматика научного дискурса. *Вестник Новосибирского государственного педагогического университета*. 2015. № 2. Т. 5. С. 126–133. doi: <http://dx.doi.org/10.15293/2226-3365.1502.12>.
- Peletz M. G. Why Anthropology Doesn't Matter Much to Law. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 92–98. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020209>.
- Прохоров М. М. Онтология, гносеология и онтогносеология. *Философская мысль*. 2017. № 4. С. 36–40. doi: [10.7256/2409-8728.2017.4.22418](https://doi.org/10.7256/2409-8728.2017.4.22418).
- Прохоров М. М. Взаимосвязь онтологии и гносеологии как проблема современной отечественной философии. *Вестник Северного (Арктического) федерального университета*. 2017. № 2. С. 77–79. (Серия «Гуманитарные и социальные науки»). doi: [10.17238/issn2227-6564.2017.2.77](https://doi.org/10.17238/issn2227-6564.2017.2.77).
- Rapport N. The grey zone, distortion and the ownership of causation. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 94–102. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030107>.
- Rosen L. Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 105–108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020211>.
- Шинкарук В. И. Единство диалектики, логики и теории познания. *Введение в диалектическую логику*. Киев : Наук. думка, 1977. 364 с.
- Человек и мир человека (Категории «человек» и «мир» в системе научного мировоззрения) : монография / [Шинкарук В. И., Иванов В. П., Молчанов И. Н. и др.] ; ред. В. И. Шинкарук. Киев : Наук. думка, 1977. 344 с.
- Тарасов О. Структура міжнародно-правової реальності: онтологічний та гносеологічний аспекти. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 168–174. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2019.1.186751>.
- Токовенко О. С. Суб'єктність політичного пізнання: гносеологічний вимір. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2018. № 1 (1–2). С. 115–121. doi: <https://doi.org/10.15421/341812>.
- Uzel K. Book Review. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 122–124. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020214>.
- Wilson R. A. The digital ethnography of law. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 1–20. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030101>.

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2019

Bandura O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-0988>

Gnoseology of Law as a Component of Philosophical Gnoseology (General Reasoning)

The **purpose** of the article consists in that, to attract attention of modern scientists in sphere of philosophy of right to labours of Ukrainian philosophical school of 1960th in area of general philosophy and philosophical gnosiology, and also to show that a number of positions of gnosiology of right are the constituents of corresponding positions of philosophical gnosiology, and that dialectical intercommunications of legal gnosiology with legal anthropology, praxeology, axiology and ontology predefined by dialectical intercommunications of philosophical gnosiology with philosophical anthropology, praxeology, axiology and ontology. Some researchers examine the copulas of legal gnoseology with other components of legal philosophy, foremost with legal ontology (in particular, A. M. Bernjukov, M. M. Proxhorov, O. C. Tarasov), but a legal gnoseology has dialectical copulas also with legal anthropology, praxeology and axiology. V. . Kuzmenko analyses a question about unity of legal ontology, anthropology, axiology and gnosiology, however only in connection with philosophical-legal conception of Thomas Aquinas, it is necessary to set a question wider. **Methodology.** Research methods are predefined by his character. Dialectical and system-structural methods, methods of logic, are used in the article foremost. The **scientific novelty** of the article is to attract the attention of modern specialists on the philosophy of law to the achievements of the Ukrainian school of 1960-ies because they can and should be extended to the philosophy of law and legal gnosiology in particular. Organic intercommunications of legal gnosiology with other major sections of the philosophy of law due to the presence of the organic interrelations of philosophical gnosiology with appropriate disciplines. **Conclusions.** Specialists in philosophy of law must deeper explore the heritage of Ukrainian philosophers of the sixties and the dialectics of legal anthropology, praxeology, axiology, ontology and gnosiology.

Keywords: gnosiology of right; philosophical gnosiology; philosophy of right; legal cognition; subject; object; truth; theory; idea; dialectics.

Гвоздік О. І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Критерії достатності доказів

Метою статті є пошук об'єктивних підвалин, на підставі яких можливою буде формулювання більш чітких, ніж апеляція до «внутрішнього переконання», критеріїв достатності доказів (за умов попереднього встановлення їхньої достовірності, належності й допустимості). **Методологія.** Метод порівняльного аналізу використано для виявлення джерел основних суперечностей, що простежуються в найпоширеніших методологічних підходах до розв'язання окресленої проблеми в сучасній літературі. Методи логічного моделювання, узагальнення та формалізації застосовано під час дослідження логіко-семантичних основ поняття «достатності підстави» як об'єктивних та універсальних критеріїв оцінювання доказової бази. **Наукова новизна** запропонованого в статті підходу до розв'язання досліджуваної проблеми полягає в тому, що він дає змогу виявити основні джерела суперечностей у тлумаченнях змісту й критеріїв достатності доказів, а також окреслити шляхи та засоби їх вирішення як у концептуально-теоретичній площині, так і в юридичній практиці. Обґрунтовано, що ефективним шляхом подолання таких суперечностей є узгодження процесуальних критеріїв оцінки доказів з логічними умовами їхньої достатності. Логіко-семантичною основою таких умов є вимога, згідно з якою множина можливих ситуацій, у яких одночасно підтверджувано була б сукупність наявних доказів, не має перевищувати меж сфери емпіричного підтвердження відповідного предмета доказування. Логічним «індикатором» виконання цієї вимоги є несумісність системи доказів з припущенням про відсутність ситуації, що є предметом доказування. **Висновки.** Логічні критерії достатності доказів дають змогу не лише здійснити чітке оцінювання зібраної доказової бази, а й істотно раціоналізувати процес її формування та гарантувати обґрунтованість прийняття судових рішень (оскільки поняття «достатності підстави» не може мати «специфічно юридичного» змісту, відмінного від його тлумачення в логіці).

Ключові слова: юридична аргументація; судове доказування; методологія доказування; логічні критерії доказовості аргументації; логічні вимоги до доказової бази; критерії достатності доказів; об'єктивізація доказових процедур.

Вступ

Актуальність цього питання зумовлена, насамперед, тим, що критерії оцінки доказів на предмет їхньої достатності не мають наразі чіткого формулювання ні в чинному законодавстві, ні в науковій літературі, присвяченій дослідженню згаданої проблеми.

Стаття 79 КПК України передбачає: «1) достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування; 2) питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання. Водночас залишаються відкритими чимало ключових питань». По-перше, це питання стосовно того, що є *об'єктивною* основою вироблення й оцінки такого переконання (адже той самий факт може мати безліч варіантів свого індивідуально-суб'єктивного тлумачення). По-друге, висновок про наявність або відсутність обставин справи, які належать до предмета доказування, також не має бути результатом виключно власного розсуду суб'єктів доказового процесу, а ґрунтуватися на певних загальних критеріях, безвідносних до будь-якої волі чи інтересів. По-третє, в окреслених нормативних положеннях неважко виявити неприпустиме з точки зору логічних основ аргументації «коло в обґрунтуванні»: виходить, що суд може прийняти певне *обґрунтоване*

рішення лише за умови *достатності* доказів, тоді як останні вважають достатніми, якщо вони дають змогу судові прийняти те чи інше рішення у справі. Водночас суд і уповноважений кваліфікувати докази як достатні чи недостатні на власний розсуд (за відсутністю чітко визначених критеріальних вимірів такої їхньої оцінки).

Не продовжуючи переліку питань, пов'язаних з неоднозначністю законодавчого визначення умов достатності доказової бази у справі, можна цілком переконливо стверджувати, що без розв'язання цієї проблеми ідея правосуддя може бути легко витіснена ідеєю суддівського свавілля. Зокрема тому, що судова практика дедалі частіше засвідчує випадки здійснення такої можливості.

Водночас у сучасних науково-теоретичних дослідженнях проблем оцінки доказів основну увагу зосереджено здебільшого на питаннях допустимості, належності та достовірності доказів, а характеристика їхньої достатності переважно зводиться до посилання на чинне процесуальне законодавство, у якому відсутні чіткі ознаки розмежування достатніх і недостатніх доказів. Такий брак дослідницької уваги до цього аспекту проблеми в низці випадків аргументоване принциповою неможливістю встановлення яких-небудь об'єктивних та універсальних критеріїв достатності. Однак, якщо це насправді так, тоді вимогу достатності доказів має бути скасовано, що означало б капітуляцію ідей права та правосуддя.

Мета і завдання дослідження

Зазначені обставини спонукають до спрямування дослідження на пошук тих об'єктивних підвалин, на підставі яких уможлиблювалося б формулювання певних чітких і нормативно узагальнених критеріїв достатності доказів (за умови попереднього встановлення їхньої достовірності, належності та допустимості). Є підстави вважати, що ця мета може бути досягнута шляхом виконання таких завдань:

1) виявлення джерел основних суперечностей, що простежуються у найбільш поширених методологічних підходах до розв'язання проблеми дослідження в сучасній літературі;

2) окреслення логіко-семантичних основ поняття «достатності» як об'єктивного й універсального фундаменту оцінювання доказової бази;

3) формулювання основ методики практичного застосування логічних критеріїв достатності у сфері юриспруденції (з огляду на специфіку процесуального доказування).

Виклад основного матеріалу

Питання про критерії оцінки доказів на предмет їхньої достатності є одним із найбільш проблемних і найменш досліджених у сучасній юридичній літературі. Водночас автори, які досліджували це питання, здебільшого доходили висновку, що критерії пошуку редукуються до такої формули: ознакою достатності доказів є можливість прийняття на їхній підставі позитивного чи негативного рішення щодо предмета доказування, ґрунтуючись на внутрішньому переконанні суб'єктів доказового процесу.

«Визначаючи достатність доказів, суд вирішує, чи є можливість на підставі зібраних по справі доказів дійти висновку про наявність фактів, які належать до предмета доказування, про права й обов'язки сторін» (Kotegov et al., 2011, p. 494). Проте, коли постає питання про критеріальні основи такого визначення, то здебільшого автори обмежуються дублюванням доволі «розпливчастої» законодавчої моделі. Приміром, у кримінально-процесуальному контексті «достатність доказів передбачає наявність у кримінальному провадженні такої сукупності доказів, яка викликає у суб'єкта доказування внутрішню переконаність у достовірному встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження» (Dieiev, 2015, p. 72).

Логічну вразливість такого підходу легко проілюструвати на доволі простому прикладі. На внутрішнє переконання віруючої людини, існує Бог, що творить світ і керує ним; тоді як на внутрішнє переконання атеїста – Бога не існує, оскільки світ є самоорганізованою системою, а тому не потребує будь-яких надприродних координаторів. Проте Бог не може і «існувати», і «не існувати» одночасно. Тож «внутрішнє

переконання» не можна вважати надійним джерелом істини.

Крім того, формула, згідно з якою визначальною ознакою достатності доказів є можливість прийняття певного (позитивного чи негативного) рішення у справі, стикається з парадоксом: якщо докази визнано достатніми, то це є підставою для прийняття обвинувального акту; якщо докази визнано недостатніми, то вердикт буде виправдним. Справді, «під час закінчення досудового розслідування достатність доказів... дає змогу визначити форму його закінчення: наявність достатніх доказів вказує на можливість ухвалення слідчим, прокурором (ураховуючи їх компетенції) обвинувального акту, клопотання про застосування примусових медичних або виховних заходів, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а відсутність достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпання можливості їх отримати – на можливість ухвалення постанови про закриття кримінального провадження» (Zinchenko, 2019, p. 239). Отже, рішення суду може бути прийняте навіть за умови недостатності доказів, тому визнання за критерій достатності доказів можливість прийняття рішення у справі навряд є логічно коректним.

Російський дослідник А. Хмиров зазначає, у нас немає інших підстав вважати докази достатніми, крім тих, що «достатність доказів визначається можливістю прийняття на основі їх наявної сукупності відповідного рішення у кримінальному провадженні» (Khmyrov, 2005, p. 211). Водночас автор визнає, що оскільки достатність доказів визначено не за певними заздалегідь встановленими критеріями, а на підставі внутрішнього переконання суб'єкта доказування, «оцінювання достатності доказів є найскладнішим, і в цьому питанні найчастіше виникають розбіжності серед суб'єктів доказування. Нерідко одну сукупність доказів один суб'єкт доказування визнає достатньою, а інший – недостатньою» (Ibid.).

З метою подолання такої невизначеності дослідники цієї проблеми здійснюють різні спроби уніфікації критеріїв достатності доказів. Зокрема, Т. Мірошніченко зауважує, що самостійним завданням оцінки доказів є визначення достатності доказів для прийняття кінцевого рішення у кримінальному провадженні. Будь-яких формалізованих критеріїв достатності закон не надає. Повідомлення особі про підозру обов'язково здійснюється за «наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення» (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК). Завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування відбувається після того, як слідчий, прокурор визнають зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта (ч. 1 ст. 290 КПК) тощо. Необхідною буде така

сукупність доказів, яка надасть можливість зробити правильний висновок про достатність (недостатність) доказів для прийняття того чи іншого рішення у провадженні (Miroshnychenko, 2016, p. 126-127). Тобто критерієм достатності доказів тут визнається можливість прийняття не «будь-якого», а лише «правильного» висновку. Однак водночас ми знов-таки потрапляємо в тенета «логічного кола»: щоб дійти правильного висновку, потрібні достатні докази; своєю чергою достатність доказів визначена прийнятністю на їхній основі правильного висновку.

Більш переконливою видається позиція С. Шульгіна, який наполягає на тому, що під час формування свого внутрішнього переконання щодо достатності наявних у справі доказів суб'єкти доказування мають також ретельно перевірити, «чи взаємодоповнюють ці докази один одного, чи відсутні між ними будь-які неузгодженості або суперечності, чи достатньо таких доказів для обґрунтування єдино можливого висновку, який став ціллю (об'єктом) доказування та прийняття відповідного процесуального рішення, а також чи достатньо цих доказів для спростування інших висновків, які найбільш подібні до того, який став підставою для процесуального рішення, а також протилежного висновку тому, що був зроблений» (Shulhin, 2019, p. 114).

Для того щоб мати не лише суб'єктивну впевненість, а й об'єктивні підстави для переконаності в певному висновку, останній має однозначно впливати з наявних доказів. Це означає, що достатні для обґрунтування цільового висновку докази мають бути настільки ж достатніми для спростування інших його альтернатив.

У теоретичному плані окреслені міркування є цілком беззаперечними. Однак практичне застосування такого критерію передбачає обґрунтування того, що розглядувана низка версій є вичерпною (передбачає огляд усіх можливих варіантів розвитку досліджуваних подій) і не надто великою. Оскільки, за умови недостатності такої низки, спростування всіх варіантів, крім одного, не гарантуватиме його істинності, адже істинний варіант може опинитися за межами розглядуваних версій. З іншого боку, практична ефективність методу перевірки можливих варіантів знижується мірою розширення множини цих варіантів.

Мабуть, не продовжуючи аналізу наявних підходів до розв'язання проблеми критеріїв достатності доказів, можна дійти висновку про те, що пошуки шляхів подолання виявлених у їхньому контексті невизначеностей і суперечностей передбачають звернення до логічних основ аргументаційних процедур. Становлення та розвиток логіки як науки від початку були пов'язані з виявленням тих критеріальних схем, на підставі яких можна диференціювати будь-які міркування на коректні та некоректні (так само, як закони математики дають змогу розрізнити правильні та неправильні розрахунки, залежно від дотримання чи порушення

цих законів; закони права – правомірні та неправні дії тощо). Об'єктивність та узагальненість таких схем зумовлена їхнім суто формальним характером (незалежністю їхньої істинності від змістовної специфіки об'єктів, до аналізу яких ці схеми застосовано; так само, як істинність закономірних алгебраїчних рівнянь не залежить від того, які конкретні числа підставлятимуть замість змінних символів, що належать до цих рівнянь). Отже, є усі підстави вважати, що логічний аналіз доказових процедур є дієвим засобом несуперечливого вирішення цільового питання статті.

У юридичній літературі дедалі частіше можна знайти дослідження цієї тематики. Як слушно зауважує Є. Лісанюк, «корпус логічного знання... служить не тільки необхідним підґрунтям правового судження, а й виконує евристичну та аналітичну функції стосовно корпусу юридичного знання. Застосування інструментарію сучасної логіки дає змогу аналізувати, передбачати й оптимізувати можливі шляхи аргументування у процесі здійснення юридичних процедур» (Lisaniuk, 2008, p. 487). Завдяки таким своїм функціям логічні засоби нерідко уможливають уникнення нераціонального перебору всіх можливих варіантів так званим методом спроб та помилок».

Строго дедуктивна модель логіки побудови аргументації (коли тезу доводять шляхом демонстрації її необхідного логічного впливання з наявної системи аргументів) досить часто натрапляє на цілком зрозумілі труднощі її практичного використання в юриспруденції. «Юридична аргументація має свою специфіку. Вона відбувається в умовах недостатності інформації, нечіткості формулювань, зіткнення інтересів сторін, конфлікту поглядів» (Shcherbyna, 2013, p. 39). Як зауважує О. Тягло, низка сучасних досліджень, «виявляючи необхідність загально-логічного стандарту доказування в юриспруденції, водночас засвідчують його недостатність» (Tiaglo, 2018, p. 89), пов'язану, по-перше, з труднощами застосування дедуктивної моделі аргументації (що потребує безсумнівної істинності базових підстав) до сфери правдоподібного. По-друге, «цей стандарт є необхідним у доказовому знаходженні ймовірностей конкуруючих висновків, проте він не встановлює критеріїв вибору та визнання одного з них правильним (якщо, звичайно, ситуація не зводиться до того окремого випадку, коли ймовірність одного з висновків точно дорівнює одиниці, а всіх інших – нулеві, і вибір є безальтернативним). Тут необхідний, очевидно, додатковий стандарт» (Ibid.) Тому в сучасних дослідженнях логічних підвалин доказових процедур нерідко простежується зміщення акцентів від класичної дедуктивної логіки до індуктивних і ймовірнісних систем сучасної логіки, а також до встановлення відповідних юридично фіксованих стандартів доказування.

Найбільш виразно ця тенденція спостерігається у країнах з правовими системами англо-американського типу, де казуїстичний підхід

домінує над нормативістським. Зокрема, коли йдеться про оцінку доказів, то для кожної галузі процесуального права встановлено певний «прохідний поріг» у вигляді статистично-ймовірнісного індексу, що визначається на проміжку від 0 до 1 (де «0» відповідає абсолютній неприйнятності, а «1» – безсумнівній достовірності) (Epoch, Fisher, & Spectre, 2012). Наприклад, для цивільно-процесуальних спорів цей індекс має бути вищим за поріг 0,5, тоді як для кримінальних справ має бути якомога ближчим до 1, щоб виключати «розумні сумніви» в достовірності наданих доказів. Водночас доказовим стандартом, передбаченим для застосування в цивільних судах, є «перевага доказів», відомий також як «баланс ймовірностей»... Згідно з таким стандартом, висновку доходять, «якщо він видається радше істинним, аніж хибним, з огляду на наданий доказ, тобто коли ймовірність його прийнятності на підставі наданого доказу перевищує 50 %... Стандарти ж доказування у кримінальних судах є більш строгими, де переконливість, як відомо, вимагає, щоб винність була встановлена за межами розумних сумнівів («beyond reasonable doubt»). Проте цей зворот мовлення також може бути інтерпретований у термінах ймовірнісного порогу – просто, як такий, що передбачає ймовірність, значно вищу за 50 %» (Smith, 2018, p. 1193).

Навіть поверховий логічний аналіз окресленого підходу виявляє його вразливість у низці ключових аспектів. По-перше, не зовсім зрозуміло, як узагалі можна вважати доказом свідчення, достовірність якого є меншою за 100 % (тобто є суто гіпотетичною, а тому не може кваліфікуватися як перевірений і підтверджений факт).

По-друге, у разі прийнятності доказів, ймовірність яких є нижчою за 1 (істинність яких не гарантована на 100 %), набуде чинності основний «парадокс підтвердження»: згідно з теоремою Бейєса, що нижчою буде ймовірність доказу А, то більшою мірою він підтверджуватиме висновок В, на користь якого цей доказ наведено:

$$P(B/A) = \frac{P(A \cap B)}{P(A)}.$$

Тобто ймовірність підтвердження висновку В доказом А ($P(B/A)$) є прямо пропорційною ймовірності їх одночасного підтвердження ($P(A \cap B)$) та обернено пропорційною ймовірності доказу А ($P(A)$). Тож зі зменшенням $P(A)$ пропорційно збільшуватиметься $P(B/A)$, що має доволі суперечливий вигляд з точки зору ґрунтовності доказових процедур.

По-третє, як слушно зауважує американський дослідник Р. Пардо, окреслений підхід до оцінки доказів стикається з так званим парадоксом кон'юнкції. Останній полягає в такому: позивач виграє справу, коли надані ним докази дають змогу судові оцінити ступінь прийнятності кожного елемента його позовної тези ймовірнісним індексом, вищим за визначений «поріг». Однак, якщо його позов складається з двох чи більше

логічно незалежних елементів (коли жоден з них не впливає з інших елементів), то ймовірність їхньої кон'юнкції (одночасного визнання) завжди буде меншою за ймовірність кожного окремо взятого елемента (як, наприклад, ймовірність випадання «орла» під час підкидання симетричної монети становить 0,5, а випадання двох «орлів» поспіль буде $0,5 \times 0,5 = 0,25$). Тож, попри «прохідну» оцінку кожного елемента предмета доказування, ймовірнісний індекс їхньої кон'юнкції може виявитися нижчим за встановлений «поріг», а, отже, загалом цей позов будуть вважати програвшим з точки зору окресленого критерію (Pardo, 2019, p. 267-268). Наприклад, коли цивільний позов містить елементи А і В, кожен з яких має «прохідний» для цієї сфери права індекс доказовості (скажімо, $P(A) = 0,6$, а $P(B) = 0,7$), то $P(A \wedge B) = 0,6 \times 0,7 = 0,42$ (за умови стохастичної незалежності А і В), що є нижчим за визначений для цивільних судів «прохідний поріг» – 0,5.

Подібні парадокси та неузгодженості призводять до того, що дедалі частіше доктрина ймовірнісних доказових стандартів піддається критиці навіть у тих країнах, де такі стандарти мають законну силу. Показовим у цьому аспекті є аналіз судової справи Smith v Rapid Transit Inc. Позивачка звернулася з позовом до суду з метою притягнення до відповідальності транспортної компанії «Rapid Transit Inc.» за отримані нею пошкодження в результаті ДТП, винуватцем якої став, на її думку, водій автобуса цієї компанії. Хоча позивачка не змогла назвати ні номера, ні марки, ані навіть кольору автобуса (посилаючись на шоківий стан під час інциденту), її адвокат мотивував цей позов обставиною, згідно з якою майже 80 % автобусів у цьому районі належать «Rapid Transit Inc.». Однак суд не задовольнив позов, оскільки цей доказ було визнано недостатнім, а жодних інших доказів позовною стороною не було надано. Як коментував цю ситуацію суд вищої інстанції, до якого звернулася позивачка, «найбільше, про що може свідчити такий доказ у розглядуваній справі, те, що, можливо, математичні шанси й справді дещо схиляють до думки про причетність до інциденту автобуса, який належить відповідачеві. Однак цього, вочевидь, недостатньо» (Smith, 2018, p. 1194).

Для вирішення таких суперечностей доречно звернутися до логіко-семантичних основ поняття «достатньої підстави» та пов'язаного з ним відношення логічного впливання. Почнемо з того, що для будь-якого твердження існує множина реальних ситуацій, співвіднесення з якими зумовлює визнання *істинності* цього твердження (його відповідності дійсному стану речей). Скажімо, для деякого судження А згадана множина символічно позначається $\varphi_T(A)$ і називається областю істинних інтерпретацій судження А. Якщо під символом А мати на увазі, наприклад, судження: «Ця речовина є смертельною отрутою», то $\varphi_T(A)$ охоплюватиме всю

множину наявних речовин, небезпечних для життя, оскільки, відносячи це судження до будь-якого елемента цієї множини, ми отримаємо істинне висловлювання. В іншому разі (якщо це судження належить до об'єктів, що знаходяться за межами класу небезпечних для життя речовин) окреслене судження буде хибним. Тому сферу випадків, поза межних $\varphi_T(A)$, позначають $\varphi_F(A)$ і називають областю хибних інтерпретацій судження А.

Коли йдеться про логіко-семантичне підґрунтя відношення логічного впливання між певними судженнями А і В (тобто про об'єктивні умови достатності підстави А для обґрунтованого визнання істинності висновку В), то такі умови можна подати у вигляді наступної загальної формули:

$$\varphi_T(A) \subseteq \varphi_T(B),$$

згідно з якою область істинних інтерпретацій підстави А має бути або підмножиною області істинних інтерпретацій висновку В, або тотожною останній. За таких умов істинність А є достатньою підставою для визнання істинності В, оскільки, будь-який випадок, що входить до $\varphi_T(A)$, з необхідністю буде елементом множини $\varphi_T(B)$, підмножиною якої є $\varphi_T(A)$. Так свідчення про те, що число є натуральним, є достатньою підставою для того, щоб визнати це число цілим (оскільки натуральні числа складають одну з підмножин класу цілих чисел). Аналогічно до цього, речовий доказ, на якому виявлені дактилоскопічні сліди підозрюваного, є достатнім для висновку про наявність його тактильного контакту з цим доказом: адже множина випадків, де суб'єкт залишає такі сліди, є підмножиною більш широкої сфери можливих випадків згаданого контакту. Тактильний контакт з річчю можливий і без залишення слідів на останній (коли ці сліди або знищуються *post factum*, або суб'єкт користувався рукавичками тощо), однак залишити дактилоскопічні сліди без тактильного контакту неможливо, як неможливо не потрапити у множину випадків $\varphi_T(B)$, потрапивши в одну з її підмножин $\varphi_T(A)$. Оскільки за таких умов сфери фактичного підтвердження істинності А та хибності В не перетинаються в жодному з можливих випадків: $\varphi_T(A) \cap \varphi_F(B) = \emptyset$.

Отже, доказ А буде достатнім для предмета доказування В, якщо область його фактичного підтвердження не виходить за межі сфери випадків, підтверджуючих В (тобто, коли $\varphi_T(A)$ або збігається з $\varphi_T(B)$, або належить до останньої як її підмножина). Відповідно, збір доказової бази має бути спрямованим на те, щоб у своїй сукупності вони визначалися на множині випадків, що не перевищує меж сфери визначення відповідного предмета доказування. Ця умова може бути виражена такою формулою:

$$\bigcap_{i=1}^n \varphi_T(A_i) \subseteq \varphi_T(B),$$

де $\bigcap_{i=1}^n \varphi_T(A_i)$ – переріз областей підтвердження наявних доказів A_1, A_2, \dots, A_n .

Методологічне значення такого критерію полягає в тому, що навіть у випадках, коли жоден з доказів безпосередньо прямо не засвідчує істинності обґрунтованого висновку, їхня сукупність може виявитися цілком достатньою для досягнення цієї мети. Це можна проілюструвати на простому прикладі. Скажімо, свідчення про те, що результат, який випав після підкидання кубічної гральної кістки, є парним (E_1), не є достатнім для переконливого ствердження того, що цим результатом виявилася «шістка» (S), оскільки ймовірність визнання S на основі E_1 є меншою за 1: $P(S/E_1) = 1/3$ (адже лише один із трьох можливих парних результатів цієї події є «шісткою»). У такому разі $\varphi_T(E_1)$ є утричі ширшою множиною за $\varphi_T(S)$, а тому не відповідає умові $\varphi_T(E_1) \subseteq \varphi_T(S)$. Аналогічним чином, свідчення про кратність цього результату трьом (E_2) також саме по собі не буде достатнім для однозначного ствердження S, так як $P(S/E_2) = 1/2$ (оскільки один з двох результатів, кратних числу 3, є «шісткою»). Відповідно, $\varphi_T(E_2)$ є вдвічі ширшою за $\varphi_T(S)$, що також не відповідає умові достатності. Однак у своїй сукупності ці два свідчення будуть достатніми для обґрунтування згаданого висновку, оскільки переріз областей їхніх істинних інтерпретацій збігатиметься з $\varphi_T(S)$ (а, отже, не виходитиме за її межі, як того потребує критерій достатності): $\varphi_T(E_1 \cap E_2) = \varphi_T(S)$. Водночас $P(S/E_1 \cap E_2) = 1$, що означає цілковиту доказовість висновку S на підставі свідчень E_1 та E_2 . Справді, тут лише один результат може бути одночасно кратний і числу 2, і числу 3; тож за цих умов висновок стає однозначним; це – «шістка».

За такою ж схемою можна оцінювати докази й раціоналізувати їх пошук у юридичній практиці. Розглянемо одну із кримінальних справ, яка була пов'язана з розслідуванням обставин смерті досить впливового бізнесмена Р., статки якого оцінювали в кілька десятків мільйонів доларів США. Він був знайдений вранці мертвим у власному ліжку однією з хатніх робітниць. Однак судмедекспертиза виявила значний вміст потужного міолітичного препарату в крові покійного (що засвідчило про неприродну смерть), а також сліди боротьби, залишені, очевидно, під час насильницького введення цього препарату. Крім того, останній неможливо придбати у торговельній мережі, оскільки його використовують виключно в разі хірургічних потреб у блокуванні м'язів, що забезпечують вентиляцію легенів на час підключення хворого до апарату штучного дихання. Без такого підключення під дією цієї речовини відбувається зупинка дихання, що стало причиною смерті Р.

Будучи вже немолодою людиною, Р. мав значно молодшу дружину, яка була єдиною спадкоємицею свого чоловіка, оскільки його донька від попереднього шлюбу разом зі своєю

матір'ю трагічно загинули п'ять років тому, а інших родичів Р. не мав. Проте на цей час його дружина перебувала на відпочинку за кордоном.

Слідство було зосереджене на відпрацюванні двох базових напрямів: з одного боку – на перевірці медичних закладів, де використано згаданий препарат (тим більше, що його застосування підлягає строгому обліку); а з іншого – кола контактів дружини Р. (попри виключення її безпосередньої участі у спричиненні смерті чоловіка, вона могла бути замовником чи організатором вбивства).

У ході слідства було встановлено, що в одній з лікарень ампулу з міолітиком було замінено підробкою. Згодом виявилось, що до цього причетний анестезіолог Д., який пояснив свої дії потребою у погашенні свого боргу по кредитних зобов'язаннях. Однак сумнівність такого пояснення впливала зі значної різниці між вартістю препарату та розміром боргу.

Під час відпрацювання контактів удови Р. було з'ясовано, що вона має таємний зв'язок зі своїм водієм-охоронцем В. Логічні ланцюги двох основних напрямів слідства з'єдналися в цілісну версію картини злочину, коли виявилось, що В. є двоюрідним братом Д.: ймовірніше за все, вдова вбитого, як єдина спадкоємиця, у змові зі своїм коханцем В. організувала вбивство чоловіка, скоєне за співучасті Д., для якого це був цілком реальний шанс погасити свої борги. На користь цієї версії свідчили також сліди біоматеріалів В. і Д., залишені на місці скоєння злочину, коли В. силоміць утримував потерпілого, а Д. робив йому смертельну ін'єкцію. І хоча існує небезпідставна думка стосовно того, що самі по собі результати ДНК-експертизи не завжди можуть бути достатнім доказом причетності особи до злочину, оскільки біологічні матеріали в більшості випадків є «транспортними» (Roth, 2010), однак сукупність доказової бази в розглядуваній справі не давала змогу зробити жодного несуперечливого припущення щодо пояснення обставин цього злочину, в контексті яких В., Д., а також дружина Р. могли б, бодай гіпотетично, вважатися причетними до нього.

Тут зазначено не всі доказові дані у справі, оскільки їх обсяг становив декілька томів. Проте і за згаданих доказів стає очевидним, що припущення про причетність В. і Д. до скоєння вбивства суперечило б навіть фактам часових і просторових збігів залишення їхніх слідів на місці злочину. Без співучасті вдови Р. вбивство її чоловіка підозрюваними В. та Д. взагалі було б позбавленим сенсу (адже лише завдяки їй вони могли реалізувати свої мотиваційні цілі). Тож, подібно до того, як у попередньо розглянутому більш простому прикладі критерієм достатності підстав для висновку щодо випадання «шістки» після кидання грального кубика стало те, що лише такий висновок узгоджується зі свідченнями про кратність результату як числу 2, так і числу 3, у

наведеній кримінальній справі сукупність зібраних доказів зумовила прийнятність лише однієї версії щодо загальної картини розслідуваного злочину. В обох випадках критерієм для перевірки того, що за наявних підстав можливий такий висновок стосовно предмета доказування, стала несумісність припущення про неправильність висновку з окресленими підставами. Так само, як припущення про те, що результатом кидання кубика була не «шістка», суперечитиме свідченням про одночасну кратність цього результату числам 2 і 3 (оскільки іншого натурального числа на проміжку від 1 до 6, що відповідало б таким умовам, не існує); настільки ж суперечливим з точки зору зібраної доказової бази у справі розслідування вбивства Р. є припущення про непричетність до цього злочину зазначених вище фігурантів. Отже, за такими критеріями слід оцінювати докази на предмет їхньої достатності для обґрунтованого висновку щодо предмета доказування.

Звичайно ж, значно простіше покласти виключно на суб'єктивне переконання головних учасників здійснення правосуддя. До речі, існує навіть «прагматична доказова доктрина» (відома також як «новий правовий реалізм»), з точки зору якої основним критерієм преференції доказового процесу є «економічність» у сенсі залучення певних «раціональних стандартів» і зосередженість переважно на «реальних факторах» прийняття судових рішень. Водночас питання щодо критеріїв оцінки доказів узагалі не вважають першорядним. Основну увагу тут зосереджено на те, як голосуватимуть судді, залежно від складу суддівської колегії (за гендерними, культурно-національними, расовими та іншими ознаками), типології розглядуваної справи, прецедентів вирішення аналогічних справ тощо (Miles, & Sunstein, 2008; Dagan, 2018; McCann, 2016). Водночас навряд підлягає сумніву й та обставина, що для справжньої переконливості судових рішень мають бути задіяні насамперед об'єктивні виміри оцінки доказів на предмет їх належності, допустимості, достовірності та логічної достатності. Оскільки поняття «достатності підстав» не може мати якого-небудь «специфічно юридичного» змісту, відмінного від його тлумачення в логіці. Тому доведеться або зважати на логічні критерії доказовості, або відмовитися від юридичного закріплення вимоги достатності доказів, а, відповідно, і від принципу об'єктивності здійснення правосуддя.

Наукова новизна

Запропонований у цій статті підхід дає змогу виявити основні джерела суперечностей у тлумаченнях змісту й критеріїв достатності доказів, а також окреслити шляхи та засоби їх вирішення як у концептуально-теоретичній площині, так і в юридичній практиці.

Висновки

Зведення критеріїв достатності доказів для прийняття певного процесуального рішення до внутрішнього переконання суб'єктів здійснення судочинства спричиняє численні суперечності в доказово-доктринальній сфері та, відповідно, поширення випадків суддівського свавілля в юридичній практиці, що посилює кризу ідеї справедливості й об'єктивності правосуддя.

Шляхом подолання таких суперечностей є узгодження процесуальних критеріїв оцінки доказів з логічними умовами їхньої достатності. Логіко-семантичною основою таких умов є вимога, згідно з якою множина можливих ситуацій, у яких одночасно підтверджуваною була б уся сукупність

наявних доказів (попередньо перевірених на предмет їхньої належності, допустимості та достовірності), не перевищувала б меж сфери емпіричного підтвердження відповідного предмета доказування. Логічним «індикатором» виконання цієї вимоги є несумісність системи наявних доказів з припущенням про відсутність ситуації, що є предметом доказування. В іншому разі докази не можуть бути оцінені як достатні, оскільки передбачатимуть можливість низки випадків, у яких цільовий висновок не підтверджуватиметься.

Застосування такого оцінкового критерію надаватиме змогу не тільки однозначно оцінити зібрану доказову базу, а й істотно раціоналізувати процес її формування.

REFERENCES

- Dagan, H. (2018). The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*, 43(02), 528-553. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Dagan, H. (2018). The Real Legacy of American Legal Realism. *Oxford Journal of Legal Studies*, 38, 123-146. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3103299>.
- Dieiev, M.V. (2015). Vyznachennia dostatnosti dokaziv yak skladova chastyna protsesu otsinky dokaziv [The definition of sufficient evidence as a part of evaluation of evidence]. *Derzhava ta rehiony, State and regions*, 4(50), 65-74 [in Ukrainian].
- Enoch, D., Fisher, T., & Spectre, L. (2012). Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*, 40(3), 197-224.
- Khmyrov, A.A. (2005). *Kosvennye dokazatelstva v ugovolnykh delakh [Indirect evidence in criminal cases]*. SPb.: Yurid. tsentr Press [in Russian].
- Komarov, V.V., Bihun, V.A., & Barankova, V.V. (et al.). (2011). *Kurs tsyvilnoho protsesu [The course of civil procedure]*. V.V. Komarov (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Kononenko, V.P. (2018). Dokazuvannia v mizhnarodnomu sudi OON [The proving in the UN International Court]. *Pravova derzhava, The state of law*, 32, 176-182. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.32.149585> [in Ukrainian].
- Lisaniuk, E.N. (2008). Obosnovanie v prave s točki zreniia logiki [Justification in law from the logical point of view]. *Missiia intelektualna v sovremennom obschestve, A mission of intellectual person in modern society*. SPb.: SPbGU [in Russian].
- McCann, M. (2016). *Preface to The New Legal Realism, Volumes I and II*. Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Miles, T.J., & Sunstein, C.R. (2008). The New Legal Realism. *University of Chicago Law Review*, 75(2), 831-851.
- Miroshnychenko, T.M. (2016). Shchodo pytannia pravovoi rehlamentatsii otsinky dokaziv u kryminalnomu protsesi [Concerning the question of legal regulation of evidence estimation in a criminal process]. *Pershyi Kharkivskiy kryminalnyi protsesualnyi poliloh, The first Kharkiv criminal procedural polylogue*, 1, 124-130 [in Ukrainian].
- Pardo, M.S. (2019). The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*, 99:233, 233-290.
- Roth, A. (2010). Safety in numbers? Deciding when DNA alone is enough to convict. *New York University Law Review*, 85, 1130-1185.
- Shaptala, N. (2019). Vnutrishnie perekonannia pid chas otsinky dokaziv u konstytutsiinomu sudovomu protsesi [Inner conviction during the evaluation of evidence in a constitutional trial]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoyi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific herald of the National academy of internal affairs*, 1, 22-28. doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.22> [in Ukrainian].
- Shcherbyna, O.Yu. (2013). *Lohika ta yurydychna arhumentatsiia [Logic and juridical argumentation]*. Kyiv: VPTs Kyiv. un-t [in Ukrainian].
- Shulhin, S. (2019). Dostatnist dokaziv yak pidstava pryiniattia protsesualnykh rishen slidchym ta prokurorom [Sufficiency of evidence as a basis for the adoption of procedural decisions by the investigator and prosecutor]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia, The law and the state administration*, 2(35), 109-116. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.16> [in Ukrainian].
- Smith, M. (2018). When does evidence suffice for conviction? *Mind*, 127(508), 1193-1218.
- Tiaglo, A.V. (2018). O standartah dokazatelstva [About the standards of proof]. *Forum prava, The forum of law*, 1, 88-94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007> [in Russian].
- Zinchenko, V.M. (2019). Dostatnist dokaziv u khodi zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia [The sufficiency of evidence during the completion of a pre-trial investigation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific electronic journal*, 4, 237-240. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/63> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Dagan H. The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*. 2018. Vol. 43. Issue 02. P. 528–553. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Dagan H. The Real Legacy of American Legal Realism. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2018. Vol. 38. P. 123–146. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3103299>.
- Дєєв М. В. Визначення достатності доказів як складова частина процесу оцінки доказів. *Держава та регіони*. 2015. № 4 (50). С. 65–74. (Серія «Право»).
- Enoch D., Fisher T., Spectre L. Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*. 2012. Vol. 40. No. 3. P. 197–224.
- Хмыров А. А. Косвенные доказательства в уголовных делах. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. 250 с.
- Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
- Кононенко В. П. Доказування в міжнародному суді ООН. *Правова держава*. 2018. № 32. С. 176–182. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.32.149585>.
- Лисанюк Е. Н. Обоснование в праве с точки зрения логики. *Миссия интеллектуала в современном обществе* : сб. ст. СПб. : СПбГУ, 2008. С. 486–500.
- McCann M. Preface to The New Legal Realism, Volumes I and II. Cambridge University Press, 2016. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Miles T. J., Sunstein C. R. The New Legal Realism. *University of Chicago Law Review*. 2008. Vol. 75. No. 2. P. 831–851.
- Мірошниченко Т. М. Щодо питання правової регламентації оцінки доказів у кримінальному процесі. *Перший Харківський кримінальний процесуальний полілог*. 2016. № 1. С. 124–130.
- Pardo M. S. The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*. 2019. Vol. 99:233. P. 233–290.
- Roth A. Safety in numbers? Deciding when DNA alone is enough to convict. *New York University Law Review*. 2010. Vol. 85. P. 1130–1185.
- Шаптала Н. Внутрішнє переконання під час оцінки доказів у конституційному судовому процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 22–28. doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.22>.
- Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація : монографія. Київ : ВПЦ Київ. ун-т, 2013. 303 с.
- Шульгін С. Достатність доказів як підстава прийняття процесуальних рішень слідчим та прокурором. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Т. 2. С. 109–116. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.16>.
- Smith M. When does evidence suffice for conviction? *Mind*. 2018. Vol. 127. Issue 508. P. 1193–1218.
- Тягло А. В. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>.
- Зінченко В. М. Достатність доказів у ході закінчення досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 237–240. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/63>.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2019

Hvozdk O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Evidence Sufficiency Criteria

The **purpose** of the article consists in a search of objective foundations, on the base of which would be able the formulation of some stricter, than an appeal to «inner conviction», criteria of the evidence sufficiency (on condition of preliminary establishment of their authenticity, properness and admission). **Methodology.** The method of comparative analysis is used for the exposure of sources of basic contradictions, traced in the most widespread methodological approaches to decision of the examined problem in modern literature. The methods of logical modeling, generalization and formalization were used during the analysis of logical semantic bases of concept «sufficient foundation» as an objective and universal criteria of evidential base evaluation. The **scientific novelty** of offered approach to decision of the investigated problem consists in that it allows to reveal the basic sources of contradictions in interpretations of the meaning and criteria of evidence sufficiency, and also to outline the ways and means of their solving both in a theoretical plane and in legal practice. It is proved, that the effective way to overcome such contradictions is the concordance of judicial criteria of evaluation of evidences with the logical conditions of their sufficiency. The logical semantic basis of such conditions is a requirement, according to which the set of possible situations, where all the evidence data are synchronically true, must not exceed the sphere of empirical confirmation of correspondent article of proving. The logical «indicator» of implementation of this term is an incompatibility of the system of evidence data with the supposition about the absence of situation, which is being proved. **Conclusions.** The logical criteria of evidence sufficiency enable not only to carry out a clear evaluation of the collected evidential base, but also they essentially promote the rationalization of its forming and guarantee the provability of judicial decisions (as a concept «sufficient foundation» cannot have some specifically legal meaning, different from its interpretation in logic).

Keywords: legal argumentation; judicial proving; proving methodology; logical criteria of argumentation provability; logical requirements to the evidential base; evidential sufficiency criteria; objectivization of proving procedures.

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71>

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Кравчук О. В. – слухач магістратури навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4193-3750>;

Лев О. Р. – слухач магістратури навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4427-281X>

Антропологічно-правові виміри професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції України

Метою статті є комплексне дослідження професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції України, яке обумовлене, насамперед, тим, що процес професійного самовизначення та реалізації в антропологічному вимірі є не лише одним зі шляхів особистого розвитку людини, а й реалізації сенсу життя, тоді як зміни моральної свідомості працівників з огляду на особливості їхньої професійної діяльності трансформують ціннісні орієнтири соціального суб'єкта як людини правової. **Методологія. Стрижневим методологічним підходом у дослідженні є антропологічний. Системно-структурний підхід надає можливість комплексно розглянути феномен професійної деформації працівників Національної поліції України. У дослідженні акцентовано на структуруванні та проведенні комплексного аналізу чинників, що призводять до професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції, а також надання рекомендацій за результатами проведеної роботи з метою профілактики професійної деформації працівників правоохоронних органів. **Наукова новизна** публікації випливає з мети, що тісно пов'язана із запропонованим антропологічно-правовим підходом, методологією та завданнями, які відтворюють ціннісну основу дослідження. Так, у статті наголошено на тому, що схильні до деформації переважно представники найбільш соціально значущих професій: педагоги, медики, юристи, працівники правоохоронних органів, військові, народні представники, державні службовці, працівники сфери обслуговування, соціальні працівники, психологи. З огляду на результати наукових досліджень за цією проблематикою, було зазначено, що найбільш небезпечні наслідки має саме професійна деформація в працівників правоохоронних органів, яка безпосередньо позначається на моральній свідомості фахівця. Як складний феномен мораль розглянуто крізь різні структурні форми, які регламентують суспільні відносини: моральна вимога, моральний закон, ідеальні моральні орієнтири, вищі моральні цінності, моральні принципи, моральні ідеали, моральні критерії, моральні норми, моральні правила поведінки, етичні уявлення, моральна необхідність. Коли йдеться про професійну деформацію моральної свідомості та правосвідомості працівників правоохоронних органів, то найчастіше мають на увазі комплекс негативних явищ і рис, які формуються стихійно чи свідомо в окремих представників цієї професійної групи всупереч суспільним, державним вимогам, стандартам професійної діяльності та поведінки, очікуванням громадської думки. Природно, що їх приховано, але вони виражають нову установку індивідуальної ціннісної свідомості й реалізуються в поведінці, діях за умов відсутності зовнішнього контролю. Такі настанови та дії можуть мати суспільно небажаний, неприпустимий або небезпечний, протиправний характер. **Висновки.** На підставі аналізу й узагальнення інформації щодо низки порушень і перевірки статистичних даних про такі події було отримано висновок, що ці порушення законності здебільшого є наслідком не тільки професійної деформації моральної свідомості окремих працівників Національної поліції України, а й браку дієвого механізму контролю та вимогливості з боку керівників, низького рівня організації виховної роботи, морально-психологічної підготовки й навчання особового складу. Розробляючи програму щодо запобігання професійній деформації працівників Національної поліції України, доцільно, по-перше, удосконалювати нормативно-правові бази функціонування правоохоронних органів, порядку проходження служби різними категоріями працівників; передбачати внесення змін і доповнень до чинних нормативних актів; по-друге, передбачати заходи в межах чинної нормативно-правової бази з акцентом на низовій ланці.**

Ключові слова: антропологія права; Національна поліція України; професійна деформація; моральна свідомість; моральні норми; моральні принципи; професійна етика.

Вступ

Професійна сфера є однією з найбільш важливих площин для реалізації потенціалу людини в сучасному житті. Актуальність дослідження професійної деформації працівників правоохоронних органів обумовлена насамперед тим, що процес професійного самовизначення та

реалізації є одним зі шляхів особистого розвитку людини, а також, для багатьох, реалізації сенсу життя. У цьому сенсі проблема професійної деформації постає в іншому вигляді, адже від неї страждає не тільки ефективність і результативність працівника як бойової одиниці, але потерпає й вагомніше – сприйняття реальності

індивідом, деградація морально-етичних якостей особистості, що призводить до фактичної втрати її суспільством, яке проголошує інший вектор та цінності.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є комплексне дослідження професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції України в контексті антропологічно-правового підходу та з урахуванням того, що зміни моральної свідомості працівників у зв'язку з особливостями їхньої професійної діяльності трансформують ціннісні орієнтири соціального суб'єкта як людини правової.

З огляду на зазначене вище, мають бути сформовані такі завдання: визначити природу, спрямованість і наслідки чинників, які впливають на професійну деформацію моральної свідомості працівників правоохоронних органів, спираючись на наявні в цій галузі дослідження та методологію філософсько-правової науки; об'єднати частини отриманих даних в єдине ціле та визначити фактори, що стримують професійну деформацію у працівників правоохоронних органів; розкрити сутність феномену професійної деформації та природу чинників, що впливають на її формування; дослідити фактори запобігання або недопущення прояву деформації у співробітників правоохоронних органів, визначити найбільш ефективні умови щодо профілактики професійної деформації моральної свідомості працівника Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Явище професійної деформації не є чимось новим, воно добре відоме сучасній науці завдяки прикладам, які показали, що найбільше схильні до деформації представники таких професій: працівники правоохоронних органів, військові, керівники, депутати, чиновники, соціальні працівники, юристи, педагоги, медики, продавці, психологи. У представників кожної професії симптоматика деформації виявляється особливо, адже це залежить від специфіки умов праці: у вчителів вона проявляється як надлишковий контроль, догматизм та авторитарність; у програмістів має форму оптимізації навколишніх процесів та структурування предметів, речей, дій. Однак найбільш небезпечні наслідки має професійна деформація у працівників правоохоронних органів (зокрема Національної поліції України), оскільки прямо впливає на їх моральну свідомість, моральне ставлення, моральну діяльність і моральні відносини.

Як складний соціокультурний феномен, мораль у науковій літературі розглянуто через різні прояви – духовні, нормативні та суспільно-організовані форми, що мають певну структуру.

Насамперед, це об'єктивні еталони моралі, які регламентують суспільні відносини, і автори трактують їх по-різному, а саме: моральна вимога (Л. Абрамова), моральний закон (І. Кант, Г. Лазутіна), ідеальні моральні орієнтири, вищі моральні цінності (В. Малахов), моральні принципи, моральні ідеали, моральні критерії (А. Кобліков, Н. Шумиліна), моральні норми, моральні правила поведінки (Л. Карамушка, А. Кобліков, Н. Шумиліна), етичні уявлення (Л. Карамушка), моральна необхідність (Л. Абрамова).

По-друге, спрямованість особистості на виконання моральних еталонів. У цьому контексті науковці говорять про моральне самовизначення, моральний вибір (Л. Абрамова, І. Кант, В. Мовчан, А. Фортова), налаштованість на етичні стосунки (Л. Карамушка), моральну установку, добру волю індивіда до узгодження своїх дій з інтересами суспільства (Г. Лазутіна), моральне ставлення (О. Кутєпов, В. Мовчан).

По-третє, відповідна моральним еталонам поведінка особистості: моральна дієздатність (Г. В. Ф. Геґель), моральна поведінка (І. Кант, Л. Карамушка), моральна діяльність (Л. Абрамова, В. Мовчан), моральна мотивація діяльності (О. Кутєпов), моральні відносини (Г. Лазутіна), моральна практика (В. Мовчан).

По-четверте, моральна оцінка результатів діяльності (О. Кутєпов).

Узагальнюючи погляди науковців щодо структури моралі особистості, доцільно визначити такі її компоненти: 1) моральна свідомість (когнітивний компонент моралі); 2) моральне ставлення (емоційно-ціннісний компонент моралі); 3) моральна поведінка (поведінковий компонент моралі); 4) моральні відносини (інтерактивний компонент моралі). Зв'язок «моральна свідомість – моральне ставлення – моральна поведінка – моральні відносини» утворює єдине ціле, а елементи моралі як соціокультурного феномену та нормативної системи взаємно регулюються. Як відзначають дослідники цієї проблематики, у єдності моральної свідомості, моральної поведінки та морального ставлення показано суспільність як сутнісну визначеність людського життя. (Koteliukh, & Larionov, 2015, p. 27-32).

Професійна деформація (від лат. *deformatio* – позбавлення форми; спотворення, перекозчення) – комплекс негативних змін у структурі особистості, що виникають під впливом змісту, організації та умов службової діяльності. Професійна деформація може бути сформована внаслідок виконання будь-якої професійної діяльності, але найімовірніша вона у представників професій у системі відносин «людина – людина»: педагогів, лікарів, юристів тощо. Деформація зумовлює специфічну трансформацію характеристик особистості, що позначається на її здатності досягати певної мети та виконувати службові обов'язки (так, у

співробітників правоохоронних органів пильність поступово перетворюється на невинуватий підозріливість та недовіру до людей, або ж іноді навпаки, впевненість – на самовпевненість, халатність чи безтурботність). Такий фахівець хибно трактує мету своїх зусиль, шляхи та засоби її досягнення. Причому подібне явище характерне представникам усіх професій, і на початку особистісні зміни є корисними та бажаними, але саме тоді, коли змінюється моральна свідомість фахівця та відбувається трансформація його особистісних ціннісних установок, це є тривожним сигналом переходу адаптації в деформацію.

У представників юридичної сфери спостерігаємо такі деформації особистості:

а) зумовлене дією професійного стереотипу стійке упереджене ставлення до об'єкта службової діяльності (правопорушника, затриманого, звинуваченого, засудженого); домінування схематизму мислення позбавляє працівника здатності індивідуально підходити до вирішення службового завдання, обмежує вибір ним засобів впливу на людей, зменшує тактичну гнучкість, здатність маневрувати в професійному спілкуванні тощо;

б) адаптація до правопорушників, тобто некритичне ставлення до них, прагнення не стільки зрозуміти їх, скільки виправдати;

в) перенесення стилю службового спілкування на неслужбові взаємні відносини;

г) загальна та надмірна «професіоналізація» особистості, що виявляється у звуженні кола інтересів і потреб, зниженні їх соціального навантаження.

Можливість професійної деформації особистості, як відзначав академік Ю. С. Шемшученко у власних виступах і працях, зберігається протягом усього періоду виконання професійних функцій. Якщо ж подивитися на цей феномен ще ширше, з позицій філософської антропології, соціальної філософії та філософії права, то деформація моральної свідомості – явище, що пронизує всю людську історію. Зміни в моральній свідомості соціальних суб'єктів призводили їх до маргіальності, а потім така свідомість ставала основою субкультур і контркультур, останні нерідко задавали нові вектори суспільного розвитку (дослідники цієї проблематики наводять такі приклади, як релігійні реформації, комуністичну, нацистську ідеологію, фашизм, деякі деструктивні релігійні культури, тоталітарні секти тощо). Деформації свідомості були основою як позитивних, так і негативних соціокультурних змін.

Коли йдеться про деформацію моральної свідомості та професійної правосвідомості працівників правоохоронних органів, то мають на увазі негативні явища, риси, які формуються стихійно чи свідомо в окремих представників цієї професійної групи всупереч суспільним, державним вимогам, стандартам професійної

діяльності та поведінки, очікуванням громадської думки. Уявлення про належне, справедливе, бажане й припустиме у діяльності правоохоронців складається в суспільстві, у власне професійній групі, закріплюється у законах і підзаконних актах. Моделі поведінки та діяльності, що закладаються на таких засадах, поступово під впливом негативних факторів соціального середовища, особливостей професійної діяльності можуть розвиватися, руйнуватися і натомість створюватися індивідуальні, корпоративні, привнесені ззовні уявлення, несумісні з суспільними, професійними вимогами.

Природно, що хоч вони й приховані, але виражають нову установку індивідуальної ціннісної свідомості й реалізуються у поведінці, діях в умовах відсутності зовнішнього контролю. Такі настанови та дії можуть мати суспільно небажаний, неприпустимий або небезпечний, протиправний характер.

Слід враховувати, що інколи люди з деформованою моральною свідомістю можуть проникати до правоохоронних органів з метою досягнення корисливих цілей, задоволення амбіцій тощо. Деформація моральної свідомості та професійної правосвідомості правоохоронців може відбуватися під тиском ззовні, коли для досягнення моральної, правової мети використовуються брудні, неправові засоби. Подібні та інші деформації моральної та правової свідомості працівників юридичної професії мали місце й у далекому минулому, і в роки радянської влади, не подолані вони й у незалежній Україні, як свідчать дослідження (Lozovoi, & Petryshyn, 2004).

Слід зазначити, що професійна деформація у співробітників правоохоронних органів, як і в інших професіях, тісно пов'язана з моральним вибором. З урахуванням того, що моральний вибір є усвідомленим наданням переваги тому чи іншому варіанту поведінки згідно з особистісними чи суспільними моральними установками, людина, що складає присягу й вступає на службу до лав Національної поліції, таким чином, вже робить моральний вибір, що об'єктивно спрямований на утвердження добра в суспільстві. Теорія професійної етики правоохоронця спрямовує фахівця на чітке усвідомлення того, що діяльність всіх правоохоронних органів, зокрема, і Національної поліції України, насамперед, ґрунтується на методі переконання. З метою підтримання публічного порядку, ефективного протидії злочинності, – можливе і застосування примусу, але в межах, чітко окреслених законом.

Як представник державної влади працівник Національної поліції повинен бути об'єктивним, доброзичливим, тактовним, коректним, гідно поводитись. Його служба – це необхідна і почесна справа, що вимагає високих загальнолюдських і професійних якостей.

Загальні засади морального вибору правоохоронця конкретизуються в положеннях Закону України «Про Національну поліцію», який визначає коло його обов'язків, серед яких головним є ствердження верховенства права, захист демократичних цінностей, прав і свобод громадян, підтримка спокою, порядку, сприяння розбудові Української держави, правового, соціального суспільства.

Основні вимоги до морального вибору працівника Національної поліції України перелічені в положеннях Присяги та Наказі МВС України «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських», в яких зазначено, що у своїй професійній діяльності працівник Національної поліції України повинен дотримуватись принципів, висловлених у Кодексі ООН щодо поведінки посадових осіб правоохоронних органів, основ етичних норм працівників поліції держав-учасниць міжнародних організацій, законах України «Про запобігання корупції» та «Про дисциплінарний статут Національної поліції України», що вимагають від нього не допускати жодних проявів дискримінації на ґрунті статі, раси, мови, релігії, національності, громадянства, соціального походження, матеріального стану, політичних та інших переконань. Не допускати проявів жорстокого або принизливого ставлення до людей, поважати їх природне право на життя, законні права, свободу думки, совісті, самовираження, збереження здоров'я, мирного зібрання, володіння майном. Виявляти стійкість, принциповість, непримиримість у боротьбі зі злочинністю, мужність і сміливість, високу фізичну, вольову та інтелектуальну готовність до дій у складних, нестандартних ситуаціях. Критично ставитися до власних професійних якостей та поведінки. Постійно працювати над самовдосконаленням, підвищенням свого професійного загальнокультурного рівня.

З метою забезпечення дотримання цих моральних принципів професійної діяльності та створення противаг їх порушенню в документах, які регулюють роботу працівників Національної поліції України, встановлено норми, що передбачають відповідальність співробітників. Зокрема, вони відбиті в таких нормативно-правових актах: Кримінально-процесуальному Кодексі України (статті, що стосуються затримання та арешту громадянина); в Законі України «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (крім всього передбачено відшкодування також і моральних збитків); в Законі України «Про Національну поліцію» (статті, що визначають відповідальність поліцейських, щодо неналежного виконання своїх

обов'язків). Причин професійно-моральної деформації досить багато. Умовно всі вони можуть бути розділені на об'єктивні та суб'єктивні (водночас вони доповнюють одна одну).

Об'єктивними причинами професійної та моральної деформації можна назвати:

1. Специфічність професійної діяльності, постійні фізичні та психічні перевантаження, перевтома, негативні наслідки конфліктних та екстремальних ситуацій, що приховують небезпеку для життя і здоров'я, дефіцит часу.

2. Постійний контакт зі злочинним середовищем, негативним впливом правопорушника, який негативно впливає на моральну свідомість працівників, сприяє розбещенню особистості.

3. Недоліки в організації та керуванні діяльністю (недосконалість звітності, неефективна взаємодія служб, «відсоткоманія»).

4. Негативний вплив колег по роботі, що допускає зловживання владними повноваженнями, формалізм і байдужість до людей, халатне ставлення до службових обов'язків.

5. Відсутність систематичного та дієвого контролю з боку вищого керівництва за роботою підрозділу та безпосереднього начальника – за діяльністю працівників.

6. Неналежне оперативне-технічне оснащення.

7. Неприятливі побутові умови та сімейні відносини.

8. Помилки в підборі, розміщенні та вихованні кадрів.

9. Прорахунки у вихованні працівників (неуважність або формальне виконання).

Серед *суб'єктивних причин* можна виокремити:

1. Низький службово-професійний рівень і небажання удосконалювати професійні якості (самозаспокоєність, зниження самокритичності, переоцінка свого професійного досвіду).

2. Розгубленість, психологічна невідготовленість до роботи, відсутність навичок й умінь контролювати своє поведіння, бажання будь-яким способом зняти психологічне навантаження (розхитаність, зловживання спиртними напоями).

3. Неприятливий морально-психологічний клімат у колективі, відсутність єдності інтересів особистості та всього колективу.

4. Недостатня розвиненість морально-ділових і вольових якостей працівників.

5. Невміння відокремлювати інтереси справи від інтересів кар'єри.

6. Невміння працівників раціонально організувати робочий час, а також позбуватися фізичних та психологічних стресів, відволікатися від негативних емоцій у позаслужбових відносинах і в родині.

Крім відзначених причин доцільно виокремити групу чинників, вплив яких у комплексі підсилює або уповільнює причини професійної деформації.

1. *Юридичні*: недосконалість карно-процесуального законодавства; нечітка урегульованість оперативної роботи; відсутність юридичних гарантій, що обмежують працівників органів від протизаконних наказів і вказівок керівництва.

2. *Економічні*: відсутність чітких економічних стимулів; «зрівнялівка» в оплаті; можливість стягнення побічної матеріальної й іншої вигод у повсякденній роботі; недостатнє технічне обладнання (комп'ютерною технікою, автотранспортом тощо); відсутність напрацьованої матеріально-технічної бази.

3. *Організаційні*: слабкий підбір у розміщенні кадрів; слабкий контроль з боку керівництва; специфічність роботи Національної поліції України; погана організація внутрішнього обліку та контролю, у тому числі, некоректні критерії оцінки роботи; недостатні заходи для підвищення кваліфікації працівників; некомпетентне втручання керівництва в роботу.

4. *Інтелектуальні*: низький рівень професійних знань; недостатній рівень політичної, правової та загальної культури; недоліки у вихованні та самовихованні підлеглих.

5. *Соціально-психологічні*: брутальність і невірноваженість керівників; соціальна, групова, національна нетерпимість; зайва самовпевненість; надмірне марнославство та кар'єризм; низький самоконтроль.

Резюмуючи вищесказане, підкреслимо: неухважність до моральної культури, до морально-психологічного клімату службового колективу веде не тільки до зниження якості службової діяльності, але й призводить до загальної деградації, до повного розвалу колективу. Саме тому, на наш погляд, важливу роль відіграють особистісні професійно-моральні переконання кожного працівника правоохоронних органів.

Професійно-моральні переконання – це основна моральна настанова, яка визначає мету й напрям вчинків працівника Національної поліції України, тверда впевненість у пріоритетах професійних цінностей, заснована на певній ідеї та світогляді. Однак знання й розуміння професійно-моральних норм, зовсім не свідчать про сформованість переконання. Успіх формування професійно-моральних переконань залежить від особистості тих фахівців, які є прикладом для наслідування. Їх світогляд, професійно-моральна переконаність і пристрастність, особистий приклад впливають на утвердження моральних переконань працівників міліції громадської безпеки. Чіткими професійно-моральними переконаннями стають моральні знання, самостійно глибоко продумані, критично опрацьовані, знання, що застосовують у

професійній діяльності повсякденно (Mihorian, 2011, p. 4).

Необхідно зазначити, що для поліпшення морального стану працівників правоохоронних органів було видано низку відомчих нормативно-правових актів МВС України: «Про надзвичайні події та покарання винних», «Про профілактику нещасних випадків невинного характеру, пов'язаних із самогубством серед персоналу ОВС і військовослужбовців внутрішніх військ МВС України», «Про незадовільний стан дисципліни і законності серед особового складу та заходи реагування» тощо.

Аналіз наявної інформації щодо певних порушень і перевірки на місцях свідчать, що дані порушення законності, як правило, є наслідком професійної та моральної деформації окремих працівників Національної поліції України, відсутності дієвого механізму контролю та вимогливості з боку деяких керівників, низького рівня організації виховної роботи, морально-психологічної підготовки й навчання особового складу. Варто зазначити, що проблема професійної деформації працівників-правоохоронців неодноразово була предметом дослідження широкого загалу науковців (Е. Айроян, С. Безносос, Н. Вітрук, З. Кісіль, Л. Колодкін, В. Коломієць, І. Медведєв, В. Павленін, Ю. Стригуненко та ін.). Під час наукового пошукування з'ясовано, що фактори розвитку професійної деформації працівників правоохоронних органів проаналізовано С. Борисовою, В. Коломійцем, Н. Матюхіною, Г. Рябовим, Ю. Стригуненко та ін. Вчені зазначили, що професійна деформація працівників Національної поліції України здебільшого зумовлена специфікою професійної діяльності правоохоронців (О. Бандурка, С. Борисова, Н. Матюхіна, І. Медведєв, В. Олійников та ін.). Так, Н. П. Матюхіна професійну деформацію особового складу правоохоронних органів значною мірою пов'язувала з особливостями професійної діяльності працівників, яким досить часто необхідно діяти в екстремальних ситуаціях, в умовах дефіциту часу; впливом злочинної моралі; формуванням стереотипів поведінки, типів реакцій, які надалі можуть призвести до аморальних вчинків, викривленню особистісних якостей. Дослідниця зазначала, що «...одним із поширених проявів професійної деформації є вживання алкоголю на службі та поза нею... Працівники органів внутрішніх справ є представниками влади й саме тому наслідки пияцтва та алкоголізму серед них мають ще більш обтяжуючий характер як для них безпосередньо, так і для ОВС і суспільства загалом (Matiukhina, 2002, p.84). Схильність до подібних міркувань знаходимо в роботах О. М. Бандурки, який писав: «...Працівники міліції піддаються безупинному впливу негативних моральних факторів, які виявляються в поведінці право-

порушників, злочинців та інших осіб, із якими їм доводиться мати справу в процесі службової діяльності. ...Можливість «звикнути» до зла, стати вкрай підозрілим, душевно зачерствіти... не пояснювати й не аргументувати свої дії щодо громадян через усвідомлення своєї влади, призводить до того, що без потреби використовуються засоби примусу, задля посилення свого авторитету як представника влади... і, як результат, в окремих працівників... розвивається професійна деформація» (Bandurka, 2004, р. 148-150). Стресогенний характер професійної діяльності, який проявляється у підвищеному ризику, постійних психічних і фізичних перевантаженнях, негативні наслідки конфліктних і екстремальних ситуацій, владні повноваження, постійний контакт зі злочинним середовищем – ось далеко не повний перелік особливостей професійної діяльності працівників, які провокують розвиток у них професійної деформації (Ю. В. Стригуненко та інші вчені). Справді, специфіка діяльності працівників Національної поліції України така, що їм доводиться мати справу з негативними сторонами життя, працювати в екстремальних умовах із великим морально-психологічним і фізичним навантаженням, спілкуватися з різними категоріями громадян, виконувати посадові обов'язки в ситуаціях із непередбачуваним результатом, ризиком травмування, поранення або загибелі, великою емоційною насиченістю за дефіциту позитивних вражень, встановлювати контакт із правопорушниками, для яких характерне негативне ставлення до закону, деформовані психіка, свідомість і мораль. «Маючи справу найчастіше з особливим контингентом людей, – порушниками закону, – відзначає В. С. Олійников, з боку працівника... не припустимі крайнощі стосовно них... надмірна підозра, прискіпливість, недовіра до винної людини. За такого підходу досить легко уявити, що переважна більшість населення – це потенційні правопорушники. Спостерігається перенесення їх негативного ставлення до злочинців на правослужняних громадян. Почуття неприязні, ворожості, підозрілості може перерости в агресивність, жорстокість як властивість особистості». Отже, специфічні особливості діяльності працівників Національної поліції України можуть впливати на їх особистісні характеристики та сприяти розвитку у них професійної деформації.

Наукова новизна

Отже, професійна деформація моральної свідомості – це результат спотворення морально-ціннісних ідеалів, принципів й орієнтирів правоохоронця під впливом негативних чинників професійної діяльності та навколишнього середовища, яка за умови відсутності запобіжних заходів і відповідної протидії даним проявам і

тенденціям є передвісником поступової деградації моральних, професійних й особистісних якостей особистості. Підтвердженням цього є характерні ознаки її прояву – деформація відтворюється не лише на моральній свідомості, але й на діловому спілкуванні та ефективності службової діяльності загалом. Зокрема, про деформацію моральної свідомості правоохоронця свідчить наявність таких ознак: переважання корисливих цілей, замкнутість, холодність, цинізм, байдужість до людей та своєї професійної діяльності, свідоме нехтування принципами та нормами моралі, втрата почуття службового обов'язку й особистісної відповідальності. Ознаками деформації професійних стосунків є: спрощення ділового спілкування (зниження культури й етики спілкування з громадянами, звернення на «ти» або невиправдане вживання пестливих форм із малознайомими людьми, покликане показати зверхність над співрозмовником, а також вживання нецензурних висловів і спілкування суржиком); перевищення повноважень у стосунках із громадянами; приниження честі та гідності; ненадання допомоги; невиправдане застосування фізичної сили, спеціальних засобів і зброї; засвоєння елементів кримінальної субкультури (кримінального жаргону, норм поведінки, звернення до іншої людини) та їх використання у своїй діяльності; грубість; втрата ініціативи у роботі (орієнтація лише на виконання наказів і розпоряджень керівників; неналежне виконання посадових обов'язків; установка на пріоритетність поточного процесу діяльності, імітація активної діяльності; переоцінка звичних методів роботи та недооцінка необхідності впровадження нових методів діяльності, інновацій; установка на формалізовані, документально оформлені професійні дії за недостатньої уваги до людини). І, нарешті, ознаками деформації професійної діяльності є: халатність і тяганина у виконанні службових обов'язків (порушення процесуальних строків попереднього розслідування по кримінальних справах; винесення необґрунтованих відмов у порушенні кримінальних справ; приховування злочинів від реєстрації й урахування; фальсифікація доказів і документів; розголошення службової таємниці); використання незаконних методів у боротьбі зі злочинністю, практичне застосування неписаного правила «мета виправдовує засоби»; корисливе використання службового стану; формалізм і спрощення в оформленні документів, приписки у складанні звітності. Небезпека деформації особистості працівника Національної поліції України полягає не лише в тому, що він, втрачаючи ділові, правові, моральні та естетичні якості, порушує законність, а й у тому, що його дії та настрої

призводять до небажаних соціальних наслідків у стосунках між поліцією та населенням, у стосунках всередині колективу. У них закріплюється досвід порушення конституційних прав громадян, що спричинює підрив таких основоположних принципів кримінально-правової політики, як законність і незворотність покарання, наносить серйозну шкоду авторитету Національної поліції України, дискредитує саму ідею побудови правової країни (Vashchenko, & Kisil, 2012, p. 139).

Враховуючи вищенаведене, зупинимось на важливості ключових принципів, якими має керуватися в повсякденній роботі співробітник правоохоронних органів:

1. *Принцип верховенства права.* Ця правова цінність має бути основою діяльності співробітника Національної поліції України як на макро-, так і на мікрорівнях. Особи, від яких залежить прийняття важливих рішень, повинні здійснювати їх виключно в правовому полі. Порушення або відхід від цього принципу може спричинити в перспективі тяжкі наслідки для всього суспільства.

2. *Принцип повновладдя народу.* Особа, що перебуває на службі в Національній поліції України, має виняткове суспільне становище, повинна пам'ятати, що її дії мають виконуватися виключно в межах інтересів народу, адже саме народ уповноважив її на ведення правоохоронної діяльності.

3. *Принцип рівності.* Забезпечує формальну (нормативну) рівність різних індивідів в соціальних системах і вимагає об'єктивного та неупередженого ставлення до кожної зі сторін правового конфлікту.

4. *Принцип справедливості.* Як і попередній принцип, потребує визнання рівності вимог і можливостей соціальних суб'єктів, але ще й вимагає врахування адекватності відплати за вчинене (за філософсько-правовою концепцією О. Павлишина).

5. *Принцип гуманізму.* Вимагає визнання людини найвищою суспільною цінністю, тобто використовує досягнення правової антропології для визначення телеологічного змісту правоохоронної діяльності.

6. *Принцип особистої відповідальності.* Змальовує ключову для філософської та правової антропології ідею свободи особистості та є протиположною панівній у радянські часи груповій, колективній відповідальності, чи, точніше, безвідповідальності за будь-які власні вчинки, зокрема ті, що суперечать визначенням законодавством функціям і повноваженням Національної поліції України.

Висновки

На підставі проведеного вище дослідження слід зазначити деякі заходи, що мінімізують або нівелюють можливість появи та виявів професійної деформації у співробітників правоохоронних органів. Дані заходи поділяються на три напрямки:

– *організаційно-адміністративний.* Цей напрям має бути спрямований на вирішення таких завдань: закріплення за новим працівником наставника; адаптація співробітника до діяльності, посади й колективу; комплектування груп для виконання службових завдань з урахуванням їх психологічних особливостей; тимчасове полегшення режиму роботи; надання короткотермінової (до 10 днів) відпустки; надання чергової відпустки частинами; періодичні заміни та переведення за згодою співробітника в межах однієї служби та до інших служб; створення умов для службового зростання; своєчасне розв'язання житлово-побутових питань; належне фінансове стимулювання професійних досягнень, відповідна матеріальна винагорода (Shevchyshen, Kryshevych, & Lepei, 2018);

– *реабілітаційно-відновлювальний.* Своєчасне санаторно-курортне лікування та активний відпочинок із частковою чи повною зміною соціального оточення; вживання стимулюючих, відновлювальних препаратів (фітотерапія, кисневі коктейлі тощо) у поєднанні з оздоровчими процедурами; регулярні заняття бойовою, тактико-спеціальною підготовкою, спортом; збільшення позитивних вражень від спілкування та позитивних вражень взагалі; стимулювання важливих для особистості захоплень і занять;

– *світоглядно-психологічний.* Проведення сеансів медитації, регуляції та саморегуляції загального психічного стану (Kudermina, & Lisun, 2015; Kudermina, 2019); коригування негативних проявів поведінки (Husain, 2019); формування у працівників навичок самоаналізу, адекватної професійної самооцінки, критичного відношення до професійної деформації моральної свідомості; регулярні заняття з професійно-психологічної підготовки, пропагування розвитку психологічних знань; впровадження індивідуальних комплексів відновлення емоційної рівноваги, вивчення та осмислення базових морально-етичних норм і принципів.

Система спеціальних заходів з профілактики та корекції професійної деформації моральної свідомості повинна передбачати такі чинники: професійний добір працівників (психодіагностика особистісних характеристик, що сприяють розвитку професійної деформації); виявлення схильності до деформації особистості в період адаптації до служб, обов'язків; періодична діагностика працівника на наявність у нього ознак професійної деформації; забезпечення постійного, соціального контролю за діяльністю працівників; проведення спеціальних занять, які допоможуть їм опанувати навички професійного спілкування, саморегуляції

тощо. Окремо слід також зазначити особистісні якості, які повинен розвивати кожен працівник правоохоронних органів, щоб уникнути виникнення проявів професійної деформації моральної свідомості: професійна компетентність, професійно-етична підготовленість, світоглядна зрілість, ерудованість, широта кругозору та інтересів, толерантність, професійна активність, неупередженість, різнобічність у захопленнях тощо.

Отже, готуючи програму запобігання професійній деформації працівників Національної поліції України доцільно, по-перше, формувати світоглядну культуру поліцейського з урахуванням національного історичного досвіду (Abysova,

Antipova, & Pavlyshyn, 2019. p. 9409-9414) та специфіки вітчизняної політико-правової ментальності (Bezruk et al., 2019), удосконалювати нормативно-правові бази функціонування правоохоронних органів, порядку проходження служби різними категоріями працівників відповідно до американських і європейських стандартів (Zozulia, 2019) і враховуючи міжнародний досвід (Shevchyshen, Kryshevych, & Lepei, 2018); передбачати внесення змін і доповнень до чинних актів, а, по-друге, передбачати заходи у межах чинної нормативно-правової бази з акцентом на низовій ланці.

REFERENCES

- Abysova, M.A., Antipova, O.P., Pavlyshyn, O.V., & Bondar, S.V. (2019). Nation's Historical Past under Multicultural Conditions. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, 8(4), 9409-9414.
- Alekperov, A.S. (2013). Multykulturalizm v prostori mizh politykoiu i kulturoiu [Multiculturalism in the space between politics and culture]. *Filosofii i kultura, Philosophy and Culture*, 3, 350-355. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2013.03.8> [in Ukrainian].
- Bandurka, O.M. (2004). *Teoriia i praktyka upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrainy [Theory and Practice of Managing Internal Affairs Bodies of Ukraine]*. Kharkiv: Osnova. Retrieved from <http://lawdiss.org.ua/books/131.doc.html> [in Ukrainian].
- Baratynska, A.V. (2019). Osoblyvosti vyaviavleniia "temnykh" rys v strukturi osobystosti pratsivnykiv politsii [Features of the detection of "dark" traits in the personality structure of police officers]. *Visnyk Dniprovskoho natsionalnoho universytetu im. Olesia Honchara, Dnipro National University. Olesya Gonchar*, 1(65), 14. Retrieved from <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-3> [in Ukrainian].
- Bezruk, O.O., Blikhar, V.S., & Herasina (et al.), (2019). *Polityko-pravova mentalnist ukraïnskoho sotsiumu v umovakh yevropeiskoi intehratsii [Political and legal mentality of the Ukrainian society in the conditions of European integration]*. M.P. Trebin (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Eikenaar, T. (2019). Plural policing as professional strife. Municipal officers and police officers in the Netherlands. *International Journal Of Police Science & Management*, 21(3), 146-155. doi: <https://doi.org/10.1177/1461355719854107>.
- Gutman, A. (2019). Legal Issues Related to Hiring and Promotion of Police Officers. *Handbook of Police Psychology*, 72-93. doi: <https://doi.org/10.4324/9780429264108-3>.
- Husain, W. (2019). Depression, Anxiety, and Stress Among Urban and Rural Police Officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*. doi: <https://doi.org/10.1007/s11896-019-09358-x>.
- Ihnatov, O. (2016). Proiavy orhanizovanoi zlochynnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Manifestations of organized crime by law enforcement officials]. *Yevropeïski perspektyvy, European perspectives*. doi: <http://dx.doi.org/10.18411/b-2016-031> [in Ukrainian].
- Khrapov, S. A. (2015). Public consciousness axio-dynamics during post-Soviet era: sociocultural analysis. *Philosophy and culture*, 5, 752-761. doi: <http://dx.doi.org/10.7256/1999-2793.2015.5.14234>.
- Koteliukh, M., & Larionov, S. (2015). Shliakhy empyrychnoho doslidzhennia profesiinoi morali pratsivnyka orhaniv vnutrishnikh sprav [Ways of empirical study of professional morality of the employee of law-enforcement bodies]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 3(46), 143-149. Retrieved from [http://www.irbis.nl/home/index.php?title=Special:Whatlinkshere & S21STR =%D0%9673167%2F2015%2F3](http://www.irbis.nl/home/index.php?title=Special:Whatlinkshere&S21STR=%D0%9673167%2F2015%2F3) [in Ukrainian].
- Kudermiina, O.I., & Lisun, S.L. (2015). Psykholohichni osoblyvosti normatyvnoi rehuliatcii povedinky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Psychological peculiarities of the normative regulation of the behavior of employees of the National Police of Ukraine]. *Proceedings of the National Aviation University*, 7. doi: <https://doi.org/10.18372/2411-264x.7.10231> [in Ukrainian].
- Kudermiina, O.I. (2019). Specific Features of Mental Health of Law Enforcement Officers - Participants of the Anti-Terrorist Operation. *Law and Safety*, 73(2), 109-113. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.17>.
- Lozovoi, V., & Petryshyn, O. (2004). *Profesiina etyka yurysta [Professional ethics of a lawyer]*. Kharkiv: Pravo. Retrieved from http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/Etika_2004.pdf [in Ukrainian].
- Matiukhina, N.P. (2002). *Upravlinnia personalom OVS Ukrainy [Human Resources Management of Ukraine]*. Kharkiv: Osnova. Retrieved from <https://lawdiss.org.ua/books/144.doc.html> [in Ukrainian].
- Mihorian, R.H. (2011). *Moralna svidomist pratsivnykiv OVS yak diievyi rehuliator efektyvnosti pravookhoronnoi diialnosti [The moral consciousness of police officers as an effective regulator of law enforcement effectiveness]*. Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/kavis/2011_1/migoryn.htm [in Ukrainian].
- Niznnik, N.S. (2018). Politsiia i grazhdanskoe obshchestvo: poisk vektora vzaimodeystviia [Police and civil society: search for a vector of interaction]. *Politseyskaia deiatelnost, Police activities*, 5, 52-66. doi: <https://doi.org/10.7256/2454-0692.2018.5.23796> [in Russian].

- Paaras, A., & Goudsmit, A. (2019). Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 103-108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Shevchyshen, A., Kryshevych, O., & Lepei, O. (2018). Correlation between the system of police officers remuneration and their professional performance: foreign experience. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(3), 343-348. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-343-348>.
- Vashchenko, I.V., & Kisil, Z.R. (2012). Prychyny ta oznaky proiavu profesiinoi deformatsii pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Causes and signs of occupational deformation of law enforcement officers]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 2(27), 134-139. Retrieved from <http://www.irbis.nl/home/index.php?title=Special:Whatlinkshere&S21STR=%D0%9673167%2F2012%2F2> [in Ukrainian].
- Zozulia, I. (2019). Is the National Police of Ukraine European? *SSRN Electronic Journal*. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3468902>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Abysova M. A., Antipova O. P., Pavlyshyn O. V., Bondar S. V. Nation's Historical Past under Multicultural Conditions. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. 2019. Vol. 8. Issue 4. P. 9409–9414.
- Алекперов А. С. огли. Мультикультуралізм в просторі між політикою і культурою. *Філософія і культура*. 2013. № 3. С. 350–355. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2013.03.8>.
- Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України. Харків : Основа, 2004. С 148–150. URL: <http://lawdiss.org.ua/books/131.doc.html>.
- Баратинська А. В. Особливості виявлення «темних» рис в структурі особистості працівників поліції. *Вісник Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара*. 2019. Вип. 1 (65). С. 14. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-3>.
- Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія / [О. О. Безрук, В. С. Бліхар, Л. М. Герасіна та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
- Eikenaar T. Plural policing as professional strife. Municipal officers and police officers in the Netherlands. *International Journal Of Police Science & Management*. 2019. Vol. 21. Issue 3. P. 146–155. doi: <https://doi.org/10.1177/1461355719854107>.
- Gutman A. Legal Issues Related to Hiring and Promotion of Police Officers. *Handbook of Police Psychology*. 2019. P. 72–93. doi: <https://doi.org/10.4324/9780429264108-3>.
- Husain W. Depression, Anxiety, and Stress Among Urban and Rural Police Officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2019. doi: <https://doi.org/10.1007/s11896-019-09358-x>.
- Ігнатів О. М. Прояви організованої злочинності працівників правоохоронних органів. *Європейські перспективи*. 2016. doi: <http://dx.doi.org/10.18411/b-2016-031>.
- Khrapov S. A. Public consciousness axio-dynamics during post-Soviet era: sociocultural analysis. *Philosophy and culture*. 2015. No. 5. P. 752–761. doi: <http://dx.doi.org/10.7256/1999-2793.2015.5.14234>.
- Котелюх М. О., Ларіонов С. О. Шляхи емпіричного дослідження професійної моралі працівника органів внутрішніх справ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 3 (46). С. 143–149. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I=&S21STR=%D0%9673167%2F2015%2F3.
- Кудерміна О. І., Лісун С. Л. Психологічні особливості нормативної регуляції поведінки працівників Національної поліції України. *Proceedings of the National Aviation University*. 2015. Issue 7. (Series «Pedagogy, Psychology»). doi: <https://doi.org/10.18372/2411-264x.7.10231>.
- Kudermina O. I. Specific Features of Mental Health of Law Enforcement Officers – Participants of the Anti-Terrorist Operation. *Law and Safety*. 2019. Vol. 73. Issue 2. P. 109–113. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.17>.
- Лозовой В. О., Петришин О. В. Професійна етика юриста. Харків : Право, 2004. 176 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/Etika_2004.pdf.
- Матюхіна Н. П. Управління персоналом ОВС України. Харків : Основа, 2002. 84 с. URL: <https://lawdiss.org.ua/books/144.doc.html>.
- Мігорян Р. Г. Моральна свідомість працівників ОВС як дієвий регулятор ефективності правоохоронної діяльності. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/kavis/2011_1/migoryn.htm.
- Нижник Н. С. Полиция и гражданское общество: поиск вектора взаимодействия. *Полицейская деятельность*. 2018. № 5. С. 52–66. doi: <https://doi.org/10.7256/2454-0692.2018.5.23796>.
- Paaras A., Goudsmit A. Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 103–108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Shevchyshen A., Kryshevych O., Lepei O. Correlation between the system of remuneration of police officers and their professional performance: foreign experience. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. Issue 3. P. 343–348. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-343-348>.
- Ващенко І. В., Кісіль З. Р. Причини та ознаки прояву професійної деформації працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 2 (27). С. 134–139. URL: <http://www.irbis.nl/home/index.php?title=Special:Whatlinkshere&S21STR=%D0%9673167%2F2012%2F2>.
- Zozulia I. Is the National Police of Ukraine European? *SSRN Electronic Journal*. 2019. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3468902>.

Стаття надійшла до редколегії 27.08.2019

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Kravchuk O. – Magistrate Listener of the Educational and Research Institute of Correspondence and Distance Learning of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4193-3750>;

Lev O. – Magistrate Listener of the Educational and Research Institute of Correspondence and Distance Learning of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4427-281X>

Anthropological Legal Measurements of Professional Deformation of Moral Consciousness of Employees of the National Police of Ukraine

*The purpose of the article is a comprehensive study of the professional deformation of the moral consciousness of employees of the National Police of Ukraine, which is due, first of all, to the fact that the process of professional self-determination and realization in anthropological dimension is not only one of the ways of personal development of a person, but for many – the realization of the meaning of life, whereas the change of moral the consciousness of employees in connection with the peculiarities of their professional activity transform the value orientations of the social subject as a legal person. **Methodology.** The pivotal methodological approach in the study is anthropological. The system-structural approach allowed to consider comprehensively the phenomenon of professional deformation of the National Police of Ukraine. Relying on research material on specific issues and summarizing the findings, it was noted that the most dangerous consequences are precisely the professional deformation of law enforcement officers, since it directly affects the morale of the individual. Morality in the scientific literature is considered as a complex phenomenon through various forms having a certain structure. First of all, objective standards of morality, which regulate social relations, which are defined differently by different authors, namely: moral requirement, moral law, ideal moral guidelines, higher moral values, moral principles, moral ideals, moral criteria, moral norms, moral rules of behavior, ethical ideas, moral necessity. The **scientific novelty** of this research stems from the problem of the phenomenon, as well as from the purpose, which is closely related to the proposed approaches, methodology and tasks, which reflect the value basis of the research. The authors say that the most prone to deformation are representatives of the following professions: law enforcement, military, leaders, deputies, officials, social workers, lawyers, educators, physicians, salespeople, psychologists. When it comes to the deformation of the moral consciousness and professional justice of law enforcement officers, most often they refer to the negative phenomena, traits that are formed spontaneously or consciously by some representatives of this professional group contrary to social, state requirements, standards of professional activity and behavior. Naturally, they are hidden, but express a new setting of individual value consciousness and are realized in behavior, actions in the absence of external control. Such guidelines and actions may be of a socially undesirable, inadmissible or dangerous, unlawful nature. This study focuses on structuring and conducting a comprehensive analysis of the factors and factors that lead to the professional deformation of National Police officers, as well as providing recommendations on the results of the work done, with the aim of preventing and preventing professional deformation of law enforcement officers. **Conclusions.** After analyzing the available information on a number of certain violations and checking statistics on such events, it was concluded that the violations of the law, as a rule, are a result of professional and moral deformation of individual employees of the National Police of Ukraine, lack of effective control mechanism and demand from some leaders, low level of organization of educational work, moral and psychological preparation and training of personnel. In preparation of the program of prevention of professional deformation of employees of the National Police of Ukraine, it is advisable, first of all, to improve the normative and legal bases of the functioning of law enforcement agencies, the order of service of different categories of employees; to envisage amendments to the existing acts, and, secondly, to provide for measures within the existing legal framework with a focus on the grassroots.*

Keywords: anthropology of law; professional deformation; moral consciousness; National Police of Ukraine; moral standards and principles; professional ethics.

Липовець Ю. О. – заступник начальника слідчого відділення Херсонського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Херсонській області, м. Херсон
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5074-1550>

Полеміка про універсальності прав людини

Метою статті є висвітлення питань аксіологічного характеру прав людини. Акцентовано на тому, що права людини як правову цінність стали розглядати лише з ХХ століття, що пов'язано із введенням у поле правознавства аксіологічних проблем. Доведено, що права людини є цінностями ліберально-правової теорії, яка сформувалася в Нові часи (лібералізм як політико-правова доктрина обстоює два постулати – вищою цінністю є людина, а свобода людини є найвищою цінністю). Політичні ідеї лібералізму остаточно сформувалися й набули непорушного авторитету в епоху Просвітництва, стали юридичною аксіомою. У межах теорії природного права існує припущення про те, що у світі є вічна й незмінна ідея порядку (гармонія, справедливість людської природи тощо), яка детермінує законодавство і політику. **Методологія. Метод порівняльного аналізу використано для виявлення джерел основних суперечностей, що простежуються в найпоширеніших методологічних підходах до розв'язання проблеми дослідження в сучасній літературі. **Наукова новизна.** Особливість сучасного розуміння ціннісного значення прав людини полягає в тому, що їх наділено універсальністю щодо всього людства, без урахування культурних, ментальних і соціокультурних особливостей розвитку конкретної спільноти. Нині через об'єктивні соціально-політичні, економічні та культурні процеси не може бути однозначності в сприйнятті, закріпленні та поширенні основних правових цінностей. Піддано сумніву ідею універсальності прав людини як закріплення в нормативних документах загальних для людства стандартів прав людини, які може бути застосовано до будь-якого суспільства. **Висновки.** У статті обґрунтовано, що права людини як універсальна правова цінність є ідеєю, ідеалом, орієнтиром для побудови бажаного суспільного порядку. Стаття містить аналіз основних міжнародних нормативно-правових актів ХХ–ХХІ століття, у яких закріплено основні права людини в їх сучасній інтерпретації.**

Ключові слова: право; права людини; природне право; лібералізм; правові цінності; юридичні цінності.

Вступ

Теоретичне осмислення правових цінностей як феномену та їх поняттєвого визначення не є сьогодні революційними й новими для філософсько-правового і теоретико-правового знання. Завдяки теоретичним надбанням ХХ століття правова наука працює з правовими цінностями, попри те юристи не квапилися досліджувати поняття «цінності» (хоча представники інших гуманітарних наук почали активно його використовувати з кінця ХІХ століття), і лише з другої половини ХХ століття слід говорити про виникнення інтересу до цієї проблеми та фокусування уваги правознавців на правових цінностях.

Проблема прав людини та їх універсальний характер була та є предметом наукового зацікавлення філософів права і фахівців у сфері правознавства. Найбільш значними доробками у цій царині є праці В. Бачиніна, В. Бліхара, В. Бруггера, О. Лукашової, М. Козюбри, І. Кучураді, Ю. Разметаєвої, Л. Чеснова.

Мета і завдання дослідження

Водночас слід детальніше опрацювати й аргументувати питання універсальності прав людини, з огляду на природу універсального та сучасні політико-правові реалії.

Виклад основного матеріалу

Сучасні теоретичні розробки проблем правових цінностей далекі від дефініційно-поняттєвих розвідок чи аргументації доцільності

введення в правознавство явищ, які називаються правовими цінностями. Нині для наукової спільноти набагато важливішими є питання єдності людства та культур. Через значну кількість об'єктивних соціально-політичних чинників, які заявили про себе з другої половини ХХ ст. (розпад колоніальної системи, процеси глобалізації та інтеграції, проблеми фізичного виживання людей) сформувалася проблема пошуків об'єднавчих засад для всього людства. Європейська спільнота як одна з таких культурно-ідеологічних та інтеграційних засад проголосила права людини в суто європейському розумінні.

У сучасній юридичній літературі поширеним є використання терміну «універсальні правові цінності». За своїм змістом він є досить суперечливим і неоднозначним. Оскільки йдеться про комплекс правових цінностей, які притаманні людству. Такий погляд засвідчує наукову позицію щодо визнання цінностей магістральним шляхом розвитку людства. Однією з універсальних правових цінностей сучасності проголошують права людини. Сенс прав людини з філософсько-правової точки зору «визначає їх особливий статус як дополітичних, безумовно важливих і невід'ємних засад сучасної державності, або принципів легітимації. Це означає, що права людини розглядають як незалежні стандарти, завдяки яким можуть критикувати закони, діяльність урядів та інших політико-правових інститутів, тобто як критерії легітимації» (Kuchuradi). Нам найбільше імпонує розуміння сутності прав людини І. Кучураді:

«Те, що ми називаємо «правами людини», є насамперед деяка ідея, поняття людського розуму: поняття про те, що людські істоти, тому що вони людські істоти – тобто, тому що вони належать до виду, який через деякі властиві йому особливості виробляє хліб, який ми їмо, відкрив електрику, якою ми повсякденно користуємося, написав «Маленького принца», якого деякі з нас прочитали, породив ідею рівності (ἐπιείκεια) та інститут омбудсмена, прийнятий в деяких країнах...» (Kuchuradi).

Статус універсальності (в теоретичному вимірі) права людини черпають із XVII–XVIII ст., він впливав із філософсько-правових доробків новочасових філософів права та політичної теорії лібералізму, які значною мірою мають витоки у сповідванні природничо-правового мислення. «Норми природного права, маючи максимально широке, універсальне значення, адресовані до всіх, без винятку, правоздатних суб'єктів і закликають слідувати сформульованим у них приписах, оскільки ті відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості. Ці вимоги категоричні в тому розумінні, що не залишають можливості для сумнівів і вагань. Вони гарантують індивідуальній правосвідомості вищу правоту, якщо її власник діятиме у належному напрямі... Природно-правові імперативи мають надособовий характер. Проте їх надособовість не має явно вираженого соціогенного характеру, як, наприклад у нормах позитивного права з надособовим авторитетом держави, що стоїть за ними. Вона надфізична, метафізична, тобто апелює до вищих первоначал буття й у них почерпує впевненість у власній правоті, у необхідності її відстоювати, а також енергію і волю для відповідних зусиль» (Bachinin, 1999, p. 323-324).

У такому варіанті теорія природного права співвідноситься з класичною теорією лібералізму. Політичні ідеї лібералізму в юридичній сфері представлені концепцією природного права (хоча причинно-наслідкового зв'язку немає). Непорушний авторитет ця доктрина завоювала в епоху Просвітництва, виступаючи своєрідною юридичною аксіомою. Теорія природного права, за всіх можливих модифікацій, ґрунтується на припущенні, що у світі існує вічна та незмінна ідея порядку (гармонія, справедливість людської природи тощо), яка диктує свої вимоги законодавству та політиці. В епоху Просвітництва домінувала антропоцентристська теорія природного права, що проголошувала її джерелом вічну і незмінну природу людини, яка має надемпіричний і надпозитивний характер. Звідси впливає визнання вічності й незмінності прав людини, проголошення їх вищою цінністю (Chesnov, 1999). Тобто, у цьому випадку йдеться, на кшталт, новоєвропейських теорій про додоговірне суспільство, про суспільство у «знятому вигляді».

У решті маємо справу із ситуацією, коли держава або уповноважені на те її органи лише висувають до громадян і жителів свої вимоги, закріплюючи їх у різних формах на різних рівнях, зокрема у формі правових цінностей (Krasilich, 2019).

Питання універсалізації прав людини В. Бруггер пов'язує з часом після Другої світової війни. Позитивізації ця ідея набула в Загальній декларації прав людини, положення якої адресувалися не лише жителям Західної Європи. Слідом за Єлінеком, В. Бруггер відстоює точку зору щодо ідеї прав людини, яка сягнула «status universalis». І в такому вигляді права людини становлять права людини третього покоління (перше покоління прав людини – «status negativus» та «status activus» – виникли в часи демократичних революцій і їх основною метою було попередження порушень з боку держави, пов'язаних зі свободою та власністю окремих індивідів. Найважливішим документом першого покоління прав є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року; права людини другого покоління – «status positivus» – виникають протягом XIX століття, коли в центрі уваги опиняються соціальні права. Найважливішим документом другого покоління прав є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року). Права третього покоління стали відповіддю на потребу колективних прав нового покоління: «найбільш вагомими правами людини третього покоління є такі права, як право на розвиток, на захист довкілля, на участь у розподілі «спільної спадщини людства», що охоплює ресурси дна моря, економічне використання космічного простору, а також інші природні та культурні ресурси» (Briuhher, 2003, p. 136-146). Сьогодні права людини «третього покоління» стосуються ідей автономії та соціальної відповідальності, поєднуючи їх суть із традиціями конкретних груп чи співтовариств, чії колективні права на самовизначення й ідентичність також слід враховувати в контексті забезпечення прав людини (Basai, 2019).

У чому ж має виявлятися специфіка прав людини як універсальної правової цінності? Насамперед, має йтися про таку правову цінність, яка немає темпоральних і просторових обмежень. Тобто, права людини як правову цінність визнають у межах усіх правових культур і на їх реалізацію мають право всі представники Homo sapiens, оскільки всі вони є людьми за визначенням. У такому розрізі ми знаходимо розуміння прав людини в юридичній літературі (Zavalna, 2019; Kostytskyi, & Kushakova-Kostytska, 2018; Mohilevska, 2019). Якщо дотримуватися такої позиції, то матимемо справу із правовою

цінністю, яка є ідеалом для людства. Усі подальші спроби закріплення прав людини в нормативних і декларативних документах є спробою досягнення компромісу між бажаним ідеалом та реальним станом речей, а також спробою уніфікації ціннісних правових систем різних суспільств. Яскравим прикладом неоднозначності такого універсалізму прав людини, як цінності, є Загальна декларація прав людини (1948). Європейська спільнота визнала цей документ таким, у якому вперше на офіційному рівні проголошено рівність прав і свобод усіх людей за народженням. Надалі це положення було включено до основних законів багатьох держав. Проте існують інші ціннісні системи, в яких права людини не є універсальною правовою цінністю. Зокрема, ідея універсальності прав людини знайшла певні застереження під час підписання Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (Прийняті резолюцією Генеральної асамблеї 16 грудня 1966 року); положення Конвенції про права дитини через соціальні та культурні відмінності (було проголошено несумісними з нормами Шаріату), а Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок не підтримали представники ОАЕ.

Стосовно визнання прав людини як універсальної правової цінності, то сьогодні у світовій і вітчизняній правовій літературі не існує єдиної точки зору. Слід звернути увагу на позицію П. Криволапова, який слідом за М. Балеріним наполягає на розрізненні універсальності прав людини (*universality of human rights*) та універсалізму в галузі прав людини (*universalism in human rights*). На його думку, універсальність прав людини є найперше універсальним визнанням ідеї прав людини, а універсалізм у галузі прав людини стосується трактування та застосування ідеї прав людини на практиці. Універсальність прав людини було сформовано після прийняття Загальної декларації прав людини (1948) та підтверджено тим, що жодна держава їх не заперечує і не вважає, що порушує. Тобто ідея прав людини формально визнана майже всіма державами світу. універсалізм у сфері прав людини сьогодні ще не досягнутий, оскільки передбачає загальну згоду в частині трактування та застосування прав людини. Підтвердженням останнього є дискусії та дебати щодо цього питання на міжнародному рівні (Krivolarov). Схожу позицію поділяє І. Кучурадї, яка акцентує увагу на тому, що права людини можуть бути універсальними лише за визнання їх ідеєю. На це вказує також тексто-логічний аналіз першої статті Загальної декларації прав людини: «Всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю, тож повинні діяти у відношенні один до одного в

душі братерства». Буквальне трактування цієї статті призводить до висновку, що в ній формується концепція прав людини, яку надалі буде покладено в основу численних документів у сфері прав людини. Цікавим є підхід, результатом якого має бути виправдання рівності в гідності та правах усіх людей. Для цього використовують лише дві природні характеристики людини – розум і совість. Перша є інтелектуальною характеристикою, а друга – етичною. «З цих характеристик впливає також необхідність ставитися один до одного «в душі братерства»: всі людські істоти рівні в гідності та правах, тому що вони наділені розумом і совістю; оскільки вони наділені розумом і совістю, мають діяти стосовно один одним в душі братерства. Тут ми бачимо, що права людини розуміють також і як принципи дії» (Kuchuradi).

На пострадянському просторі противником ідеї універсальності прав людини є Л. Чеснов, який вважає, що «як неможлива універсальна (загально-світова) цивілізація, так само неможлива універсальна людина (природа людини). Про єдність людської природи дозволено говорити лише як про беззмстовну абстракцію. Її ж соціальна сутність задана культурно-історичним контекстом, в який поміщена ця конкретна людина і яку вона інтеріоризує у свій спосіб життя, зокрема в політико-правові орієнтації. Цивілізація, до якої волею долі належить кожна окрема людина, визначає її соціальний, а отже, і правовий статус і наділяє конкретним обсягом прав та обов'язків» (Chesnov, 1999). Навіть назва статті зазначеного автора «Універсальні ли права человека? (Полемические размышления о Всеобщей декларации прав человека)» зазначає про неоднозначність прав людини як універсальної правової цінності на теоретичному рівні, а також у контексті правової реальності та правового життя. Автор далекий від романтизації універсальної значущості прав людини для всього людства, а тому виступає критиком та опонентом позиції О. Лукашової, яка наполягає на тому, що «у сучасному світі, коли проблема захисту прав людини вийшла далеко за межі кожної окремої держави, виникла необхідність у створенні універсальних міжнародно-правових стандартів, які також є основними правами людини. Ці основні права відображено в низці важливих міжнародно-правових актів, що встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особистості, визначили той рівень, нижче якого держава не може опускатися». У цьому уривку, який є занадто категоричним, містяться доволі серйозні методологічні помилки – жодними суто юридичними засобами, зокрема у вигляді законів чи інших нормативних документів, не можуть створюватися права людини, тим більше бути наділеними

ціннісним значенням; по-друге, стандарти оголошуються правовими цінностями, що теж є некоректним.

На користь неуніверсальності прав людини засвідчують також факти наявної дискримінації людей. Новий час і Просвітництво апелювали до прав людини як вічних і невідчужуваних, що мало б підкреслювати безумовну самоцінність людини, проте це на тлі жорстких форм дискримінації та навіть рабства, попри положення ліберального законодавства. Як зауважував Ж.-П. Сартр, для європейців характерним є і «расистський гуманізм»: «європеєць зміг зробити себе людиною тільки завдяки тому, що ... він створив рабів» (Sartre, 1947-1967, p. 156). Слід мати на увазі, що автори перших декларацій про права людини в США були білими англо-саксонськими протестантами, які мали час для підготовки текстів документів завдяки наявності й експлуатації рабів.

Наукова новизна

Запропонований у цій статті підхід дає змогу виявити сучасні світоглядно-методологічні настанови щодо феномену прав людини та їх абсолютизацію в політико-правовій сфері, а також окреслити неоднозначність поширеного в сучасній правовій літературі поняття «універсальні права людини».

Висновки

Права людини нині не можна однозначно трактувати як універсальні в тому вигляді, як це пропонує європейська правова культура. Права людини як універсалії мають місце як ідеали-ідеї. Щодо конкретного змістовного наповнення, а тим більше нормативного закріплення прав людини як універсальних правових цінностей, то говорити про це ще зарано.

REFERENCES

- Bachinin, V.A. (1999). *Filosofia prava i prestuplenia [Philosophy of Law and Crime]*. Kharkov: Folio [In Russian].
- Baderin, M.A. (2003). *International Human Rights and Islamic Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Basai, O.V. (2019). Spravedlyvist yak fundamentalna katehoriia tsyvilnoho prava Ukrainy [Justice as a Fundamental Category of Civil Law in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific herald of the National academy of internal affairs*, 1, 87-89. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/issue/view/43>. doi: <https://doi.org/10.33270/011810904> [in Ukrainian].
- Briuhher, V. (2003). Obraz liudyny v kontseptsii prav liudyny [The image of human in the concept of human rights]. *Problemy filosofii prava, Problems of philosophy of law*, 1, 136-146 [In Ukrainian].
- Chesnov, L. (1999). Universalny li prava cheloveka? (Polemicheskie razmishleniia o Vseobshchey deklaratsii prav cheloveka) [Are human rights universal? (Polemic on the Universal Declaration of Human Rights)]. *Pravovedenie, Jurisprudence*, 1, 73-82. Retrieved from <http://pravo33.wordpress.com/2008/10/02/мл-честнов-универсальны-ли-права-чело> [in Russian].
- Hofe, O. (2003). *Rozum ta pravo. Skladovi interkulturnoho pravovoho dyskursu [Reason and law. Components of intercultural legal discourse]*. Kyiv: Alterpress [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V., & Kushakova-Kostytska, N.V. (2018). Spravedlyvist yak zasib i tsil u vypravleni ta resotsializatsii zasudhenykh: filosofske osmyslennia [Justice as a Remedy and Aim in Correction and Resocialization of Convicted: Philosophical Thinking]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1-2(15-16), 11-24. Retrieved from <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1003>. doi: <https://doi.org/10.33270/02181602> [in Ukrainian].
- Krasilich, A.B. (2019). Dopomoha advokata VS fachivtsai v haluzi prava: standaty predstavnytstva prav i zakonnykh interesiv osib v svitli konstytutsionalizmu ta yevropeiskykh tsinnostei [Assistance of advocate VS. specialstin law: sdandarts of perresentation of persons in the light of constitutionalism and europen values]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific electronic journal*, 6, 55-58. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/10> [in Ukrainian].
- Krivolapov, P.S. *Novye tendentsii mezndunarodnogo sotrudnichestva v oblasti prav cheloveka [New trends in international cooperation in the field of human rights]*. Retrieved from <https://lawbook.online/pravovoe-regulirovanie-ejdunarodnoe/universalnost> [in Russian].
- Kuchuradi, I. *Poniatie chelovecheskogo dostoinstva i prav cheloveka [The concepts of human dignity and human rights]*. Retrieved from https://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1953 [in Russian].
- Mohilevska, L.H. (2019). Problemy implementatsii mizhnarodnykh norm i standartiv u sferi zabezpechennia prav i svobod dytyny orhanamy Natsionalnoi politzii [Problems of implementation of international norm but the standards in the field of ensuring the rights and freedoms of the child by National police]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific electronic journal*, 6, 130-133. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/29> [in Ukrainian].
- Sartre, J.P. (1947-1967). Die Verdammten dieser Erde von Franz Fanon. *Wir sind alle Morder. Der Kolonilismus ist ein System - Artikel, Reden, Interviews*. Hamburg.
- Zavalna, Zh.V. (2019). Identifikatsiia ta prezentatsiia osoby u publichnii sferi [Identification and presentation of a person in public sphere]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific electronic journal*, 5, 343-345. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/83> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бачинин В. А. Философия права и преступления. Харьков : Фолио, 1999. 607 с.
- Baderin M. A. International Human Rights and Islamic Law. Oxford : Oxford University Press, 2003.
- Басай О. В. Справедливість як фундаментальна категорія цивільного права України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 87–98. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/issue/view/43>. doi: <https://doi.org/10.33270/011810904>.
- Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 136–146.
- Чеснов Л. Универсальны ли права человека? (Полемические размышления о Всеобщей декларации прав человека). *Правоведение*. 1999. № 1. С. 73–82. URL: <http://pravo33.wordpress.com/2008/10/02/ил-честнов-универсальны-ли-права-чело>.
- Гьофе О. Розум та право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. Київ : Альтерпрес, 2003. 264 с.
- Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В. Справедливість як засіб і ціль у виправленні та ресоціалізації засуджених: філософське осмислення. *Філософські і методологічні проблеми права*. 2018. № 1–2 (15–16). С. 11–24. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1003>. doi: <https://doi.org/10.33270/02181602>.
- Красіліч А. Б. Допомога адвоката VS фахівця в галузі права: стандарти представництва прав і законних інтересів осіб у світлі конституціоналізму та європейських цінностей. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 55–58. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/10>.
- Криволапов П. С. Новые тенденции международного сотрудничества в области прав человека. URL: <https://lawbook.online/pravovoe-regulirovanie-ejdunarodnoe/universalnost>.
- Кучуради И. Понятия человеческого достоинства и прав человека. URL: https://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1953.
- Могілевська Л. Г. Проблеми імплементації міжнародних норм і стандартів у сфері забезпечення прав і свобод дитини органами Національної поліції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 130–133. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/29>.
- Sartre J. P. Die Verdammten dieser Erde von Franz Fanon. Wir sind alle Morder. Der Kolonialismus ist ein System – Artikel, Reden, Interviews 1947–1967. Hamburg. S. 141–160.
- Завальна Ж. В. Ідентифікація та презентації особи у публічній сфері: значення для суспільства і права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 343–345. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/83>.

Стаття надійшла до редколегії 17.08.2019

Lypovets Yu. – Deputy Chief of Investigation Branch Kherson Police Department of the Main Directorate of the National Police in Kherson Oblast, Kherson
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5074-1550>

Polemic on the Universality of Human Rights

*The purpose of the article is to disclose the axiological nature of human rights. Most attention is given to a fact that human rights were viewed as legal value only from the beginning of XX century, which is associated with implementing of axiological problems to the field of law science. It is proved, that the human rights are the values of liberal-lawful theory, that were formed in the modern age (Liberalism as the political and legal doctrine upholds two postulates – human has the highest value and also a human liberty is the highest value as well). The political ideas of liberalism gained final form and received the most authority in the Enlightenment age and became the legal axiom. It is within the theory of natural law that there is an assumption in the world that there is an eternal and unchanging idea of order (harmony, justice of human nature, etc.), which actually determines law and policy. **Methodology.** Method of comparative analysis was used to detect sources of major contradictions, that are traceable in most spread methodological approaches used to solve a viewen problem in a contemporary literature. **Scientific novelty** is determined by the peculiarity of modern understanding of the value of human rights and that they are universal to all of humanity without taking into account the cultural, mental and socio-cultural characteristics of the development of a particular community. It is shown that, due to objective socio-political, economic and cultural processes, there can be no unambiguity in the perception, consolidation and dissemination of basic legal values. The idea of the universality of human rights is being questioned as anchoring in normative documents common to all humanity human rights standards that can be applied to any society. **Conclusions:** The article shows that human rights as a universal legal value is an idea, an ideal, a guideline for building the desired social order. The article contains an analysis of the basic international legal acts of the XX–XXI twentieth century, which enshrines the basic human rights in their modern interpretation.*

Keywords: law; human rights; natural law; liberalism; legal values; legal values.

ПОЛІТИКА І ПРАВО

UDC 340+323.3

doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.86>

Kostytskyi M. – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Member-correspondent of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Kushakova-Kostytska N. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Role and Place of the New Elite in the Process of Forming E-Governance

*The purpose article is devoted to the actual problem of the formation of the national scientific elite. The author emphasizes the fact that in the information age only those whose level of knowledge and intelligence will meet the criteria put forward by techno genic civilization will belong to the elite. Thus, the key role of the scientific elite in the further development of the information society in Ukraine is substantiated. According to the results of the research, the author concludes that only awareness in computer science and other modern branches of knowledge in itself does not make a person elitist. This is a matter of definition. It seems that the signs of elitism must first of all remain high spirituality, nobility, refinement, the interned to be useful to people and their Motherland. Today, despite the destruction of the previous elite strata – the aristocracy and the intelligentsia, it remains to be hoped that the new generation of the elite – scientific – will eventually form and play in the society the positive role it claims to be. **Methodology.** The benchmarking (comparative analysis based on benchmarks) method has been used to identify sources of major contradictions that are found in the most common methodological approaches to solving the problem under consideration in contemporary literature. Methods of logical modelling, generalization and formalization have been applied in the study of the logical and semantic foundations of the emergence and formation of concepts of «elite» and «elitism» as objective and universal criteria for assessing the role of personality in the development of human civilization. The **scientific novelty** of the approach proposed in the article to solve the problem under study is that it allows to identify the main sources of contradictions in the interpretation of the essence, content and criteria of evaluating the role of the elitist stratum of human society, as well as to outline ways and means of their solution as in conceptual-theoretical and in legal practice. It is substantiated that the formation of moral and ethical criteria using the methods of formal logic is an effective way of overcoming such contradictions. The logical and semantic basis of such conditions is the requirement that the set of possible situations in which at the same time the whole set of rules of behaviour of the scientific, economic and political elite should not exceed the limits of the sphere of logical «indicator» of empirical confirmation of the relevant criteria formed by the society in the course of human civilization. **Conclusions.** The logical criteria of the socio-political and moral-ethical nature of the concepts of «elite» and «elitism» allow not only to carry out a clear assessment of the role of the individual in the development of human civilization, especially in the context of the process of formation of information society, but also to substantially rationalize this process and guarantee the use of modern achievements science and technology for the benefit of the public interest.*

Keywords: elite; scientific elite; theory of elites; criteria of elitism; information society.

Introduction

Modern society, based on such factors as belonging to political power, the level of technical and technological knowledge, natural talent, as well as life and professional experience, is divided into a chosen minority – an active governing and creative elite (the top of the formal and informal leaders) and a more passive mass.

In the study of the problem of the place and role of the scientific elite in the information age, in particular, in the conditions of e-governance, the works of V. Andreeka, N. Goncharuk A. Goshko, V. Goshovskaya, I. Grigorchak, V. Dobizhi, A. Zhuravsky, B. Karlova, O. Korneievsky, D. Korotkov, M. Kostytsky, V. Kremnya, B. Kuhty, G. Mosk, V. Oleschenko, A. Orlova, M. Panova, A. Pirena, V. Predborsky, T. Rinkovoi,

M. Tkach, O. Shevchenko, P. Shevchuk, J. Shumpeter, M. Yakubovsky and others.

It can be noted that these and other authors considered various aspects of the elitism problem in a theoretical and practical plane, focusing on the study of political, state-management, national, regional and some other elite categories. But the issue of the transformation of the scientific elite in the process of development of the information society, its role in electronic governance was not investigated either by lawyers or by specialists in other fields of knowledge.

The purpose

The purpose of the scientific article is the philosophical and legal analysis of the positive and negative factors that determine the role and place of

the new elite in the process of formation in the conditions of functioning of a multidimensional and often contradictory information society.

Presentation of the main material

The elite is an integral part of any society and apriority is supposed to belong to the best, most prominent its representatives, able to move civilization forward, to promote the development and prosperity of both a particular community and mankind as a whole. Theoretically, the opportunity to get into the public elite should be determined by spiritual, intellectual, organizational, physical and other personal qualities. In practice, all officially recognized history contradicts this seemingly obvious postulate. Unfortunately, from ancient times and to this day it is possible to observe that the elite sections of society are not the most worthy of its representatives, but they themselves are automatically considered by those who have acquired enough power for this.

As one of the authors of the theory of elites (Cohen, 1994. p. 177) noted in this context, it is evident that «among the unchanging phenomena and trends that are manifest in all political bodies, one becomes evident even at the most superficial point of view. In all societies (from the underdeveloped ones or those who have hardly reached the foundations of civilization, up to the most advanced and powerful), there are two classes of people – the class of the ruling and the class by whom they manage.

The first is always less numerous, performs political functions, monopolizes power and enjoys the benefits that power gives, while the second, more numerous class, is guided and controlled by the first in a form that is now more or less legitimate, more or less arbitrary and violent and provides the first class, at least externally, material means of existence and everything necessary for the life of a political organism» (Cohen, 1994, p. 187).

It should also be noted that this applies not only to the power and political, but also to any other areas of public life – economic, cultural and scientific, etc. Maybe today, again, the popularity of the hypothesis of the divine origin of the elite and even the argument that the elite, for example, Hindu, Sumerian, Egyptian, Central American and Chinese civilizations were either Gods, or descendants of the gods, or aliens from other planets. Such an interpretation, even in the era of high technology, is associated with the unchanging psychological need of both the individual and the ethnos as a whole to be involved in something of a prominent, great and better divine. The elitist differentiation most clearly known to us is manifested in the Aryans, who over the past seven and a half thousand years have colonized India and neighboring boring regions three times. They singled out

the elite caste of Brahmins (spiritual leaders) and Kshatriya's (warriors, rulers), which included themselves, and castes of war (artisans, merchants, farmers, etc.) and shards (servants), to which millions of Aborigines belonged.

A similar social differentiation took place in other societies of the ancient world, in particular, in the Semites – Mesopotamia, Babylon, Assyria, Israel, and Judea. The rationale for the elitism of certain social groups is found in the Vedas, Mahabharata, the Egyptian Book of the Dead, the laws of Manu, Hamaruppi, the treatises of Plato, the Biblical texts, and the Koran. The scientific elite, as a special component of society, begins to stand out in Ancient Greece, later in medieval, Christian Europe, where from the beginning there were two approaches to the knowledge of scientific knowledge: anthropocentric and geocentric.

Modern understanding of the elite begins to form in the middle of the nineteenth century and is associated with the rule of positivism as the main methodological approach in the philosophy of science and a colossal breakthrough in the scientific and technical field. As to the influence on the worldview, science at this time seriously pushed theology and philosophy, became indisputable authority and even acquired the features of a peculiar religion. Faith in science and scientists scientific progress has been going on for more than a century and a half. However, the role of scientists in the invention of all kinds of weapons in the three world wars in the twentieth century (including the latter – «cold») negatively influenced their image of the «priests of science».

Actually, it was the military needs that predetermined the nomination among the scientific elite of the scientific and technical elite. Even in totalitarian societies (Italy, Germany, the USSR), this elite shook the political and military elite. Perhaps in the USSR, more than in other countries, the need for modernization and scientific and technological development has led to a certain competition in the late 20's of the twentieth century the scientific and technical elite with the elite ideological (as the main at that time), and at the same time the union or interaction with the elite of the political (which replaced the ideological) and the military. Such a process continued in the USSR until the mid-80's of the twentieth century, when the ideological elite tried to take revenge, reforming itself in search of a new ideology for Soviet society. And if the process of reforming the ideological elite started in China in 1979 successfully completed and realized the possibility of its alliance with the economic, scientific and technical and political elite, then in the USSR such attempts ended in its collapse. And, as a result, in the wreckage of the great empire there were smaller states and smaller in all senses the «national» elites, among whom the

humanitarian elite already occupy a prominent place. At the same time, the term «elite» began to be used not in the sense of «the best», but in the sense of «richest», «most popular», «most active», and, as before, determined mainly by criteria of influence on socio-political processes and financial capacity.

The modern elite of the Western world (possibly to a lesser extent in Europe), to which Ukraine aspires, is a financial-oligarchic elite, which includes the business, political and military elites. Scientific, including the scientific and technical elite has left a service, serving function and a much more modest role than in the twentieth century (Fünftes Rosen-Gepüsche, 2003).

In Ukraine, with the change of elites, there were certain metamorphoses in the life of society. Domination in the mid 90's XX century political, industrial and agrarian elites against the backdrop of a decline in scientific, technical and cultural change has become the domination of the financial/political elites (traditionally united) against the backdrop of the flourishing of the «humanitarian» elite. But already at the beginning of the XXI century these elites have been transformed into a single main power – oligarchic elite, and science, technology, culture and their elite representatives continue to play a background and service role.

However, today, in the context of the information society, a situation arises when a large volume of information and knowledge required for the consumption of information and knowledge leads to the resurgence of the scientific elite with an orientation towards the integration of scientific knowledge and relevant professional skills, that is, there is a social order for intellectuals of a particular kind (May, 2003, p. 45). After all, the elite, oriented only to the satisfaction of its own interests, is a pseudo-elite, and only talented enthusiasts whose interests are generally dominated by their own, move the society forward. Stagnation or walking in a circle always leads to regression, and then to destruction, as evidenced by the ancient and recent history, in particular, domestic.

Obviously, the time requirements for providing information to the financial and oligarchic elite create the need for highly skilled specialists in the field of information, bio-and other technologies. The need for such elite specialists is growing steadily. Here, the embryos of the revenge of the scientific elite and the NTP and its release on the forefront of history are hidden. When it comes to the scientific elite in general and the scientific elite in Ukraine, in particular, – correctly notes M. Kostytsky, – the question arises: «who is it and on what criteria it is determined. For example, there are six national academies of science in Ukraine, of which there are about a thousand academicians and correspondent members, and tens of thousands of people work in the system of academies. Is the scientific elite

members and academics? There are also tens of thousands of workers working in higher education institutions. Among them are thousands of Doctors of Sciences and several tens of thousands of PhDs. And these people are scientific elite? And with increasing competition in scientific titles of oligarchs, no viewers, deputies, officials, their desire not only to receive candidate and doctoral diplomas, but also to become members of the academies of science, there is serious doubt whether the presence of a candidate's degree or a doctor's degree, even membership in the academy testifies to belonging to the scientific elite» (Kostytskyi, 2012, p. 121).

The following circumstance, which, in the opinion of V. Kremen, substantially increases the significance of the scientific elite, are those new conditions in which a person is today – this is multidimensionality, the diversity of the information and communication environment. So, preparing a person to function in this multidimensional, multidimensional, often contradictory information and communication space is impossible, without having a developed elite. Therefore, it is believed that particular attention should be paid to the issue of globalization, its challenges. After all, globalization substantially complicates the whole system of social relations, promotes and determines the fact that some of the functions previously performed within the borders of the states, are now beyond their borders and acquire a regional or even planetary character. And the formation of interactions of different nations, different states also requires that the national scientific elite of each country be able to cooperate and understand the national elite of other states (Kremen, 2012, p. 3).

The elite is an integral part of any society, and apriority assumes that it is one of its best, most prominent representatives, capable of moving civilization forward, contributing to the development and prosperity of both the community and humanity as a whole. Theoretically, the opportunity to enter the social elite should be determined by spiritual, intellectual, organizational, physical and other personal qualities. In practice, all officially recognized history contradicts this seemingly obvious postulate. Unfortunately, from ancient times and to this day it can be observed that the elite strata of society do not include the most worthy of its representatives, and they are automatically attributed to themselves by those who have acquired sufficient authority for this purpose.

And this applies to all spheres of public life – political, economic, cultural, scientific, etc. Maybe that's why the hypothesis of the divine origin of the elite and even the argument that the elite, for example, Hindu, Sumerian, Egyptian, Central American and Chinese civilizations were either Gods or descendants of gods or aliens are gaining popularity today. Such an interpretation, even in the

age of high technology, has to do with the constant psychological need of both the individual and the society as a whole to be involved in something distinguished, great, better divine.

Thus, one can conclude that under the conditions of the information society) the elite cannot belong to a person whose level of knowledge and intelligence does not meet the requirements of the time. That is, they do not meet the criteria of elitism put forward by our technogenic civilization. But knowledge in computer science and other modern branches of knowledge by itself does not make people elitist. This is a matter of definition. It seems that the signs of elitism must first of all remain high spirituality, nobility, refinement, the inner need to be useful to people and their Motherland. Today, despite the destruction of the previous elite strata – the aristocracy and the intelligentsia, it remains to be hoped that the new generation of the elite – scientific – will eventually form and play in the society the positive role it claims to be.

The scientific elite began to stand out in Ancient Greece, later in medieval, Christian Europe. Modern understanding of the elite begins to take shape in the mid-nineteenth century. and associated with the dominance of positivism as a major methodological approach in the philosophy of science and a colossal breakthrough in the scientific and technical sphere. With regard to influencing the worldview, science at this time seriously suppressed theology and philosophy, became an indisputable authority and even acquired the features of a kind of religion. Belief in science and scientists, scientific progress has been going on for over a century and a half. However, the role of scientists in inventing all new weapons in the three world wars in the twentieth century (including the last – «cold») negatively affected their image of «priests of science».

The modern elite of the Western world (perhaps to a lesser extent Europe), where Ukraine wants it, is the financial-oligarchic elite, which includes the business, political and military elites scientific, incl. The service-technical elite have left a service, service function and a much more modest role than in the twentieth century (Cohen, 1941, p. 93).

In national history, especially in the period before Kievan Rus, we find social differentiation close to Aryan, but in the context of socio-political conditions and economic reforms, certain metamorphoses of the role and place of the elite in the life of society occurred. Domination in the mid-90's of the twentieth century political, industrial, and agrarian elites against the backdrop of the decline of the scientific, technical, and cultural have been replaced by the dominance of the financial-political elites (traditionally united) against the background of the heyday of the «humanitarian» elite. But at the beginning of the 21st century these elites have transformed into a single major power-oligarchic elite, and science, technology, culture and their elite

representatives continue to play a background and service role.

Elitism of public life – political, economic, cultural, scientific, etc. Maybe that's why the hypothesis of the divine origin of the elite and even the argument that the elite, for example, Hindu, Sumerian, Egyptian, Central American and Chinese civilizations were either Gods or descendants of gods or aliens are gaining popularity today. Such an interpretation, even in the age of high technology, has to do with the constant psychological need of both the individual and the society as a whole to be involved in something distinguished, great, better divine.

However, it should be borne in mind that today, in the conditions of the information society, a situation arises when a large amount of information and new knowledge required to consume causes the revival of the scientific elite with a focus on integrating scientific knowledge and relevant professional skills, that is, a social order for intellectuals. of a certain variety (Fünftes Rosen-Gepüsche, 2003, p. 45). After all, the elite, focused only on the satisfaction of their own interests, is a pseudo elite, and only talented enthusiasts, whose interests in general outweigh their own, move society forward. Stagnation or walking «in a circle» always leads to recourse, and subsequently to destruction, as evidenced by ancient and recent history, in particular, domestic.

It should also be noted that scientific research begins with problems. For some time, the European Union has had major problems: a deep and growing rift between its elites and its citizens. This split occurred most dramatically in May / June 2005, when a clear majority of the French and Dutch populations rejected the Constitution of Europe.

In fact, the split has been around for a long time. This became apparent in the early 1990s, when ratification of the Maastricht Treaty faced much greater difficulties than expected. The European Parliament found the treaty inadequate; it was approved by only a small majority of the French electorate and rejected by the Danes. Only a small minority of Swedes and Finns voted in favor of joining the EU, and the Norwegians and Swiss generally refused membership.

The split between elites and citizens can also be seen in the fact that significant differences existed in the majority that European issues came to parliamentary votes and popular referendums. The empirical evidence to support this is provided in the first section of this chapter. Even when popular referendums on integration were overwhelming, the results did not show overwhelming popular approval; in most cases, voter turnout has been relatively poor (Diyesa, Medrano, 2003, p. 2).

However, it should be borne in mind that in many countries there are two regional elitist associations in the southern province (Angola-Juili –

Associacías do Naturais and Amigos de Kuwango, Jumba and Chipindo (Anakuyachi – Association of natives and friends of Kuwango) and Chipindo, etc.) and association solidarity. This demonstrates how these associations have gained increasing political importance through the representation of local interests, facilitated by the deeply felt social and political alienation resulting from a war and a centralized state that barely reached. These are the peripherals where these associations are based (Ruigrok, Inge, 2010)¹.

Obviously, the demands of time for the information support of the activities of the financial-oligarchic elite necessitate the need for highly qualified specialists in the field of information, bio and other technologies. The need for such elite specialists is constantly growing. This is where the beginnings of a rematch of the scientific elite and the NTR and its entry into the forefront of history lie (Haller Max, 1947).

Most Americans believe that hard work and blue blood are the key to success. Textbooks, newspapers and novels filled with Horatio Alger stories where the individual climbs to the top through personal impulse and perseverance. Regardless of whether these stories focus on Warren Buffett or the Harvard House, the main message is the same: economic, social and social not inherited from their parents. People at the top of the arc are there because of their own intelligence, unwavering effort and strong character.

Those below have their own weaknesses, despite the widespread belief in cash pay for hard work and the beliefs of classless society, economic inequality in the US is greater now than in many willing industrialized nations of the West, the upper and lower steps of America's economic ladder especially sticky; children from families in the upper or lower fifth of the income distribution tend to stay in the same shelters as adults. Children from families at the top of the economic hierarchy monopolize access to good schools, prestigious universities and high-paying jobs.

This begs the obvious but urgent question: In an era of recognition of education merit and regulation of equal employment opportunities, how is this elite reproduction process going? Sociologists from different disciplines have studied how historical and economic changes at home and abroad, social policies and technological factors have contributed to the concentration of wealth and income at the top of economic ladders. These studies inform us of the major drivers of economic inequality, but they do not sufficiently tell us how and why economic benefits are passed on so consistently from generation to next.

¹ Ruigrok Inge. Facing Up to the Centre: The Emergence of Regional Elite Associations in Angola's Political Transition Process. First published: 16 Aug. st 2010. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2010.01657x>.

Scientific novelty

The scientific novelty of the approach proposed in the article to solve the problem under study is that it allows to identify the main sources of contradictions in the interpretation of the essence, content and criteria of evaluating the role of the elitist stratum of human society, as well as to outline ways and means of their solution as in conceptual-theoretical and in legal practice. It is substantiated that the formation of moral and ethical criteria using the methods of formal logic is an effective way of overcoming such contradictions. The logical and semantic basis of such conditions is the requirement that the set of possible situations in which at the same time the whole set of rules of behaviour of the scientific, economic and political elite should not exceed the limits of the sphere of logical «indicator» of empirical confirmation of the relevant criteria formed by the society in the course of human civilization.

Conclusions

Thus, it can be noted that in the information age, the elite cannot belong to a person whose level of knowledge and intelligence do not meet the requirements of time. That is, they do not meet the criteria of elitism put forward by our technogenic civilization. But awareness in computer science and other modern fields of knowledge alone does not make a person elitist. This is already a matter of definition. It seems that high spirituality, nobility, refinement, an internal need to be of service to people and their Fatherland must first be signs of elitism. Today, despite the destruction of the previous elite layers – the aristocracy and the intelligentsia, it remains to be hoped that a new generation of the elite – the scientific – will eventually emerge and play in society the positive role it claims. According to Putnam, the analytic model of classical elite theorists such as Pareto and Robert Michels consists of five elements:

Political power – like other social goods - is unevenly distributed.

People are divided into only two groups: those who have «significant» political power and those who do not.

The elite is internally homogeneous, unified and self-aware (shared group consciousness, coherence and shared intentions).

The elite is self-perpetuating and consists of a very exclusive segment of society (self-recruitment).

The elite is essentially autonomous (responsible only to itself).

REFERENCES

- Cohen, M.R. (1941). The Ruling Class by Gaetano Mosca, H. D. Kahn, Arthur Livingston. *Columbia Law Review*, 41(1), 177-180. doi: <https://doi.org/10.2307/1117220>.
- Diiesa, Medrano. (2016). *American Control Conference ACC Proceedings Article published 2003 in Proceedings of the 2003 American Control Conference*. doi: <https://doi.org/10.1109/acc.2003.1240402>.
- Elite Mobility and Elite Rule. *The Japanese Power Elite*. doi: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-22993-2>.
- Fünftes Rosen-Gepüsche Teil 5. (2003). *Singende Rosen oder Liebes- und Tugend-Lieder (1654)*. Poetische Rosen-Gepüsche (1657) (pp. 493-499). doi: <https://doi.org/10.1515/9783110931730.2.525>.
- Haller, Max. (1947). European Integration as an Elite Process. *The Failure of a Dream?* doi: <https://doi.org/10.4324/9780203927304>.
- Korom, Philipp. (2015). *Elites: History of the Concept Chapter July with 4,098 Reads*. doi: <http://s/doi.org/10.1007/978-1-349-22993-2>.
- Kostytskyi, M.V. (2012). Naukova elita Ukrainy: striltsi prohresu chy strakhovyi rezerv hromadianskoho suspilstva ta derzhavy [The scientific elite of Ukraine: the shooters of progress or the insurance reserve of civil society and the state]. *Naukova elita rozvytku derzhav, Scientific elite in the development of states: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference* (pp. 121-122). O.V. Bykovska, O.V. Lisovyi, S.O. Lykhota, L.L. Makarenko (Eds.). Kyiv: Prymeprint [in Ukrainian].
- Kremen, V.G. (2012). Vitalne slovo [Welcome speech]. *Naukova elita rozvytku derzhav, Scientific elite in the development of states: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference* (pp. 3-4). O.V. Bykovska, O.V. Lisovyi, S.O. Lykhota, L.L. Makarenko (Eds.). Kyiv: Prymeprint [in Ukrainian].
- May, C. (2003). *Key Thinkers for the Information Society*. (Vol. 1). London; New York: Psychology Press.
- Ruigrok, Inge. (2010). *Facing Up to the Centre: The Emergence of Regional Elite Associations in Angola's Political Transition Process First published*. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2010.01657.x>.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2019

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Кушакова-Костицька Н. В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Роль і місце нової еліти в історичному процесі розвитку людської цивілізації

Метою статті є дослідження актуальної проблеми формування національної наукової еліти. Автори акцентують на тому, що в епоху інформації лише ті особи, чий рівень знань та інтелекту буде відповідати критеріям, запропонованим техногенною цивілізацією, належатимуть до еліти. Обґрунтовано ключову роль наукової еліти в подальшому розвитку інформаційного суспільства в Україні. За результатами дослідження автори доходять висновку, що лише усвідомлення інформатики й інших сучасних галузей знань не робить людину елітарною. Ознаками елітарності мають залишатися висока духовність, благородство, вишуканість, цілеспрямованість бути корисною людям та їхній Батьківщині. Нині, попри знищення попередніх елітних верств, аристократії та інтелігенції, слід сподіватися, що нове покоління еліти – наукове – сформує та відіграє в суспільстві ту позитивну роль, на яку претендує. **Методологія.** Метод бенчмаркінгу (порівняльний аналіз на підставі еталонів) було використано для виявлення джерел основних суперечностей у найпоширеніших методологічних підходах до розв'язання окресленої проблеми в сучасній літературі. Методи логічного моделювання, узагальнення та формалізації було застосовано під час вивчення логіко-семантичних підстав виникнення і формування понять «еліта» й «елітарність» як об'єктивних та універсальних критеріїв оцінювання ролі особистості в розвитку людської цивілізації. **Наукова новизна** підходу, запропонованого у статті до розв'язання проблеми дослідження, полягає в тому, що він дає змогу виявити основні джерела суперечностей у трактуванні сутності, змісту і критеріїв оцінювання ролі елітарного прошарку людського суспільства, а також окреслити шляхи та способи їх вирішення як у концептуально-теоретичній, так і юридичній практиці. Обґрунтовано, що формування морально-етичних критеріїв із застосуванням методів формальної логіки є ефективним способом подолання таких суперечностей. Логічно-сисловою основою таких умов є вимога про те, що сукупність можливих ситуацій, у яких наявний увесь перелік правил поведінки наукової, економічної та політичної еліти, не має перевищувати межі сфери логічного «показника» емпіричного підтвердження відповідних критеріїв, сформованих суспільством у процесі людської цивілізації. **Висновки.** Логічні критерії соціально-політичного та морально-етичного поняття «еліта» й «елітарність» надають можливість не лише визначити роль особистості в розвитку людської цивілізації, насамперед у контексті процесів формування інформаційного суспільства, а й раціоналізують цей процес і гарантують використання сучасних досягнень науки й техніки на благо громадських інтересів.

Ключові слова: еліта; наукова еліта; теорія еліт; критерії елітарності.

Палюх А. Я. – докторант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9856-9147>

Системний підхід у правовому регулюванні фізкультурно-спортивної сфери

Метою статті є аналіз стану правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери. Для її досягнення було окреслено такі завдання: схарактеризувати стан регулювання спортивних правовідносин і фізкультурно-спортивної сфери; висвітлити системний підхід до правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери; визначити особливості галузевих і міжгалузевих засад правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери; сформулювати пропозиції з удосконалення правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери в Україні. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано з огляду на поставлену мету і предмет дослідження. Визначальними стали системний і структурно-функціональний, логіко-юридичний, формально-юридичний, семіотичний, діалектичний, методи моделювання та прогнозування. **Наукова новизна** полягає у виокремленні на підставі системного підходу особливостей правового регулювання фізичної культури і спорту в Україні. Суспільні відносини у зазначеній сфері є доволі багатоманітними й інтегрованими з іншими сферами життєдіяльності, їхніми ознаками та видами. Правове регулювання фізкультурно-спортивних відносин здійснюється на рівні різних галузей і підгалузей права (конституційне право, адміністративне право, спортивне право, господарське право тощо). **Висновки.** Питання організації і здійснення фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності, фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів змагального спрямування врегульовані нормативно-правовими й іншими актами, які є джерелами різних галузей права і законодавства. Системний підхід, поряд з інтеграційним та іншими, дають змогу стверджувати про виокремлення спортивного права як комплексної галузі права та законодавства.

Ключові слова: системний підхід; правове регулювання; галузь права; галузь законодавства; спортивні правовідносини; фізична культура; спорт; спортивне право.

Вступ

Суспільні відносини у сфері фізичної культури та спорту є доволі різноманітними й інтегрованими з іншими сферами суспільного життя. Правове регулювання цієї сфери здійснюється не комплексно, а достатньо розгалужено. Постає питання про наявність окремої спортивної галузі права. Задля визначення обґрунтованості таких позицій, слід системно дослідити міжгалузеві аспекти правового регулювання фізичної культури та спорту в Україні.

Аналіз правового регулювання фізичної культури і спорту в Україні є актуальним завданням на сучасному етапі становлення правової системи, оскільки в межах євроінтеграційних процесів має бути проведено відповідні оптимізаційні реформи в багатьох галузях; і сфера фізичної культури, і спорту давно потребують більшої уваги.

Правове регулювання спортивних відносин досліджують низка вчених, серед яких А. Апаров, Р. Бабій, Г. Бордюгова, Л. Захарова, Н. Камінська, І. Наставний, І. Процик, О. Романишин, М. Ткалич та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз стану правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери. Для її досягнення було окреслено такі завдання:

– схарактеризувати стан регулювання спортивних правовідносин і фізкультурно-спортивної сфери;

– висвітлити системний підхід правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери;

– визначити особливості галузевих і міжгалузевих засад правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери;

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери в Україні.

Виклад основного матеріалу

Системність – одна з ключових характеристик права, що відображає його цілісність як засобу соціального регулювання. Маючи низку виявів, пов'язаних з існуванням різних типів систем усередині правової реальності, системність традиційно розглядають у розрізі функціонування правової нормативності (Навінська, 2017).

У теорії та філософії права концептуалізовано систему зазвичай у вигляді феноменів правової системи та системи права, рідше – системи законодавства. Водночас спектр системних вимірів права, правовідносин, правових комплексів, галузей або підгалузей значно ширший і залежить від теорії системи, яку застосовано. Майже однотайні сучасні дослідники в тому, що здебільшого власне з нормативністю як властивістю права пов'язують його системність. Очевидно, що будь-який системний об'єкт, зокрема право, фізкультурно-спортивна сфера, має трактуватися у вимірі його структурності. Система права відображає внутрішню будову права, коли

система законодавства – зовнішню форму вираження та закріплення системи правових норм.

Системність права має важливе методологічне значення. Як зауважує науковець М. В. Воронін, «системність права є властивістю права створювати системи правового порядку» (Voronin, 2016). Системність права дійсно пов'язана з упорядкуванням правового матеріалу, наданням йому цілісності та зрештою ефективності. Загалом це передбачає поєднання об'єктивних і суб'єктивних аспектів тлумачення системності як наукової категорії.

Системність права передбачає об'єктивне об'єднання за змістовними ознаками певних правових частин у структурно впорядковане ціле, що має відносну самостійність, стійкість й автономність функціонування. Такий підхід як системність стосується і процесів інституціоналізації, відображений у відповідних функціях, повноваженнях суб'єктів фізкультурно-спортивної сфери. Необхідно з'ясувати, який же стан правового регулювання у цій сфері та чи відзначається він системністю.

Відповідно до ч. 4 ст. 49 Конституції України, держава дбає про розвиток фізичної культури та спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя ("Konstytutsiia Ukrainy", 2006).

1993 року було прийнято Закон України «Про фізичну культуру і спорт», де визначено загальні правові, організаційні, соціальні й економічні підстави діяльності у сфері фізичної культури і спорту та регульовано суспільні відносини у створенні умов для розвитку фізичної культури і спорту. Цей Закон визначає коло суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, серед яких спортивні клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, спеціалізовані освітні заклади спортивного профілю, школи вищої спортивної майстерності, центри олімпійської підготовки, центри студентського спорту закладів вищої освіти, фізкультурно-оздоровчі заклади, центри фізичного здоров'я населення, центри фізичної культури і спорту осіб з інвалідністю, колективи фізичної культури, фізкультурно-спортивні товариства, спортивні федерації, громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості учнів і студентів, громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості ветеранів фізичної культури і спорту, Національний олімпійський комітет України, суб'єкти паралімпійського і дефлімпійського руху в Україні, Спортивний комітет України ("Zakon Ukrainy", 1993).

Системний підхід покладено в основу правового регулювання суб'єктного складу фізкультурно-спортивної сфери.

У Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» є ст. 32 про сприяння здоровому способу життя населення. Зміст зазначеної норми полягає у тому, що

держава сприяє утвердженню здорового способу життя населення шляхом поширення наукових знань з питань охорони здоров'я, організації медичного, екологічного та фізичного виховання, здійснення заходів, спрямованих на підвищення гігієнічної культури населення, створення необхідних умов, зокрема медичного контролю, для заняття фізкультурою, спортом і туризмом, розвиток мережі лікарсько-фізкультурних закладів, профілакторіїв, баз відпочинку й інших оздоровчих закладів, на боротьбу зі шкідливими для здоров'я людини звичками, встановлення системи соціально-економічного стимулювання осіб, які ведуть здоровий спосіб життя. В Україні проводиться державна політика обмеження куріння та вживання алкогольних напоїв. З метою запобігання шкоди здоров'ю населення застосування гіпнозу, навіювання, інших методів психологічного та психотерапевтичного впливу дозволено лише в місцях та в порядку, встановлених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я ("Zakon Ukrainy", 2019).

Зазначені норми є нормами загального та системного, міжгалузевого характеру. Їх не конкретизовано в медичній чи спортивній сферах, визначено лише те, що держава сприяє створенню необхідних умов, зокрема медичного контролю, для заняття фізкультурою, спортом і туризмом, розвитку мережі лікарсько-фізкультурних закладів.

Науковець І. Наставний у статті, присвяченій дослідженню питань стосовно законодавчого регулювання професійних спортивних відносин, щодо цивільно-правового регулювання цієї сфери доходить висновків про те, що відносини у сфері професійного спорту безпосередньо не виокремлено в Цивільному кодексі України (оскільки значною мірою їх урегульовано на рівні спеціальних нормативно-правових актів). Недоцільно применшувати значення норм цивільного права, положення яких застосовують як до договірних, так і деліктних правовідносин у зазначеній сфері. Норми цивільного права, що регулюють приватноправові відносини (відносини у сфері професійного спорту), надають їхнім учасникам широкий спектр повноважень і мають здебільшого диспозитивний характер. Правове регулювання відносин у сфері професійного спорту закріплено на рівні базових законів у цій сфері, зокрема: Закон України «Про фізичну культуру і спорт», «Про антидопінговий контроль у спорті», «Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні», «Про ратифікацію антидопінгової конвенції», «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з допінгом у спорті» тощо (Nastavnyi, 2018).

У статті висловлено думку, що прийняття окремого кодифікованого акту в цій сфері не є доцільним. Ми також підтримуємо позицію, що

кодифікувати галузь лише заради нових наукових пропозицій не є обґрунтованим. Також обстоює таку позицію Н. Кузнєцова, «оскільки нині ми зіткнулися з ситуацією, яку можна назвати «кодексоманією», то повинні існувати відповідні «методологічні ліки» від цієї хвороби» (Kuznietsova, 2009).

Ми погоджуємося з думкою про те, що доцільність прийняття Спортивного кодексу є доволі сумнівною, оскільки це може призвести до дублювань і численних суперечностей між Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, Кодексом законів про працю, Кодексом про адміністративні правопорушення України й окремими спеціальними законами в цій сфері («Про авторське право і суміжні права», «Про ліцензування видів господарської діяльності» тощо).

Уваги заслуговує постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 року № 115 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року». Метою цієї Програми, відповідно до позиції її розробників, є визначення провідної ролі фізичної культури та спорту як важливого фактору здорового способу життя, профілактики захворювань, формування гуманістичних цінностей, створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, сприяння досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявлення резервних можливостей організму, формування патріотичних почуттів у громадян і позитивного іміджу держави у світовому співтоваристві ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2017).

У зазначеному документі галузь фізичної культури та спорту пов'язують з інститутом прав людини, гуманістично-духовною сферою правовідносин, медичною галуззю, а також одним із факторів формування патріотичної ідеології. Серед завдань і заходів з виконання Програми, було визначено такі:

– внесення змін до законодавства в частині реформування відносин між органами державної влади та громадськими організаціями фізкультурно-спортивної спрямованості відповідно до європейських стандартів;

– створення умов для забезпечення оптимальної рухової активності різних груп населення для зміцнення здоров'я, урахування інтереси, здібності та індивідуальні особливості кожного, та для підвищення ефективності фізичної підготовки у Збройних силах України, інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів, та правоохоронних органах;

– популяризація здорового способу життя та подолання суспільної байдужості до здоров'я населення;

– забезпечення функціонування й удосконалення мережі закладів фізичної культури і спорту

та відбору осіб, які мають високий рівень підготовленості та здатні під час проведення спортивних заходів витримувати значні фізичні та психологічні навантаження, для подальшого залучення їх до резервного спорту;

– підтримка та розвиток олімпійського, неолімпійського, паралімпійського та дефлімпійського руху;

– розбудова спортивної інфраструктури, зокрема шляхом будівництва та модернізації спортивних споруд із залученням коштів інвесторів;

– надання якісних фізкультурно-спортивних послуг.

Очікувані результати на виконання Програми можна виміряти цифровими показниками. Водночас найбільш суттєвим кроком для досягнення визначеної в документі мети є забезпечення ефективного й актуального правового регулювання правовідносин у сфері фізичної культури та спорту. Тобто, системність пронизує значну кількість нормативно-правових актів цієї сфери.

Дослідник М. Ткалич, вивчаючи сучасні тенденції у законодавстві, що регулює спортивну сферу, дає цікавий системний і міжгалузевий зріз. Автор стверджує, що в серпні 2018 року наказом Мінмолодьспорту спортивний покер був визнаний видом спорту, що доводить тісний зв'язок ринкової економіки зі спортивною сферою. Аналізуючи стан правового регулювання відносин у сфері спорту та основні тенденції його розвитку, учений вважає, що слід не лише зважати на нормативно-правові акти у зазначеній галузі, а й обов'язково враховувати наявність інших джерел регулятивного впливу на відповідні суспільні відносини. Зокрема, правила переходів спортсменів з одного спортивного клубу до іншого цілком визначено в корпоративних актах міжнародних спортивних організацій. Вітчизняний законодавець де-факто суттєво обмежений у можливостях правового регулювання зазначених та інших подібних відносин у сфері спорту. Однак на рівні законів має бути визначено загальні засади державної політики у сфері спорту. До того ж на рівні національного законодавства має бути закріплено базові поняття у сфері спорту (поняття професійного й аматорського спорту), правила визнання видів спорту, напрями розвитку некомерційного спорту (масового спорту, дитячого спорту, спорту осіб з інвалідністю тощо), а також запроваджено систему контролю за станом дотримання прав і свобод фізичних та юридичних осіб у галузі спорту тощо (Ткалuch, 2019).

Окреслену позицію вважаємо обґрунтованою, такою, що має бути реалізовано в Україні для забезпечення розвитку сфери фізичної культури та спорту. Одним із головних напрямів удосконалення вітчизняного законодавства у сфері спорту має стати вдосконалення правового регулювання суспільних відносин у сфері комерційного (насамперед, професійного) спорту, фактичне

визнання приватноправової сутності цілих блоків відносин у сфері спорту і створення правового підґрунтя для застосування диспозитивного методу їх урегулювання. Зокрема, слід внести зміни до ч. 2 ст. 38 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», в якій буде передбачено, що діяльність у сфері професійного спорту має бути врегульована нормами цивільного законодавства (Ткалущ, 2019). Така пропозиція спрямована оптимізувати правове регулювання професійних спортивних відносин, проте вважаємо необхідним передусім удосконалення правових норм, що регулюють відносини у сфері фізичної культури, як важливого інституту, що сприяє забезпеченню повноцінного розвитку кожної людини окремо і всього народу України загалом.

Указом Президента України від 28 вересня 2004 року № 1148/2004 було затверджено Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту, що становить систему концептуальних ідей і поглядів на роль, організаційну структуру та завдання фізичної культури і спорту в Україні, з огляду на стратегії розвитку держави та світового досвіду. Доктрина визначає фізичну культуру як складову загальної культури, суспільними виявами якої є фізичне виховання та масовий спорт, є важливим чинником здорового способу життя, профілактики захворювань, організації змістовного дозвілля, формування гуманістичних цінностей і створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини.

Ми знову спостерігаємо послідовний і системний зв'язок між сферою фізичної культури та спорту зі сферою охорони здоров'я, і одним із важливих напрямів державної політики – забезпечення формування гуманістичних цінностей та всебічного гармонійного розвитку людини.

Слід також зазначити позиції деяких науковців щодо концепції спортивного права як самостійної галузі права. Дослідник А. Апаров обґрунтовує, що однією з основних ознак галузі спортивного права є те, що вона охоплює та регулює якісно однорідну сферу спортивних суспільних відносин, окреслена ознака є однією з базових і визначальних для виокремлення галузі спортивного права (Арагов, 2017, р. 9). Автор, характеризуючи спортивне право як правове явище, розглядає його як складову правової системи, що за своєю юридичною сутністю є комплексною галуззю права, яка перебуває на стадії свого становлення та розвитку, а відтак, є відносно самостійною галуззю правової системи.

Отже, А. Апаров вважає, що спортивне право є комплексною та відносно самостійною галуззю права, що утворює систему правових норм, регулятивну дію якої спрямовано на впорядкування: організаційних, соціальних, економічних та інших аспектів, пов'язаних з організацією та здійсненням діяльності у сфері фізичної культури і

спорту; суспільних відносин, пов'язаних з проведенням спортивних заходів (змагань); суспільних відносин, що виникають під час створення умов для розвитку фізичної культури і спорту; пов'язаних зі спортивними господарських, цивільних, трудових, адміністративних, фінансових та інших видів суспільних відносин, виникне яких зумовлене організацією та проведенням цілеспрямованих фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів комерційного та некомерційного спрямування; суспільних відносин між суб'єктами сфери фізичної культури і спорту, які мають аматорський або професійний статус або займаються фізичною культурою і спортом для задоволення своїх особистих потреб, а також відносин між організаторами фізкультурно-оздоровчих або спортивних заходів; суспільних відносин споживання результатів спортивних заходів (спортивних видовищних послуг тощо) (Арагов, 2017, р. 12-13).

Науковці О. Джафарова та В. Іванов розглядають співвідношення понять «спорт» і «фізична культура» як основний критерій визначення предмета правового регулювання спортивного права як галузі права та законодавства. Автори вважають очевидною суттєву різницю між цими поняттями. Спорт визначено за допомогою загального терміна «сфера діяльності», тобто сукупність суспільних відносин, а фізична культура – як «складова культури». Водночас культура, як і культура загалом, може належати до предмета правового регулювання лише частково. Отже, мову маємо вести про спортивне право, а не про фізкультурно-спортивне право, вважаючи предметом спортивного права суспільні відносини, які виникають у сфері спорту з приводу участі у спортивних змаганнях та підготовки до них, тобто «спортивні відносини» (Dzhafarova, & Ivanov, 2013).

Зазначене твердження не можна вважати достатньо обґрунтованим, оскільки поняття фізичної культури, що вжито зокрема у Конституції України комплексно, «держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту», за змістом є видом людської діяльності, яка полягає в різних фізичних активностях, що спрямовано на фізичний розвиток та підтримання здоров'я людини. У Законі України «Про фізичну культуру і спорт» таке визначення фізичної культури, недосконале з наукової точки зору, проте за змістом таке, фізична культура – діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя. Фізична культура має такі напрями: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація. Це також підтверджує нашу думку про те, що фізична культура не є складовою культури, а є видом діяльності людини. Водночас

слід зауважити, що така діяльність є системною, послідовною та цілеспрямованою.

Дослідники О. Джафарова та В. Іванов категорично не підтримують існування «комплексних галузей права» та думку про те, що спортивне право має бути визначено лише як галузь законодавства, що позбавляє характеристику спортивного права як сукупності юридичних норм, які регулюють певні суспільні відносини, тому що система права формується об'єктивно з наявними суспільними відносинами. Суперечності щодо існування суспільних відносин у сфері спорту немає в науці, а норми галузей права вважають будівельним матеріалом, з якого (у різному наборі й різному поєднанні) складається конкретна галузь права (Dzhafarova, & Ivanov, 2013).

Автори стверджують, що спортивне право за своїм змістом є доволі складним утворенням, тому що вплив на спорт здійснюється за допомогою як норм приватного, так і норм публічного права. І приватне, і публічне право по-своєму розглядають окремі питання діяльності у сфері підготовки та проведення спортивних змагань. Тому в регулюванні спортивних відносин є місце як для приватного, так і публічного права. Тому автори доходять висновку, що спортивне право можна поділити на приватне спортивне право та публічне спортивне право. Норми першого регулюють спортивні відносини щодо цивільно-правових спорів, цивільних договорів між суб'єктами спортивних відносин і трудових спортивних договорів, переходу працівників від одного роботодавця до іншого, атестації працівників, спонсорства, агентування, страхування тощо. Публічне спортивне право пропонуємо визнати підгалуззю Особливої частини адміністративного права. Своєю чергою серед інститутів спортивного права як підгалузі Особливої частини адміністративного права можна виокремити такі: види спорту; ліцензування у сфері спорту; спортивні заходи; спортивна медицина; освіта у сфері спорту; національні збірні команди; спортивне суддівство; спортивні звання, спортивні розряди та спортивні нагороди; матеріально-технічне та фінансове забезпечення у сфері спорту; інформаційне забезпечення у сфері спорту; державний контроль у сфері спорту; адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері спорту (Dzhafarova, & Ivanov, 2013).

Окреслений підхід не враховує всіх аспектів відповідної сфери. Те, що автори відносять до сфери спортивного приватного права, можливо, не потребує виокремлення в підгалузь, оскільки йдеться про цивільно-правові, трудові та господарські відносини, а все, що стосується більш конкретно спортивної сфери, належить до Особливої частини адміністративного права.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає у виокремленні на підставі системного підходу особливостей правового регулювання фізичної культури та спорту в Україні. Суспільні відносини у зазначеній сфері є доволі багатоманітними й інтегрованими з іншими сферами життєдіяльності, їхніми ознаками та видами. Правове регулювання фізкультурно-спортивних відносин здійснено на рівні різних галузей і підгалузей права, зокрема конституційне право, адміністративне право, спортивне право, цивільне право, господарське право тощо.

Висновки

Питання організації та здійснення фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності, фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів змагального спрямування врегульовані нормативно-правовими й іншими актами, які є джерелами різних галузей права та законодавства. Системний підхід, поряд з інтеграційним та іншими дають змогу стверджувати про виокремлення спортивного права як комплексної галузі права й законодавства.

Дослідження особливостей правового регулювання фізичної культури і спорту в Україні потребує ґрунтовного подальшого аналізу. Фактично є низка норм, що ми відносимо до різних галузей права, які зокрема регулюють суспільні відносини у сфері фізичної культури та спорту. Питання стосовно виокремлення спортивного права як комплексної галузі вважаємо більш обґрунтованим, проте важливо не зводити його предмет. На підставі системного підходу слід обговорювати спортивне право та визначити, що сфера регулювання його охоплює суспільні відносини, які виникають під час здійснення діяльності, щодо фізичної культури та спорту.

REFERENCES

- Aparov, A.M. (2017). Kontsepsiia sportyvnoho prava: ohliad kliuchovykh aspektiv [The concept of sports law: an overview of key aspects]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova, Bulletin of Odessa I I Mechnikov National University*, 22, 1(30), 6-19. doi: [https://doi.org/10.18524/2304-1587.2017.1\(30\).126479](https://doi.org/10.18524/2304-1587.2017.1(30).126479) [in Ukrainian].
- Byers, T., Slack, T., Parent, M., Slack, T., & Parent, M. (2012). *Key Concepts in Sport Management*. Los Angeles: SAGE Publications Ltd. doi: <http://dx.doi.org/10.4135/9781473914599.n33>.

- Dzhafarova, O.V., & Ivanov, V.O. (2013). *Sportyvne pravo yak pidhaluz osoblyvoi chastyny administratyvnoho prava [Sports law as a sub-branch of a special part of administrative law]*. Retrieved from <http://www.pravnuk.info/2013-12-27-12-38-39/31-sportyvne-pravo-yak-pidgaluz-osoblyvo%D1%97-chastini-administrativnogo-prava.html> [in Ukrainian].
- Dzhuzha, O.M., & Tychyna, D.M. (2019). Viktymolohichne zapobihannia zlochynam u sferi fizychnoi kultury i sportu [Victimological prevention of crimes in the field of physical culture and sports]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Journal of the National Academy of the Interior*, 2(18), 43-48. Retrieved from <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1071>. doi: <https://doi.org/10.33270/04191802> [in Ukrainian].
- Galantić, M. (2016). Sports Law: Some Introductory Considerations. *Annals of Applied Sport Science*, 4(3), 51-59. doi: 10.18869/acadpub.aassjournal.4.3.51.
- Havinska, O.A. (2017). Pidhaluzi prava v systemi prava suchasnoi Ukrainy [Sub-branches of law in the system of law of modern Ukraine]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V., & Paliukh, A.Ya. (2018). Mizhnarodno-pravovi standarty u sferi fizychnoi kultury ta sportu i yikh implementatsiia u natsionalne zakonodavstvo Ukrainy [International legal standards in the field of physical culture and sports and their implementation in the national legislation of Ukraine]. *Pravo.ua*, 3, 10-13 [in Ukrainian].
- Kantaieva, O.V., & Batishcheva, N.M. (2011). Mistse sportu v sotsialno-ekonomichnykh vidnosynakh: osoblyvosti diialnosti profesiinoho futbolnogo klubu yak subiekta hospodariuvannia [The place of sport in socio-economic relations: the peculiarities of the professional football club as a business entity]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu, Herald of Zhytomyr. states. University of Technology*, 4(58). doi: [https://doi.org/10.26642/jen-2011-4\(58\)-226-229](https://doi.org/10.26642/jen-2011-4(58)-226-229) [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*. (2006). Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
- Kuznietsova, N. (2009). Osnovni metodolohichni zasady suchasnoho tsyvilnoho prava Ukrainy [Basic methodological principles of modern civil law of Ukraine]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 8, 12-14 [in Ukrainian].
- Morgan, W.J. (2003). The Philosophy of Sport: A Historical and Conceptual Overview and a Conjecture regarding its Future. *Handbook of Sports Studies*, 205-213. doi: <https://doi.org/10.4135/9781848608382.n12>.
- Nastavnyi, I. (2018). Normatyvno-pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi profesiinoho sportu v Ukraini [Legal regulation of relations in the field of professional sports in Ukraine]. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 6, 46-51. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/10.pdf> [in Ukrainian].
- Nichols, G. (2010). Sport and Crime Reduction. *The Role of Sports in Tackling Youth Crime*. London: Imprint Rutledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9780203089156>.
- Paliukh, A.Ya. (2019). Yurydychna konstruktsiia sportyvnykh pravovidnosyn [Legal construction of sports relationships]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(111), 10-13. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1043>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191112.34> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy rozvytku fizychnoi kultury i sportu na period do 2020 roku": vid 1 berez. 2017 r. No. 115 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approving the State Targeted Social Program for the Development of Physical Culture and Sports for the Period up to 2020" from Marc 1, 2017, No. 115]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Romanyshyn, O. (2018). Spivrobotnytstvo derzhav-chleniv Rady Yevropy u sferi sportu: mizhnarodno-pravovi aspekty [Cooperation of Council of Europe member states in the field of sports: international legal aspects]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Bulletin of the University of Lviv*, 45, 225-232. doi: 10.30970/vir.2018.45.0.8970 [in Ukrainian].
- Tkalych, M. (2019). *Sport na chasi? Tendentsii v zakonodavstvi na 2019 rik [Sports on time? Trends in legislation for 2019]*. Retrieved from <http://jur-gazeta.com/publications/practice/sportyvne-pravo/sport-na-chasi-tendenciyyi-v-zakonodavstvi-na-2019-rik.html> [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku fizychnoi kultury i sportu": vid 28 veres. 2004 r. No. 1148/2004 [Presidential Decree "On the National Doctrine of the Development of Physical Culture and Sports" from September 28, 2004, No. 1148/2004]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004> [in Ukrainian].
- Voronin, M.V. (2016). *Osnovaniia i proiavleniia sistemnosti prava [The grounds and manifestations of systematic law]*. Moscow: Iurlitinform [in Russian].
- Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia": vid 1 sich. 2019 r. No. 2801-XII [Law of Ukraine "Fundamentals of Ukrainian legislation on health care" from January 1, 2019, No. 2801-XII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro fizychnu kulturu i sport": vid 24 hrud. 1993 r. No. 3808-XII [Law of Ukraine "About physical culture and sports" from December 24, 1993, No. 3808-XII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#n317> [in Ukrainian].
- Zozulia, I.V., & Dovhan, O.I. (2019). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti sportyvnykh federatsii v Ukraini: analiz potochnykh problem [Administrative and Legal Principles of Activity of Sports Federations in Ukraine: Analysis of Current Problems]. *Forum Prava, Forum Rights*, 59, 1557-163. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3568263> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Апаров А. М. Концепція спортивного права: огляд ключових аспектів. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. 2017. Т. 22. Вип. 1 (30) С. 6–19. (Серія «Правознавство»). URL: doi: [https://doi.org/10.18524/2304-1587.2017.1\(30\).126479](https://doi.org/10.18524/2304-1587.2017.1(30).126479).
- Byers T., Slack T., Parent M., Slack T., Parent M. Key Concepts in Sport Management. Los Angeles : SAGE Publications Ltd, 2012. 224 p. doi: <http://dx.doi.org/10.4135/9781473914599.n33>.
- Джафарова О. В., Іванов В. О. Спортивне право як підгалузь особливої частини адміністративного права. URL: <http://www.pravnik.info/2013-12-27-12-38-39/31-sportivne-pravo-yak-pidgaluz-osobливо%D1%97-chastini-administrativnogo-prava.html>.
- Джужа О. М., Тичина Д. М. Віктимологічне запобігання злочинам у сфері фізичної культури і спорту. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 43–48. URL: <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1071>. doi: <https://doi.org/10.33270/04191802>.
- Galantić M. Sports Law: Some Introductory Considerations. *Annals of Applied Sport Science*. 2016. Vol. 4. No. 3. P. 51–59. doi: 10.18869/acadpub.aassjournal.4.3.51.
- Гавінська О. А. Підгалузі права в системі права сучасної України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 200 с.
- Камінська Н. В., Палюх А. Я. Міжнародно-правові стандарти у сфері фізичної культури та спорту і їх імплементація у національне законодавство України. *Право.ua*. 2018. № 3. С. 10–13.
- Кантаєва О. В., Батищева Н. М. Місце спорту в соціально-економічних відносинах: особливості діяльності професійного футбольного клубу як суб'єкта господарювання. *Вісник Житомир. держав. технологічного університету*. 2011. № 4 (58). (Серія «Економіка, управління та адміністрування»). doi: [https://doi.org/10.26642/jen-2011-4\(58\)-226-229](https://doi.org/10.26642/jen-2011-4(58)-226-229).
- Конституція України: станом на 30 верес. 2016 р. : відповідає офіц. тексту. Київ : Паливода А. В., 2016. 76 с.
- Кузнєцова Н. Основні методологічні засади сучасного цивільного права України. *Право України*. 2009. № 8. С. 12–14.
- Morgan W. J. The Philosophy of Sport: A Historical and Conceptual Overview and a Conjecture regarding its Future. *Handbook of Sports Studies*. 2003. P. 205–213. doi: <https://doi.org/10.4135/9781848608382.n12>.
- Наставний І. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері професійного спорту в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 46–51. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/10.pdf>.
- Nichols G. Sport and Crime Reduction. The Role of Sports in Tackling Youth Crime. London : Imprint Rutledge, 2010. doi: <https://doi.org/10.4324/9780203089156>.
- Палюх А. Я. Юридична конструкція спортивних правовідносин. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (111). С. 10–13. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1043>. doi: <https://doi.org/10.33270/0119111.2.34>.
- Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України від 1 берез 2017 р. № 115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF>.
- Романишин О. Співробітництво держав-членів Ради Європи у сфері спорту: міжнародно-правові аспекти. *Вісник Львівського університету*. 2018. Вип. 45. С. 225–232. (Серія «Міжнародні відносини»). doi: 10.30970/vir.2018.45.0.8970.
- Ткалич М. Спорт на часі? Тенденції в законодавстві на 2019 рік. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sportivne-pravo/sport-na-chasi-tendenciyi-v-zakonodavstvi-na-2019-rik.html>.
- Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту : Указ Президента України від 28 верес. 2004 р. № 1148/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004>.
- Воронин М. В. Основания и проявления системности права. М. : Юрлитинформ, 2016. 198 с.
- Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 1 січ. 2019 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82>.
- Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24 груд. 1993 р. № 3808-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#n317>.
- Зозуля І. В., Довгань О. І. Адміністративно-правові засади діяльності спортивних федерацій в Україні: аналіз поточних проблем. *Форум Права*. 2019. № 5. С. 157–163. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1198806>.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2019

Paliukh A. – Doctoral Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9856-9147>

System Approach to Legal Regulation of the Sports Sphere

*The **purpose** of the article is to analyze the state of legal regulation of the sports and sports sphere. To achieve it, the following tasks were formed: to characterize the state of regulation of sports legal relations and physical and sports sphere; to reveal the systematic approach of legal regulation of sports and sports; to determine the peculiarities of sectoral and interbranch principles of legal regulation of sports and sports; to formulate proposals for improving the legal regulation of the sports and sports sphere in Ukraine. **Methodology.** The methodological toolkit is defined taking into account the goal and the subject of the research. System and structural-functional, logical-legal, formal-legal, semiotic, dialectical, methods of modeling and forecasting, other methods became decisive. The **scientific novelty** is to distinguish, on the basis of a systematic approach, the features of legal regulation of physical culture and sports in Ukraine. Thus, social relations in this area are quite diverse and integrated with other spheres of life, their characteristics and types. Legal regulation of sports and sports relations is carried out at the level of various branches and sub-sectors of law, including constitutional law, administrative law, sports law, business law and the like. **Conclusions.** Issues of organization and implementation of physical and fitness and sports activities, physical and fitness and sports events of a competitive nature are regulated by legal and other acts, which are the sources of various branches of law and legislation. The systematic approach, along with integration and some others, allow to assert about the allocation of sports law as a complex branch of law and legislation.*

Keywords: systematic approach; legal regulation; branch of law; branch of legislation; sports relations; physical culture; sport; sports law.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 351.74:342.92

doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.100>

Стрельченко О. Г. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5965-9764>;

Бухтіярова І. Г. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6348-9577>

Особливості заохочувального провадження в Національній поліції

Метою статті є ґрунтовне дослідження законодавчої бази щодо основних особливостей присвоєння та позбавлення державних нагород працівників Національної поліції. Висвітлено особливості проведення процедури представлення поліцейського до державних нагород. Нині ця тема є актуальною завдяки своїй глибокій сутності, оскільки державні нагороди широко використовують фактично в усіх країнах світу для відзначення своїх громадян за здобутки як на державному рівні, так і на рівні відомств. Передусім це стосується працівників Національної поліції та поліцейських, тому що вони, вступаючи на службу, присягають на вірність державі та українському народу, тому вважаємо, що насамперед вони заслуговують на отримання відзнак і нагород з боку держави за свою сумлінну службу. Ці відзнаки встановлено від імені держави (державних органів), виготовлено за рахунок коштів державного бюджету, регульовані певними нормативно-правовими актами, а також чітко визначено суб'єктів встановлення таких нагород тощо. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до окресленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Визначальними є наукові методи системного аналізу й узагальнення. **Наукова новизна** публікації полягає в системному аналізі здійснення заохочувального провадження через визнання заслуг працівників органів Національної поліції передбаченими законодавством різноманітними державними нагородами, засобами правового заохочення та стимулювання, мотивуючи їх суспільно корисну поведінку. За результатами здійсненого дослідження сформульовано **висновки:** працівників Національної поліції нагороджують відзнакою «Іменна вогнепальна зброя»; медалями: «За врятоване життя», «Захиснику Вітчизни», «За бездоганну службу», «За військову службу Україні»; відзнаками Президента України: орден «За мужність», орден княгині Ольги, орден князя Ярослава Мудрого, орденами: Данила Галицького, Богдана Хмельницького, «За заслуги», «Свободи»; званням Героя України; відзнаками Верховної Ради України: Почесною грамотою та Грамотою Верховної Ради України; Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Ключові слова: державні нагороди; правове регулювання; застосування; державна символіка; заохочувальне провадження.

Вступ

У статті досліджено теоретичних і правових засад забезпечення заохочувального провадження під час нагородження державними нагородами працівників Національної поліції в Україні як складової нагородної системи країни, визначення теоретичних засад формування сучасної системи державних нагород та умови щодо їх отримання. Також досліджено роль державних нагород як інституту впливу на процеси формування правової свідомості та культури населення.

Мета і завдання дослідження

Аналіз законодавчої бази щодо основних особливостей присвоєння та позбавлення державних нагород в органах Національної поліції. Сьогодні ця тема є актуальною завдяки своїй глибокій сутності, адже державні нагороди широко використовують фактично в усіх країнах світу для відзначення своїх громадян за здобутки як на державному рівні, так і на рівні відомств. Насамперед це стосується працівників

Національної поліції та поліцейських, тому що вони, вступаючи на службу, присягають на вірність державі й українському народу, тому вважаємо, що вони найбільше заслуговують на отримання відзнак і нагород з боку держави за свою сумлінну службу.

Слід зазначити, що у вітчизняній адміністративно-правовій науці питання заохочення публічних службовців було досліджено, зокрема, у працях Ю. Битяка (Bytiak et al., 2007), Л. Біли-Тіунової (Bila-Tiunova, 2012), О. Бондарчука (Bondarchuk, 2012), Т. Коломієць (Kolomiiets, 2011), С. Стеценко (Stetsenko, 2007), О. Стрельченко, (Strelchenko, 2010), О. Кузьменко (Kuzmenko, & Strelchenko, 2008), О. Мораренко (Strelchenko, & Morarenko, 2013), Є. Чернетецький (Chernetetskyi, 2009) та інших науковців, які присвячували їх окремим питанням заохочувального провадження та характеристикі заохочення як методу публічного адміністрування загалом і в окремих сферах суспільних відносин, зокрема у сфері державної служби. Наявні праці підготовлено здебільшого на підставі аналізу раніше чинного законодавства про

державну службу й не повною мірою узгоджуються з реальними пріоритетами правового регулювання та правозастосування у відносинах, пов'язаних із питанням заохочувального провадження в органах Національної поліції, що й актуалізує потребу оновленого погляду на це питання.

Виклад основного матеріалу

Держава відзначає заслуги своїх громадян в особі працівників поліції та поліцейських різноманітними державними нагородами, засобами правового заохочення та стимулювання, мотивуючи суспільно корисну поведінку. Вищою формою відзначення поліцейських за видатні заслуги в соціальній сфері, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод людини, державному будівництві та громадській діяльності, за інші заслуги перед Україною є державні нагороди України. Крім державних нагород України, існують й інші відзнаки, встановлені державними органами (Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами тощо). Ці відзнаки встановлені від імені держави (державних органів), виготовлені за рахунок коштів державного бюджету, регульовані певними нормативно-правовими актами, а також чітко визначено суб'єктів встановлення таких нагород тощо.

За мужність, відвагу, героїзм, особливі заслуги перед державою в боротьбі зі злочинністю, забезпеченні публічної безпеки та порядку, бездоганну й ефективну державну службу, особливі трудові заслуги та зразкове виконання службових обов'язків поліцейські, державні службовці та інші працівники Національної поліції України можуть бути представлені до нагородження державними нагородами України, відзнаками Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України ("Nakaz MVS", 2019).

Нагородний лист (подання) про заохочення державними нагородами України, відзнаками Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України подає Міністру внутрішніх справ України керівник Національної поліції України.

Почесні звання України є державними нагородами України, що присвоюють за особисті заслуги перед Українською державою громадянам, які працюють у відповідній галузі економічної або соціально-культурної сфери зазвичай не менш як 10 років, мають високі трудові досягнення та професійну майстерність.

Клопотання про нагородження державними нагородами поліцейського за виявлені мужність, відвагу, героїзм, особливі заслуги в боротьбі зі злочинністю, забезпеченні публічної (громадської) безпеки та порядку вносять незалежно від наявності у поліцейського дисциплінарних стягнень.

Подання про відзначення державними нагородами мають бути попередньо письмово

погоджені з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, відповідними обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Органи (підрозділи) поліції надсилають на ім'я керівника Національної поліції України: нагородний лист, у якому зазначено конкретні заслуги особи, що стали підставою для порушення клопотання про відзначення її державною нагородою, та проставлено гербову печатку відповідного органу (підрозділу) поліції; витяг з рішення наради органу поліції; довідку про наявність в особи заохочень і стягнень, засвідчену підписом керівника кадрового підрозділу органу поліції та скріплену відповідною печаткою, у якій зазначено відомості про державні нагороди та відомчі відзнаки кандидата.

У разі представлення до відзначення державними нагородами з нагоди ювілею органу (підрозділу) поліції до матеріалів додають також архівну довідку, що підтверджує дату ювілею, і документ, у якому зазначено дату святкування відповідного заходу.

Висунення кандидатур до відзначення державними нагородами здійснюють гласно за місцем роботи осіб, яких представляють до нагородження, у трудових колективах підприємств, установ, організацій незалежно від типу та форми власності.

Клопотання про відзначення державною нагородою порушується перед відповідним органом чи організацією вищого рівня.

Органи, яким надано право вносити подання про відзначення державними нагородами, надсилають на ім'я Президента України подання та нагородний лист установленого зразка, затверджений Комісією державних нагород і геральдики при Президентові України.

У нагородному листі зазначають конкретні заслуги особи, що стали підставою для порушення клопотання про відзначення її державною нагородою, та проставляють печатку підприємства, установи, організації за місцем роботи особи.

Подання про відзначення державними нагородами, які вносять з нагоди державного, професійного свята, ювілею особи або ювілею підприємства, установи, організації, області, району, міста, селища, села, вносять не пізніш як за місяць до відповідної дати.

У разі представлення до відзначення державними нагородами з нагоди ювілею підприємства, установи, організації, області, району, міста, селища, села до подання додають також архівну довідку, що підтверджує дату ювілею, і документ, в якому зазначено дату святкування відповідного заходу.

Особу, яку відзначено державною нагородою, може бути представлено до наступного нагородження не раніше як за три роки після попереднього нагородження, за винятком

представлення до нагородження за виявлену особисту мужність і героїзм.

Особі, удостоєній державної нагороди, вручають державну нагороду та документ, що посвідчує нагородження нею.

Вручення державних нагород і документів про нагородження відбувається в обстановці урочистості та широкої гласності. Перед врученням оголошують указ Президента України про нагородження.

Державні нагороди та документи про нагородження вручає Президент України або за його дорученням Голова Верховної Ради України, Перший заступник і заступник Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри, керівники інших центральних органів виконавчої влади, Глава Офісу Президента України, Голова Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду України, Голова Вищого господарського суду України, Генеральний прокурор України, послы України в іноземних державах, Голова Комісії державних нагород та геральдики при Президенті України, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, голови обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Вручення державних нагород і документів про нагородження має бути проведено протягом двох місяців з дня набрання чинності указом Президента України про нагородження.

У разі коли нагороджений через хворобу або іншу поважну причину не зміг з'явитися на вручення, державну нагороду та документ про нагородження може бути вручено вдома, в лікарні тощо, де він перебуває.

У разі смерті нагородженого, якому за життя державну нагороду та документ про нагородження не було вручено, або нагородження особи посмертно державна нагорода та документ до неї передають сім'ї такого нагородженого для зберігання як пам'ять.

Законом України «Про державні нагороди України» від 16 березня 2000 року встановлено такі види державних нагород: звання Герой України; орден; медаль; відзнака «Іменна вогнепальна зброя»; почесне звання України; Державна премія України; президентська відзнака.

Присвоєння почесних звань здійснюється указом Президента України згідно з Порядком представлення до нагородження та вручення державних нагород України.

До державних нагород, якими нагороджують працівників поліції належать:

– відзнака «Іменна вогнепальна зброя»;

– медалі: «За врятоване життя», «Захиснику Вітчизни», «За бездоганну службу», «За військову службу Україні»;

– відзнаки Президента України: орден «За мужність», орден княгині Ольги, орден князя Ярослава Мудрого,

– ордени: Данила Галицького, Богдана Хмельницького, «За заслуги», «Свободи»;

– звання Героя України.

В Україні встановлено такі ордени: орден князя Ярослава Мудрого I, II, III, IV, V ступеня; орден «За заслуги» I, II, III ступеня; орден Богдана Хмельницького I, II, III ступеня; орден «За мужність» I, II, III ступеня; орден княгині Ольги I, II, III ступеня; орден Данила Галицького; орден «Свободи».

В Україні встановлено такі медалі: «За військову службу Україні»; «За бездоганну службу» I, II, III ступеня; «За врятоване життя»; «Захиснику Вітчизни».

Відзнакою «Іменна вогнепальна зброя» є пістолет. Зброя, що є відзнакою «Іменна вогнепальна зброя», має бути зареєстрованою в органах внутрішніх справ за місцем проживання нагородженого та зберігається в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ України. Особи, нагороджені відзнакою «Іменна вогнепальна зброя», мають право зберігати її, носити й застосовувати. Вони повинні неухильно додержувати правил зберігання, носіння і застосування зброї. Передача зброї, що є відзнакою «Іменна вогнепальна зброя», іншим особам або відчуження її заборонено ("Ukaz Prezydenta", 1995).

Позбавлення відзнаки «Іменна вогнепальна зброя» може бути проведено Президентом України в разі: засудження нагородженого за тяжкий злочин – за поданням суду на підставі та в порядку, встановленому законодавством; порушення нагородженим вимог зберігання, носіння і застосування зброї та порушення Закону України «Про зброю».

Зброя, що є відзнакою «Іменна вогнепальна зброя», та посвідчення про нагородження, що належали особі, позбавленій відзнаки, а також після смерті нагородженого здають до органу внутрішніх справ.

Нагородження медалями «За врятоване життя» ("Ukaz Prezydenta", 2008), «Захиснику Вітчизни» ("Ukaz Prezydenta", 2015), «За бездоганну службу» ("Ukaz Prezydenta", 1996), «За військову службу Україні» ("Ukaz Prezydenta", 1996); державною нагородою – орден Данила Галицького ("Ukaz Prezydenta", 2003); відзнаками Президента України – орден «За мужність» ("Ukaz Prezydenta", 1996), орден Богдана Хмельницького ("Ukaz Prezydenta", 2004), орден «За заслуги» ("Ukaz Prezydenta", 1996), орден князя Ярослава Мудрого ("Ukaz Prezydenta", 1995), звання Героя

України ("Ukaz Prezydenta", 2002), орден «Свободи» ("Ukaz Prezydenta", 2008) може бути проведено помертню.

Особі, нагородженій медалями «За врятоване життя», «Захиснику Вітчизни», «За бездоганну службу», «За військову службу Україні» вручають медаль і посвідчення до медалі.

Особі, нагородженій державною нагородою орден Данила Галицького, відзнакою Президента України орден княгині Ольги ("Ukaz Prezydenta", 1997), відзнакою Президента України – орден «За мужність», орденом Богдана Хмельницького, відзнакою Президента України – орден «За заслуги», відзнакою Президента України орден князя Ярослава Мудрого, званням Героя України, орденом «Свободи» вручають нагородні знаки й орденські книжки.

Нагороджений орденом Данила Галицького іменується кавалером ордена Данила Галицького. Нагороджений орденом «За мужність» будь-якого ступеня іменується кавалером ордена «За мужність». Нагороджений орденом Богдана Хмельницького іменується лицарем ордена Богдана Хмельницького. Нагороджений орденом «За заслуги» будь-якого ступеня іменується кавалером ордена «За заслуги». Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого будь-якого ступеня іменується кавалером ордена князя Ярослава Мудрого. Нагороджений орденом «Свободи» іменується кавалером ордена «Свободи».

Герою України вручають орден «Золота Зірка» за здійснення визначного геройського вчинку або орден Держави – за визначні трудові досягнення.

Герой України, удостоєний ордена «Золота Зірка», у разі здійснення ним визначних трудових досягнень може бути удостоєний ордена Держави, а Герой України, удостоєний ордена Держави, у разі здійснення ним геройського вчинку може бути удостоєний ордена «Золота Зірка».

Особам, яким присвоєно звання Герой України з врученням ордена «Золота Зірка», виплачують одноразову грошову винагороду.

У разі присвоєння звання Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка» помертню або в разі смерті особи, якій присвоєно звання Герой України із врученням ордена «Золота Зірка», одноразову грошову винагороду виплачують членам сімей таких осіб.

Одноразову грошову винагороду виплачують у 50-кратному розмірі прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому присвоєно звання Герой України.

Позбавлення медалей «За бездоганну службу» та «За військову службу Україні», ордена княгині Ольги, відзнаки Президента України – орден «За мужність» та відзнаки Президента України – орден «За заслуги» може бути

проведене Президентом України в разі засудження нагородженого за тяжкий злочин – за поданням суду на підставі та в порядку, встановленому законодавством України.

Ніхто не має права позбавити кавалера ордена князя Ярослава Мудрого його нагороди.

За вагомий внесок у будь-яку сферу життєдіяльності держави, визначну громадсько-політичну діяльність, заслуги перед Українським народом у сприянні становленню та зміцненню України як демократичної, соціальної, правової держави, здійсненню заходів щодо забезпечення прав і свобод громадян, розвитку демократії, парламентаризму та громадянської злагоди в суспільстві, за активну участь у законотворчій діяльності поліцейські, державні службовці та інші працівники Національної поліції України можуть представлятися до нагородження відзнаками Верховної Ради України, зокрема Почесної грамоти та Грамоти Верховної Ради України.

Почесна грамота Верховної Ради України є вищою нагородою стосовно Грамоти Верховної Ради України.

Особу, трудовий колектив підприємства, установи чи організації може бути представлено до нагородження відповідною Почесною грамотою або Грамотою Верховної Ради України один раз.

Подання про нагородження Почесною грамотою та Грамотою Верховної Ради України вносять до Верховної Ради України Голова Верховної Ради України, Перший заступник та заступник Голови Верховної Ради України, депутатські фракції, комітети Верховної Ради України, Керівник Апарату Верховної Ради України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Рахункова палата.

Клопотання про нагородження Почесною грамотою та Грамотою Верховної Ради України перед посадовими особами Верховної Ради України, депутатських фракцій, комітетів Верховної Ради України, Апарату Верховної Ради України, Рахунковою палатою можуть подавати стосовно: працівників міністерств та інших центральних органів виконавчої влади – керівники цих органів, голови депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України після прийняття відповідного рішення депутатською фракцією (депутатською групою).

Якщо нагородження Почесною грамотою або Грамотою Верховної Ради України приурочено до ювілейних дат, професійних свят, клопотання про нагородження вносять зазвичай не пізніше як за місяць до відповідної дати.

Водночас із клопотанням про нагородження подають такі документи: відомості про досягнення нагороджуваної особи; витяг з рішення сесії відповідно Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, Київської та Севастопольської міських рад або колеґії центрального органу

виконавчої влади; листок з обліку кадрів, у якому також зазначають відомості про відзнаки особи, яку представлено до нагородження, засвідчений підписом керівника кадрової служби за основним місцем роботи для працюючих із зазначенням повної адреси цієї особи та скріплений відповідною печаткою; копії документів, що посвідчують нагородження відомчими відзнаками.

Про нагородження Почесною грамотою та Грамотою Верховної Ради України видається Розпорядження Голови Верховної Ради України.

Вручення Почесної грамоти та Грамоти Верховної Ради України і нагрудних знаків до них нагородженим від імені Верховної Ради України здійснюється в урочистому порядку зазвичай Головою Верховної Ради України. За рішенням Голови Верховної Ради України вручення Почесної грамоти та Грамоти Верховної Ради України може бути проведено в іншому порядку.

Розпорядження Голови Верховної Ради України про нагородження Почесною грамотою та Грамотою Верховної Ради України публікують у газеті «Голос України» ("Postanova Verkhovnoi Rady", 2001).

За вагомий особистий внесок у забезпечення реалізації державної політики у професійній діяльності, високі досягнення, сумлінну працю, зразкове виконання службових обов'язків працівників поліції нагороджують Почесною грамотою Кабінету Міністрів України – вищою Урядовою нагородою, з нагоди державних, професійних свят, пам'ятних і ювілейних дат за сприяння в реалізації державної політики в економічній, науковій, соціально-культурній, військовій, державній, громадській та інших сферах.

Почесною грамотою нагороджують осіб, яких раніше було заохочено відомчими відзнаками.

Подання про нагородження Почесною грамотою вносять до Кабінету Міністрів України центральні органи виконавчої влади, інші державні та судові органи, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації, обласні ради, Національна та галузеві академії наук, Національна академія державного управління при Президенті України.

Подання центральних органів виконавчої влади, інших державних органів про нагородження Почесною грамотою працівників і колективів підприємств, установ, організацій, що належать до сфери їх управління, погоджується відповідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською чи Севастопольською міськими держадміністраціями, на території яких вони розташовані.

Клопотання про нагородження Почесною грамотою можуть порушувати перед органами керівні органи творчих спілок, товариств, об'єднань громадян, підприємства, установ, організації, які є

юридичними особами, незалежно від форми власності та господарювання за погодженням з місцевим органом виконавчої влади.

Клопотання готують за результатами обговорення у трудових колективах підприємств, установ, організацій, де такі особи працюють.

До подання додають такі документи: біографічна довідка встановленого зразка, засвідчена підписом керівника служби управління персоналом і скріплена відповідною печаткою, в якій зазначено відомості про державні нагороди та відомчі відзнаки кандидата; витяг із рішення колегії центрального органу виконавчої влади, обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації (у разі її утворення), рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласної ради або її виконавчого органу, колегіального органу іншого державного органу, установи, організації, що мають право вносити подання; архівна довідка, видана архівною установою, – у разі внесення пропозицій щодо нагородження трудового колективу підприємства (установи, організації) з нагоди ювілейної дати.

У разі внесення до Кабінету Міністрів України подання із грифом «Таємно» або «Для службового користування» матеріали опрацьовують структурний підрозділ Секретаріату Кабінету Міністрів України разом з Департаментом кадрового забезпечення та Режимно-секретним управлінням. У протоколі засідання Комісії щодо кандидата, матеріали на якого подано з грифом «Таємно» або «Для службового користування», зазначають його прізвище, ім'я та по батькові і найменування державного органу. Матеріали з грифом «Таємно» зберігають у Режимно-секретному управлінні, а з грифом «Для службового користування» – в Департаменті кадрового забезпечення.

Комісія готує пропозиції щодо нагородження або відмови у нагородженні Почесною грамотою, про які голова Комісії інформує на засіданні Кабінету Міністрів України для прийняття ним протокольного рішення.

Почесну грамоту підписує Прем'єр-міністр України.

Вручають Почесну грамоту з пам'ятним знаком в урочистій обстановці члени Кабінету Міністрів України, голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласних і міських держадміністрацій або за дорученням Прем'єр-міністра України – керівники центральних органів виконавчої влади, інших органів та установ, які внесли подання про нагородження Почесною грамотою.

Нагородженим Почесною грамотою працівникам органів виконавчої влади та інших державних органів, умови оплати праці яких визначені актами Кабінету Міністрів України, виплачують одноразову винагороду в розмірі 5 тис. грн.

Позбавлення Почесної грамоти може застосовуватися лише в разі вчинення нагородженою особою умисного злочину ("Postanova Verkhovnoi Rady", 2008).

Особу, яку відзначено державною нагородою, може бути представлено до наступного нагородження державною нагородою або відзнакою Кабінету Міністрів України не раніше як за три роки після попереднього нагородження, за винятком представлення до нагородження за виявлену особисту мужність і героїзм.

Відомості про нагородження та заохочення вносять до трудової книжки поліцейського, державного службовця, іншого працівника Національної поліції України відповідно до Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, яка зазначає, що всі записи в трудовій книжці про нагороди та заохочення вносить власник або уповноважений ним орган після видання наказу (розпорядження), проте не пізніше як тижневий строк, а в разі звільнення – у день звільнення мають точно відповідати тексту наказу (розпорядження) ("Nakaz Ministerstva pratsi", 1993).

Клопотання про нагородження державними нагородами поліцейського за виявлені мужність, відвагу, героїзм, особливі заслуги в боротьбі зі злочинністю, забезпеченні публічної (громадської) безпеки та порядку вносять незалежно від наявності у поліцейського дисциплінарних стягнень (Kuzmenko, & Strelchenko, 2010).

Наукова новизна

Процедуру представлення до державних нагород та їх отримання слід виокремити в заохочувальне провадження. Зокрема, у послідовний порядок дій публічної адміністрації щодо застосування до особи, яка сумлінно виконала покладений на неї обов'язок, заходів заохочення, що реалізують через відповідну адміністративну справу. Цей вид провадження

належить до адміністративно-процедурних проваджень і має бути чітко врегульований належними процесуальними нормами, які завадили б порушенням під час отримання та позбавлення нагород.

У заохочувальних провадженнях виокремлено п'ять стадій:

– перша стадія – порушення клопотання про заохочення працівника Національної поліції та оформлення відповідного подання;

– друга стадія – узгодження подання про заохочення працівника Національної поліції з посадовими особами Національної поліції;

– третя стадія – прийняття попереднього рішення про заохочення працівника Національної поліції;

– четверта стадія – прийняття кінцевого рішення компетентною особою Національної поліції та видання відповідного правового акту;

– п'ята стадія – виконання рішення та нагородження заохочувального нагородним статусом працівника Національної поліції.

Висновки

Слід посилювати авторитет державних нагород і збільшувати їхній позитивний вплив на формування правової свідомості. Необхідно чіткіше зазначати персональну заслугу нагороджуваного, посилити увагу до статутів нагород, зробити доступними списки нагороджених. Вручення високих державних нагород може стати темою телевізійних шоу та бути відображено в системно налагодженій соціальній рекламі. Отримання державної нагороди має стати не формальною процедурою, а суттєвим визнанням заслуг поліцейського та отриманням переваг під час отримання таких відзнак. Нагороди мають виконувати роль стимулятора під час здійснення своїх обов'язків.

REFERENCES

- Bila-Tiunova, L.R. (2012). Sluzhbova kariera derzhavnoho sluzhbovtsia: poniattia ta osoblyvosti [Службова кар'єра державного службовця: поняття та особливості]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia", Scientific works of the National University "Odessa Law Academy", 11, 127-139* [in Ukrainian].
- Bondarchuk, O.H. (2012). Zaokhochennia yak administratyvno-pravovy zasib poperedzhennia ta pryypynennia koruptsii sered personalu Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [Encouragement as an administrative and legal means of preventing and ending corruption among the staff of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine]. *Derzhava i pravo, State and law, 57, 218-223*. doi: 13.52702/2312-2158-2012.3.125 [in Ukrainian].
- Bytiak, Yu.P., Harashchuk, V.M., & Diachenko, O.V. (et al.). (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Yu.P. Bytiak (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Chernetetskyi, Ye.Ye. (2009). Kharakterystyka zasluhy yak osnovnoi pidstavy administratyvno-pravovoho zaokhochennia [Characterization of merit as the main basis of administrative and legal promotion]. *Derzhava i pravo, State and law, 46, 261-267*. doi: 10.32702/2307-2156-2009.3.100 [in Ukrainian].
- Kolomiets, T.O. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O.V., & Strelchenko, O.H. (2008). Determinatsiia zasluhy yak pidstava zaokhochennia [Determination of merit as a basis for encouragement]. *Derzhava i suspilstvo, State and society, 5, 41-46*. doi: 11.56702/2308-2356-2008.3.189 [in Ukrainian].

- Kuzmenko, O.V., & Strelchenko, O.H. (2010). *Fenomen administratyvno-pravovoho zaokhochuvannia [The phenomenon of administrative and legal promotion]*. Lviv: Atlas [in Ukrainian].
- Liakhovych, U.I. (2010). *Administratyvno-pravovyi status derzhavnoho sluzhbovtsia: orhanizatsiino-pravovi zasady realizatsii [Administrative and legal status of a civil servant: organizational and legal bases of implementation]*. Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva pratsi Ukrainy, Ministerstva sotsialnoho zakhystu naselennia Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vedennia trudovykh knyzhok pratsivnykiv": vid 29 lyp. 1993 r. No. 58 [Order of the Ministry of Labor of Ukraine, Ministry of Social Protection of the Population of Ukraine "On Approval of the Instruction on the Procedure for Keeping Employees' Work Books" from July 29, 1993, No. 58]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93> [in Ukrainian].
- Nakaz MVS Ukrainy "Pro zaokhochennia v Natsionalnii politsii": vid 25 kvit. 2019 r. No. 317 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On promotion in the National Police" from April 25, 2019, No. 317]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine, 44* [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro Pochesnu hramotu Kabinetu Ministriv Ukrainy": vid 20 serp. 2008 r. No. 728 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the Certificate of Honor of the Cabinet of Ministers of Ukraine" from August 20, 2008, No. 728]. *Uriadovyi kurier, Government courier, 162* [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro Pochesnu hramotu ta Hramotu Verkhovnoi Rady Ukrainy": vid 5 lyp. 2001 r. No. 2541-III [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Certificate of Honor and Certificate of the Verkhovna Rada of Ukraine" from July 5, 2001, No. 2541-III]. *Holos Ukrainy, Voice of Ukraine, 153* [in Ukrainian].
- Stetsenko, S.H. (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2010). Pryroda zaokhochuvalnoho provadzhennia [The nature of the incentive proceedings]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the Kyiv National University of Internal Affairs, 1, 41-54* [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H., & Morarenko, O.I. (2013). Osoblyvosti zaokhochuvalnykh provadzen [Features of incentive proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific Bulletin of Uzhgorod National University, 3-1, 276-278* [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro medal "Za vriatovane zhyttia": vid 20 trav. 2008 r. No. 461/2008 [Decree of President of Ukraine "On the Medal For A Saved Life" from May 20, 2008, No. 461/2008]. *Uriadovyi kurier, Government courier, 95* [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro medal "Zakhysnyku Vitchyzny": vid 30 sich. 2015 r. No. 41/2015 [Decree of President of Ukraine "On the medal "Defender of the Motherland" from January 30, 2015, No. 41/2015]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41/2015> [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro orden Bohdana Khmelnytskoho": vid 30 sich. 2004 r. No. 112/2004 [Decree of President of Ukraine "On the Order of Bohdan Khmelnytsky" from January 30, 2004, No. 112/2004]. *Uriadovyi kurier, Government courier, 26* [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro orden Danyla Halytskoho": vid 30 lyp. 2003 r. No. 769/2003 [Decree of President of Ukraine "On the Order of Daniel Galician" from July 30, 2003, No. 769/2003]. *Uriadovyi kurier, Government courier, 142* [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro orden Svobody": vid 20 trav. 2008 r. No. 460/2008 [Decree of President of Ukraine "On the Order of Liberty" from May 20, 2008, No. 460/2008]. *Uriadovyi kurier, Government courier, 95* [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Poriadok predstavlenia do nahorodzhennia ta vruchennia derzhavnykh nahorod Ukrainy": vid 19 liut. 2003 r. No. 138/2003 [Decree of President of Ukraine "On the Production order to be awarded state awards and Ukraine" from February 19, 2003, No. 138/2003]. *Uriadovyi kurier, Government courier, 37* [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro vidznaku Prezydenta Ukrainy medal - "Za bezdohannu sluzhbu": vid 5 zhovt. 1996 r. No. 932/96 [Decree of President of Ukraine "On the medal of the President of Ukraine - "For faultless service" from October 5, 1996, No. 932/96]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932/96/sp:max20> [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro vstanovlennia vidznaky Prezydenta Ukrainy "Orden knyahyni Olhy": vid 15 serp. 1997 r. No. 827/97 [Decree of President of Ukraine "On the Establishment of the Presidential Award of Ukraine "The Order of Princess Olga" from August 15, 1997, No. 827/97]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827/97> [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro vstanovlennia vidznaky Prezydenta Ukrainy - ordena "Za zasluhy": vid 22 veres. 1996 r. No. 870/96 [Decree of President of Ukraine "On the Establishment of the Presidential Distinction of Ukraine - Order "For Merit" from September 22, 1996, No. 870/96]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/870/96> [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro zasnuvannia vidznaky "Imenna vohnepalna zbroia": vid 29 kvit. 1995 r. No. 341/95 [Decree of President of Ukraine "On the establishment of distinction "Nominal firearm" from April 29, 1995, No. 341/95]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/341/95> [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro zasnuvannia vidznaky Prezydenta Ukrainy - ordena "Za muzhnist": vid 21 serp. 1996 r. No. 720/96 [Decree of President of Ukraine "On the Establishment of the Presidential Award of Ukraine - Order for Couragevid" from August 21, 1996, No. 720/96]. (n.d.). *www.president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/72096-20203> [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro zasnuvannia vidznaky Prezydenta Ukrainy "Orden kniazia Yaroslava Mudroho": vid 23 serp. 1995 r. No. 766/95 [Decree of President of Ukraine "On the Establishment of the Presidential Award of Ukraine "The Order of Prince Yaroslav the Wise" from August 23, 1995, No. 766/95]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/ru/766/95/ed19980619/find?C2%B%22> [in Ukrainian].

- Ukaz Prezidenta Ukrainy "Pro zvan'nia Heroi Ukrainy": vid 2 hrud. 2002 r. No. 1114/2002 [Decree of President of Ukraine "On the title of Hero of Ukraine" from December 2, 2002, No. 1114/2002]. *Uriadovyi kurier, Government courier*, 241 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu": vid 22 zhovt. 1993 r. No. 3551-XII [Law of Ukraine "On the status of war veterans, guarantees of their social protection" from October 22, 1993, No. 3551-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 45, 425 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Біла-Тіунова Л. Р. Службова кар'єра державного службовця: поняття та особливості. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 127–139.
- Бондарчук О. Г. Заохочення як адміністративно-правовий засіб попередження та припинення корупції серед персоналу Державного кримінально-виконавчої служби України. *Держава і право*. 2012. Вип. 57. С. 218–223. doi: 13.52702/2312-2158-2012.3.125.
- Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
- Чернецький Є. О. Характеристика заслуги як основної підстави адміністративно-правового заохочення. *Держава і право*. 2009. № 46. С. 261–267. doi: 10.32702/2307-2156-2009.3.100.
- Коломієць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
- Кузьменко О. В., Стрельченко О. Г. Детермінація заслуги як підстава заохочення. *Держава і суспільство*. 2008. № 5. С. 41–46. doi: 11.56702/2308-2356-2008.3.189.
- Кузьменко О. В., Стрельченко О. Г. Феномен адміністративно-правового заохочування : монографія. Львів : Атлас, 2010. 204 с.
- Ляхович У. І. Адміністративно-правовий статус державного службовця: організаційно-правові засади реалізації : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2010. 129 с.
- Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників : наказ Міністерства праці України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 лип. 1993 р. № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93>.
- Про заохочення в Національній поліції : наказ МВС України від 25 квіт. 2019 р. № 317. *Офіційний вісник України*. 2019. № 44.
- Про Почесну грамоту Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2008 р. № 728. *Урядовий кур'єр*. 2008. № 162.
- Про Почесну грамоту та Грамоту Верховної Ради України : постанова Верховної Ради України від 5 лип. 2001 р. № 2541-III. *Голос України*. 2001. № 153.
- Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 624 с.
- Стрельченко О. Г. Природа заохочувального провадження. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 41–54.
- Стрельченко О. Г., Мораренко О. І. Особливості заохочувальних проваджень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 3–1. С. 276–278. (Серія «Право»).
- Про медаль «За врятоване життя» : Указ Президента України від 20 трав. 2008 р. № 461/2008. *Урядовий кур'єр*. 2008. № 95.
- Про медаль «Захиснику Вітчизни» : Указ Президента України від 30 січ. 2015 р. № 41/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41/2015>.
- Про орден Богдана Хмельницького : Указ Президента України від 30 січ. 2004 р. № 112/2004. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 26.
- Про орден Данила Галицького : Указ Президента України від 30 лип. 2003 р. № 769/2003. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 142.
- Про орден Свободи : Указ Президента України від 20 трав. 2008 р. № 460/2008. *Урядовий кур'єр*. 2008. № 95.
- Про Порядок представлення до нагородження та вручення державних нагород України : Указ Президента України від 19 лют. 2003 р. № 138/2003. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 37.
- Про відзнаку Президента України медаль – «За бездоганну службу» : Указ Президента України від 5 жовт. 1996 р. № 932/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932/96/sp:max20>.
- Про встановлення відзнаки Президента України «Орден княгині Ольги» : Указ Президента України від 15 серп. 1997 р. № 827/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827/97>.
- Про встановлення відзнаки Президента України – ордена «За заслуги» : Указ Президента України від 22 верес. 1996 р. № 870/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/870/96>.
- Про заснування відзнаки «Іменна вогнепальна зброя» : Указ Президента України від 29 квіт. 1995 р. № 341/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/341/95>.
- Про заснування відзнаки Президента України – ордена «За мужність» : Указ Президента України від 21 серп. 1996 р. № 720/96. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/72096-20203>.
- Про заснування відзнаки Президента України «Орден князя Ярослава Мудрого» : Указ Президента України від 23 серп. 1995 р. № 766/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/ru/766/95/ed19980619/find?C2%B%22>.
- Про звання Герой України : Указ Президента України від 2 груд. 2002 р. № 1114/2002. *Урядовий кур'єр*. 2002. № 241.
- Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовт. 1993 р. № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.

Стаття надійшла до редколегії 06.08.2019

Strelchenko O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5965-9764>;

Bukhtiarova I. – Ph.D in Law, Senior Lecturer of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6348-9577>

Features of Enforcement Proceedings in National Police Bodies

*The **purpose** of the article is a thorough study of the legislative framework on the main features of the assignment and deprivation of state awards to National Police officers. The peculiarities of the procedure of presenting a police officer to state awards are described. Today, this topic is relevant because of its profound nature, as state awards are widely used in virtually every country in the world to commemorate their citizens for gains at both the state and government levels. This is especially true of National Police officers and police officers, as they are the ones taking the oath of allegiance to the state and the Ukrainian people, and we believe that they are most deserving of receiving state honors and awards and their conscientious service. These distinctions are established on behalf of the state (state bodies), are made at the expense of the state budget, are regulated by certain normative legal acts, clearly define the subjects of establishment of such awards, etc. **Methodology.** The methodological toolkit is selected according to the set goal, the specificity of the object and the subject of research. Scientific methods of systematic analysis and generalization are decisive. The **scientific novelty** of the publication lies in the systematic analysis of the implementation of incentive proceedings through the recognition of the merits of employees of the National Police bodies by the legislation envisaged by various state awards, legal incentives and incentives, motivating their socially useful behavior. According to the results of the study, the following **conclusions** were formulated: employees of the National Police are rewarded with the «Nominal Firearms» honors; medals: «For a saved life», «Defender of the Fatherland», «For impeccable service», «For military service to Ukraine»; honors of the President of Ukraine: Order «For Courage», Order of Princess Olga, «Order of Prince Yaroslav the Wise»; the title of Hero of Ukraine; honors of the Verkhovna Rada of Ukraine, namely the Certificate of Honor and the Certificate of the Verkhovna Rada of Ukraine; Diploma of the Cabinet of Ministers of Ukraine.*

Keywords: state awards; legal regulation; application; state symbols; incentive proceedings.

Демиденко В. О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6771-0080>

Гомеостаз у теорії та практиці муніципального права як комплексної галузі України

*Метою статті є висвітлення проблематики забезпечення гомеостазу муніципального права України крізь призму аналізу відповідності положень нинішньої науки муніципального права та відповідної національної комплексної галузі муніципального права до реальних потреб розбудови муніципалізму як сучасної теорії та практики розвитку місцевого самоврядування. **Методологія** дослідження становить систему теоретичних принципів (історизму, об'єктивності, плюралізму тощо), логічних прийомів (аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, гіпотеза тощо) і конкретних засобів дослідження, що надали можливість повноцінно висвітлити забезпечення гомеостазу в теорії та практиці муніципального права. **Наукова новизна.** Сформульовано поняття гомеостазу теорії та практики муніципального права України, а також виокремлено критичні для сьогодення напрями посилення гомеостазу муніципального права України. **Висновки.** Гомеостазис теорії та практики муніципального права України передбачає: а) спрямованість науки муніципального права на науково-теоретичне забезпечення реалізації реальних потреб, прав, свобод, законних інтересів і запитів людини, територіальних громад, органів та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні; б) на підставі здобутків сучасної науки муніципального права наповнення муніципальними демократичними цінностями Конституції, законів та інших нормативно-правових актів, що формалізують реалізацію права на місцеве самоврядування в Україні з метою розбудови муніципалізму як сучасної теорії та практики розвитку місцевого самоврядування; в) дієвий нагляд і контроль за реалізацією положень муніципально-правових норм з боку уповноважених суб'єктів, забезпечення невідворотності юридичної відповідальності у випадку вчинення deliktu.*

Ключові слова: гомеостаз; муніципальне право; муніципальна реформа; децентралізація влади; муніципальна влада; муніципальні права; свободи людини і громадянина.

Вступ

Розквіт Української держави, її подальше становлення як повноправного учасника міжнародних відносин, що чинитиме значний вплив на світову економіку та політику, її розвиток як європейського сучасного «економічного, демократичного та політичного тигра» передбачає значне реформування всіх сфер функціонування держави та суспільства. З цією метою в Україні намагаються успішно провести конституційну, парламентську, судово-правову, адміністративно-територіальну, муніципальну та багато інших реформ. Беззаперечно, окремі з цих реформ є базовими, фундаментальними, основоположними. Від результативності їх проведення залежить ефективність втілення інших комплексних заходів, що наповнюють новим баченням і змістом інші реформи.

На сучасному етапі розвитку України фундаментальний характер притаманний конституційній, судово-правовій і муніципальній реформі. Продумане, науково обґрунтоване, збалансоване й ефективно їх проведення для Української держави та суспільства є запорукою успіху для подальшого вдосконалення всіх інших сфер.

Оскільки, для прикладу, нині проміжним результатом децентралізації державної влади в Україні є початок формування спроможних територіальних громад, значне зростання їх матеріально-фінансової основи, вагоме посилення інтеграційних процесів між територіальними громадами в Україні та загалом зміцнення України

як єдиної та соборної, суверенної та незалежної, демократичної та правової держави.

Проте нинішню реформу децентралізації державної влади слід проводити в комплексі з муніципальною реформою, що має завдання вдосконалити більшість елементів системи муніципального права України (норм, принципів, інститутів, підгалузей). Лише за дотримання цієї умови є ймовірним позитивний результат.

Муніципальна реформа в Україні триває вже доволі давно, проте не втрачає актуальності – можливо, тому що поки що жоден з її етапів не закінчився, продемонструвавши такі значні успіхи, які б надали підстави для її завершення (Mishina, 2018, p. 126).

Водночас постає питання щодо формування критерію оцінки потреби вдосконалення тих чи інших норм, принципів, інститутів та підгалузей муніципального права України (Demuydenko, 2018, p. 91-92). Таким критерієм є необхідність забезпечення гомеостазису муніципального права України.

Висвітлюючи сутність, правову сутність проблеми забезпечення гомеостазу в теорії та практиці муніципального права України як комплексної галузі національної правової системи, слід умовно диференціювати доктринальну основу на дві складові частини.

Першу частину доктринальної основи питання забезпечення гомеостазу в муніципальному праві становлять роботи, присвячені науково-теоретичному дослідженню муніципального права

України як комплексної галузі, її теорії та практики реалізації норм. Це роботи таких науковців, як М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, В. І. Борденюка, І. А. Галіахметова, Р. К. Давидова, Н. В. Камінської, Б. В. Калиновського, В. М. Кампо, М. І. Корнієнка, В. В. Кравченка, В. С. Куйбіди, П. М. Любченка, М. В. Пітцика, В. Ф. Погорілка, М. О. Пухтинського, В. П. Рубцова, А. О. Селіванова, О. М. Солоненка, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, О. О. Фролова, В. М. Шаповала та ін.

Невід'ємним елементом науково-теоретичного підґрунтя цього дослідження є публікації щодо гомеостазу в природничих науках, економічній теорії та юридичній науці, що слід віднести до другої складової частини доктринальної основи цієї публікації.

Зокрема, проблематика гомеостазу насамперед знайшла своє висвітлення в природничих науках: медицині, біології, екології тощо. Подальший розвиток категорії гомеостазу можна відстежити в економічних науках. З огляду на зазначене, це праці таких учених, як Карла Людвіга фон Берталанфі, О. О. Богданова, Норберта Винера, Уоррена Мак-Каллока, Ентоні Стаффорд Біра, Хейнца фон Фёрстера та ін.

Водночас слід зауважити, що юридична наука містить незначну кількість досліджень щодо питання забезпечення гомеостазу в правовій системі, зокрема: дисертаційні дослідження І. В. Мухачева на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Проблеми гомеостазу в теорії та практиці російського конституційного права» (Mukhachev, 1999), дисертаційні дослідження О. Ю. Панфілова на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук «Збереження гомеостазису суспільства в умовах системних трансформацій: силовий аспект (теоретико-методологічний аналіз)» (Panfilov, 2008), дисертація С. П. Нарикової на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Системний підхід щодо дослідження механізму правового регулювання» (Narykova, 2006), науково-теоретичні публікації, наприклад, Литвинової С. Ф. «Системний підхід до вивчення права: гомеостаз правового регулювання» (Litvinova, 2013).

Питання забезпечення гомеостазису в теорії та практиці муніципального права безпідставно лишили поза увагою наукової та політичної спільноти.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є висвітлення проблематики забезпечення гомеостазу муніципального права України крізь призму аналізу відповідності положень нинішньої науки муніципального права та відповідної національної комплексної галузі муніципального права до реальних потреб розбудови муніципалізму як сучасної теорії та

практики розвитку місцевого самоврядування в контексті побудови європейської, соборної, конституційної, суверенної та незалежної, демократичної і правової України.

Виклад основного матеріалу

Слід зауважити, що в науковому обігу категорія «гомеостаз» була запроваджена природничими науками та найперше в біології і медицині. Зокрема, в медичній енциклопедії гомеостаз висвітлюють як динамічну сталість внутрішнього середовища та стійкість основних фізіологічних функцій організму ("Meditsinskaia populiarnaia entsyklopediia", 2012). Також розтлумачено «гомеостаз» (від гомео... і грец. στάσις – стояння, нерухомість) як здатність біологічних систем підтримувати відносно постійний склад і властивості внутрішнього середовища та сталість основних фізіологічних функцій організму ("Sait Entsyklopediia", 2016).

Уперше ідею про існування фізіологічних механізмів, що забезпечують постійність стану внутрішнього середовища організму за умов зміни характеристик зовнішнього середовища, висловив ще у другій половині XIX ст. французький фізіолог К. Бернар ("Sait Entsyklopediia", 2016).

Згодом з розвитком кібернетики, теорії систем і моделювання категорію «гомеостаз» з біології та медицини впроваджують у соціології.

Сучасна соціологія тлумачить «гомеостаз» як явище, що характеризує дію механізму постійного відтворення усталеного стану структури та функцій соціальної системи або її підсистем в умовах змін, що можуть зумовити в них дисфункції та структурні зрушення. Оскільки суспільство чи певний соціум є відкритою системою, зміни в довіллі призводять до порушення внутрішньої рівноваги, відтворення якої відбувається подвійним чином: або складові частини та система, зазнаючи впливу зовнішніх чинників, дещо змінюються і пристосовуються до змін навколишнього середовища, або активно протидіють цим чинникам і змінюють їх, пристосовуючи до своїх потреб ("Sait Entsyklopediia", 2016).

У новій філософській енциклопедії «гомеостаз», «гомеостазіс» (грец. homois – подібний, однаковий і stasis – нерухомий, стан) – тип динамічної рівноваги, характерний для складних саморегулюючих систем і складається в підтримці істотно важливих для збереження системи параметрів у допустимих межах (Stepin, 2010, p. 136).

Згодом категорія «гомеостаз» знаходить своє відображення в юридичній науці. Зокрема, на переконання І. В. Мухачева, якщо говорити про розуміння гомеостазису стосовно правової матерії, то йдеться про два аспекти: по-перше, про відповідність нормативно-правового акту потребам життя, суспільного буття, тобто про зовнішню відповідність правової норми; по-друге,

про гарантування в конституціях найважливіших демократичних інститутів й цінностей і тим самим забезпечення ними соціального гомеостазису (Mukhachev, 2015, p. 137).

Загалом з окресленою вище позицією І. В. Мухачева слід погодитися. Водночас забезпечення гомеостазису в правовій системі – це не лише відповідність нормативно-правового акту потребам і запитам людей та відображення в конституції певної країни демократичних інститутів і цінностей.

Забезпечення гомеостазису – це створення умов для відображення потреб і запитів людей через конкретизацію та деталізацію механізму їх утілення, що відбувається не на конституційному рівні (на щаблі Основного Закону держави), а на рівні законів й іноді на рівні підзаконних нормативно-правових актів, зокрема локальних. Оскільки конституція є нормативно-правовим актом, який характеризується значною стабільністю, певною константою на багато років. Проте життя не стоїть на місці й оперативне втілення нових демократичних інститутів може бути здійснено передусім через їх відображення в законах та підзаконних актах.

Для прикладу, забезпечення гомеостазису муніципального права найперше почалося на рівні науки з відображення в різних науково-теоретичних публікаціях нагальної потреби децентралізації державної влади, зміцнення правової, матеріально-фінансової основ місцевого самоврядування в Україні тощо.

Надалі забезпечення гомеостазу галузі муніципального права України в частині децентралізації влади відбувалося не через модернізацію Конституції України або законів України, а через підзаконні акти.

Нагадаємо історіографію цього процесу. Поштовхом для забезпечення гомеостазу галузі муніципального права України в частині децентралізації державної влади та формування спроможних територіальних громад слугувало рішення Кабінету Міністрів України щодо схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, що було прийнято 1 квітня 2014 року ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2014). Потім, вже 5 лютого 2015 року, Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» ("Zakon Ukrainy", 2015) та 8 квітня 2015 року Кабінетом Міністрів України була прийнята «Методика формування спроможних територіальних громад» ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2015). І лише 13 грудня 2019 року Президентом України був внесений на розгляд Верховної Ради України проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) за реєстр. № 2598

("Proekt zakonu", 2019). З огляду на проблемності перспективного забезпечення гомеостазу галузей конституційного та муніципального права України законопроект за реєстр. № 2598 в частині наявності значної сумнівності його відповідності інтересам, потребам і запитам Українського народу та його складових – територіальних громад, проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) був відкликаний Президентом України для доопрацювання.

Слід зауважити, що в контексті цих змін відбувається трансформація первинного елемента місцевого самоврядування – територіальної громади в об'єднану територіальну громаду (Potarenko, 2019, p. 48).

На підставі зазначених вище положень забезпечення гомеостазису муніципального права насамперед передбачає максимальну відповідність теорії та муніципального законодавства до муніципальних прав людини.

Водночас муніципальні права людини становлять сукупність суб'єктивних можливостей людини, що виникають у межах територіальної громади в умовах місцевого самоврядування та функціонування публічної самоврядної (муніципальної) влади і скеровані на задоволення устремлень, потреб, інтересів її членів відповідно до їх екзистенційних настанов, що здійснюються протягом життєвого циклу людини та реалізуються через використання її конституційного статусу, шляхом локальної інтерпретації конституційних прав, свобод і обов'язків, а також шляхом формування на підставі їх тлумачення самостійного блоку прав, свобод і обов'язків, які пов'язані з існуванням, функціонуванням та діяльністю людини в умовах локальної демократії (Kofman, 2019, p. 70).

Доцільно зауважити, що висвітлення забезпечення соціального гомеостазису здійснене О. Ю. Панфіловим у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук «Збереження гомеостазису суспільства в умовах системних трансформацій: силовий аспект (теоретико-методологічний аналіз)» (Panfilov, 2008).

На його переконання, нині не існує стійких наукових стереотипів рефлексії феномену воєнно-силового супроводу суспільства в умовах трансформації його життєдіяльності, забезпечення його гомеостазису (підтримання суттєво важливих для збереження соціальної системи параметрів у допустимих межах), тому нагальним майже для всіх таких суспільств є фундаментальне обґрунтування цього феномену та відповідне орієнтування на нього внутрішньої та зовнішньої політики держави. Від ступеня адекватності такого обґрунтування залежить розуміння тривалості й ефективності системних перетворень у країні,

забезпечення нормального історичного розвитку суспільства за умов збереження національної самобутності (Panfilov, 2008, p. 1).

Також О. Ю. Панфілов обґрунтовує тезу, що діяльність стосовно забезпечення гомеостазису в її сутнісному вираженні не може не бути зорієнтованою на «утримання» суспільних змін поза їхніми екстремальними значеннями. Забезпечення гомеостазису – це процес, пов'язаний із впливами на протидію загрозам соціальної системи насамперед політичними, проте також й іншими, зокрема спеціальними, засобами й методами (наприклад, силовими) з метою утримання її в межах норми. «Норма» коливань суттєвих варіативних факторів може бути визначена, з огляду на оптимальну відповідність змін (розвитку) і стійкості (стабільності) соціальної системи (Panfilov, 2008, p. 18). Детермінація державної діяльності із силового забезпечення гомеостазису в умовах системної трансформації на потенційно-факторній основі містить приведені в дію потенціали-фактори: економічний, політичний, соціальний, духовний, військовий, доповнені гецивілізаційним фактором (Panfilov, 2008, p. 26).

Загалом підтримуємо позицію О. Ю. Панфілова, що детермінація державної діяльності із силового забезпечення гомеостазису охоплює такі потенціали-фактори: економічний, політичний, соціальний, духовний, військовий, гецивілізаційний. Проте вважаємо, що запропонований їх перелік є неповним та – за такого їх спектру – малоефективним. Оскільки забезпечення соціального гомеостазису в сучасних умовах гібридної війни є неможливим без юридичного потенціал-фактору, якого може бути класифіковано на дві складові: а) міжнародно-правовий; б) національно-правовий. Надто важливо, що як міжнародно-правовий, так і національно-правовий потенціал-фактори в рівній мірі важливі для забезпечення соціального гомеостазису.

Для прикладу, в межах національно-правового потенціал-фактору здійснення діяльності щодо забезпечення гомеостазису муніципального права України (як відповідної галузі, так і юридичної науки) наближає Україну до реалізації її стратегічної мети набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору через: а) належну нормативно-правову регламентацію форм безпосереднього здійснення муніципальної влади територіальною громадою, посилення спроможності членів територіальної громади до консолідації своїх прав та інтересів і підвищення забезпечення їх реалізації; б) удосконалення якості та доступності публічних послуг, що надають органи та посадові особи місцевого самоврядування; в) реалістичність відображення інтересів і потреб людей, територіальних громад у муніципальній політиці, що формують та реалізують місцеві

ради, їх виконавчі органи, сільські, селищні, міські голови, старости тощо; г) підвищення ефективності управлінських рішень через зростання професіоналізму посадових осіб органів місцевого самоврядування та збільшення престижності муніципальної служби загалом; д) покращення демографічної ситуації крізь призму створення ефективного місцевого самоврядування, його сталого розвитку, повноцінного життєвого середовища для людини, надання високоякісних і доступних публічних послуг тощо.

Водночас, на переконання М. О. Петришиної та Ю. В. Генкул, в Україні склалася унікальна ситуація, коли відсутність сталих традицій самоврядування та демократії, проте закріплене на рівні національного законодавства прагнення та реальні кроки щодо впровадження в державі принципів демократичного публічного управління на всіх рівнях і в усіх підсистемах здатні посприяти виробленню вітчизняної моделі місцевого самоврядування, ураховуючи найкращі практики держав-учасниць Ради Європи, держав-членів ЄС (Petryshyna, & Henkul, 2019, p. 72).

Наукова новизна

У публікації сформульовано поняття гомеостазису теорії та практики муніципального права України, а також виокремлено критичні для сьогодення напрями посилення гомеостазису муніципального права України.

Висновки

Гомеостазис теорії та практики муніципального права України передбачає: а) спрямованість теорії муніципального права на науково-теоретичне забезпечення реалізації реальних потреб, прав, свобод, законних інтересів і запитів людини, територіальних громад, органів та посадових осіб місцевого самоврядування, що реалізують муніципальну владу від імені первинного суб'єкта місцевого самоврядування; б) на підставі здобутків сучасної науки муніципального права наповнення муніципальними демократичними цінностями Конституції, законів та інших нормативно-правових актів, що формалізують реалізацію права на місцеве самоврядування в Україні з метою розбудови муніципалізму як сучасної теорії та практики розвитку місцевого самоврядування в контексті побудови європейської, соборної, конституційної, суверенної та незалежної, демократичної і правової України; в) дієвий нагляд і контроль за реалізацією положень муніципально-правих норм уповноважених суб'єктів, забезпечення невідворотності юридичної відповідальності у випадку вчинення делікту.

Критичними напрямками забезпечення гомеостазису муніципального права України (як відповідної галузі права, так і юридичної

науки) є: а) належна нормативно-правова регламентація форм безпосереднього здійснення муніципальної влади територіальною громадою, посилення спроможності членів територіальної громади до консолідації своїх прав й інтересів та підвищення забезпечення їх реалізації; б) покращення якості та доступності публічних послуг, що надають органи та посадові особи місцевого самоврядування; в) реалістичність відображення інтересів та потреб людей, територіальних громад у муніципальній політиці, що формують і реалізують місцеві ради, їх

виконавчі органи, сільські, селищні, міські голови, старости тощо; г) підвищення ефективності управлінських рішень через зростання професіоналізму посадових осіб органів місцевого самоврядування та збільшення престижності муніципальної служби загалом; д) покращення демографічної ситуації крізь призму створення ефективного місцевого самоврядування, його сталого розвитку, повноцінного життєвого середовища для людини, надання високоякісних і доступних публічних послуг тощо.

REFERENCES

- Demydenko, V.O. (2018). Systema munitsypalnoho prava Ukrainy: zahalnoteoretychnyi aspekt [The system of municipal law of Ukraine: general theoretical aspect]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(107), 84-95. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/854> [in Ukrainian].
- Holovko, K.V. (2019). Oznaky inkorporatsii munitsypalnoho zakonodavstva Ukrainy [Signs of incorporation of municipal legislation of Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Notes of the Taurida VI Vernadsky National University* 3, 19-23. doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.3/04> [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V. (2014). Detsentralizatsiia vldy v Ukraini ta dosvid yii provedennia u zarubizhnykh derzhavakh [Decentralization of power in Ukraine and experience of its conduct in foreign countries]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, 35-40 [in Ukrainian].
- Kaminskaia, N.V. (2015). Perspektivy stanovleniia evropeyskoy sistemy mestnogo i regionalnogo samoupravleniia [Prospects for the establishment of a European system of local and regional self-government]. *Pravo i politika, Law and Politics*, 2(182), 227-241. doi: 10.7256/1811-9018.2015.2.8854 [in Russian].
- Kofman, B.Ya. (2019). Munitsypalni prava liudyny (osobystosti) yak faktor vdoskonalennia konstytutsiino-pravovoho statusu liudyny i hromadianyna [Municipal human rights as a factor in improving the constitutional and legal status of a person and citizen]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 65-71. doi: 10.36695/2219-5521.2.2019.11 [in Ukrainian].
- Litvinova, S.F. (2013). Sistemnyy podkhod k izucheniiu prava: gomeostaz pravovogo regulirovaniia [A systematic approach to the study of law: homeostasis of legal regulation]. *Pravo i gossudarstvo: teoriia i praktyka, Law and state: theory and practice*, 12, 6-10. Retrieved from <https://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1236791> [in Russian].
- Meditsinskaia populiarnaia entsyklopediia [Popular Medical Encyclopedia]. (2012). Moscow: Veche. (n.d.). *slovar.cc*. Retrieved from <https://slovar.cc/med/enc/2206330.html> [in Russian].
- Mishina, N. (2018). Munitsypalna reforma v Ukraini: stan i perspektyvy [Municipal reform in Ukraine: state and prospects]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 4, 126-138. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-04-126> [in Ukrainian].
- Mukhachev, I.V. (1999). Problemy gomeostazu v teorii i praktike rossiyskogo konstitutsionnogo prava [Problems of homeostasis in the theory and practice of Russian constitutional law]. *Doctor's thesis*. Moscow. Retrieved from <https://www.disserscat.com/content/problemy-gomeostaza-v-teorii-i-praktike-rossiyskogo-konstitutsionnogo-prava> [in Russian].
- Mukhachev, I.V. (2015). Gomeostazisnaia teoriia sushchnosti konstitutsii [Homeostasis theory of the essence of the constitution]. *Leningradskiy iuridicheskii zhurnal, Leningrad Law Journal*, 1(39), 135-141. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/gomeostazisnaya-teoriya-suschnosti-konstitutsii/viewer> [in Russian].
- Narykova, S.P. (2006). Sistemnyy podkhod k issledovaniu mekhanizma pravovogo regulirovaniia [A systematic approach to the study of the mechanism of legal regulation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow. Retrieved from https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01003027374.pdf [in Russian].
- Panfilov, O.I. (2007). Zberezhennia homeostazysu suspilstva v umovakh systemnykh transformatsii: sylovyi aspekt [Maintaining the homeostasis of society in conditions of systemic transformations: the power aspect]. Kharkiv:Maidan [in Ukrainian].
- Panfilov, O.I. (2008). Zberezhennia homeostazysu suspilstva v umovakh systemnykh transformatsii: sylovyi aspekt (teoretyko-metodolohichniy analiz) [Maintaining the homeostasis of society in conditions of systemic transformations: a power aspect (theoretical and methodological analysis)]. *Doctor's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Petryshyna, M.O., & Henkul, Yu.V. (2019). Formuvannia vitchyznianoї modeli mistsevoho samovriaduvannia: dosvid krain Yevropeiskoho Soiuzu [Formation of the local model of local self-government: experience of the countries of

- the European Union]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 6, 69-72. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/13> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad": vid 8 kvit. 2015 r. No. 214 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approving the Methodology of Forming Able Territorial Communities" from April 8, 2015, No. 214]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Gazette of Ukraine*, 33, 963 [in Ukrainian].
- Potapenko, S. (2019). Kharakterni rysy obiednanoi terytorialnoi hromady [Characteristic features of a united territorial community]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu, Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 2, 48-55. doi: 10.33287/11204 [in Ukrainian].
- Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo detsentralizatsii vlady) za reiestr. No. 2598 [Draft Law on Amendments to the Constitution of Ukraine (concerning decentralization of power) for the register No. 2598]. (2019). (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644 [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini": vid 1 kvit. 2014 r. No. 333-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approving the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Government in Ukraine" from April 1, 2014, No. 333]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Gazette of Ukraine*, 30, 831 [in Ukrainian].
- Sait "Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy" [Site "Encyclopedia of modern Ukraine"]. (2016). *esu.com.ua*. Retrieved from http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30736 [in Ukrainian].
- Stepin, V.S. (Ed.). (201). *Novaia filosofskaia entsyklopediia [New philosophical encyclopedia]*. (Vols. 1-4). Moscow: Mysl [in Russian].
- Zakon Ukrainy "Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad": vid 5 liut. 2015 r. No. 157-VIII [Law of Ukraine "About voluntary association of territorial communities" from February 5, 2015, No. 157-VIII]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Gazette of Ukraine*, 13, 91 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Демиденко В. О. Система муніципального права України: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 84–95. URL: <https://scientbul.naiua.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/854>.
- Головко К. В. Ознаки інкорпорації муніципального законодавства України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. № 3. С. 19–23. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.3/04>.
- Камінська Н. В. Децентралізація влади в Україні та досвід її проведення у зарубіжних державах. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 4. С. 35–40.
- Каминская Н. В. Перспективы становления европейской системы местного и регионального самоуправления. *Право и политика*. 2015. № 2 (182). С. 227–241. doi: 10.7256/1811-9018.2015.2.8854.
- Кофман Б. Я. Муніципальні права людини (особистості) як фактор вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 65–71. doi: 10.36695/2219-5521.2.2019.11.
- Литвинова С. Ф. Системный подход к изучению права: гомеостаз правового регулирования. *Право и государство: теория и практика*. 2013. № 12. С. 6–10. URL: <https://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1236791>.
- Медицинская популярная энциклопедия. М. : Вече, 2012. 399 с. URL: <https://slovar.cc/med/enc/2206330.html>.
- Мишина Н. Муніципальна реформа в Україні: стан і перспективи. *Право України*. 2018. № 4. С. 126–138. doi: <https://doi.org/10.33498/loou-2018-04-126>.
- Мухачев И. В. Проблемы гомеостаза в теории и практике российского конституционного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. М., 1999. 321 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/problemy-gomeostaza-v-teorii-i-praktike-rossiiskogo-konstitutsionnogo-prava>.
- Мухачев И. В. Гомеостазисная теория сущности конституции. *Ленинградский юридический журнал*. 2015. № 1 (39). С. 135–141. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gomeostazisnaya-teoriya-suschnosti-konstitutsii/viewer>.
- Нарыкова С. П. Системный подход к исследованию механизма правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М, 2006. 26 с. URL: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01003027374.pdf.
- Панфілов О. Ю. Збереження гомеостазису суспільства в умовах системних трансформацій: силовий аспект : монографія. Харків : Майдан, 2007. 396 с.
- Панфілов О. Ю. Збереження гомеостазису суспільства в умовах системних трансформацій: силовий аспект (теоретико-методологічний аналіз) : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Дніпропетровськ, 2008. 36 с.
- Петришина М. О., Генкул Ю. В. Формування вітчизняної моделі місцевого самоврядування: досвід країн Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 69–72. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/13>.
- Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : постанова Кабінету Міністрів України від 8 квіт. 2015 р. № 214. *Офіційний вісник України*. 2015. № 33. Ст. 963.

- Потапенко С. Характерні риси об'єднаної територіальної громади. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 2. С. 48–55. doi: 10.33287/11204.
- Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) за реєстр. № 2598. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644.
- Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 30. Ст. 831.
- Енциклопедія сучасної України* : [сайт]. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30736.
- Новая философская энциклопедия : в 4 т. / под ред. В. С. Степина. М. : Мысль, 2010. 736 с.
- Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 157-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 13. Ст. 91.

Стаття надійшла до редколегії 17.07.2019

Demydenko V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6771-0080>

Homeostasis in the Theory and Practice of Municipal Law as a Complex Industry

The **purpose** of the article is to reveal the problems of ensuring homeostasis of municipal law of Ukraine through the lens of analyzing the correspondence of the provisions of the current science of municipal law and the corresponding national complex branch of municipal law to the real needs of building municipalism as a modern theory and practice of local self-government development. Research **methodology** is a system of theoretical principles (historicism, objectivity, pluralism, etc.), logical techniques (analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, hypothesis, etc.) and specific research tools that have made it possible to fully reveal the provision of homeostasis in theory and practice municipal law. **Scientific novelty**. In this scientific-theoretical publication the concept of homeostasis of the theory and practice of municipal law of Ukraine is formulated, as well as the directions of strengthening the homeostasis of municipal law of Ukraine, which are critical for the present. **Conclusions**. The homeostasis of the theory and practice of municipal law in Ukraine provides for: a) the focus of the science of municipal law on the scientific and theoretical support for the realization of real needs, rights, freedoms, legitimate interests and requests of human beings, territorial communities, bodies and officials of local self-government in Ukraine; b) on the basis of the achievements of the modern science of municipal law, the incorporation of municipal democratic values into the Constitution, laws and other normative legal acts that formalize the exercise of the right to local self-government in Ukraine with the purpose of developing municipalism as a modern theory and practice of local self-government development; c) effective supervision and control over the implementation of the provisions of municipal norms by the authorized entities, ensuring the inevitability of legal liability in the case of committing a tort.

Keywords: homeostasis; municipal law; municipal reform; decentralization of power; municipal power; municipal rights and freedoms of man and citizen.

Антошкіна В. К. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін Бердянського університету менеджменту і бізнесу, м. Бердянськ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2136-3073>

Особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні

*Метою статті є розгляд питань тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні у світлі встановлення загальноєвропейських стандартів правопорядку. У роботі досліджено практику Європейського суду із застосування зазначеного документа, яка акумулювала європейський досвід забезпечення прав людини та встановила єдині європейські стандарти в цій сфері, що дедалі істотніше впливають на розвиток національних правових систем. **Методологія.** Методологічна база дослідження поєднує загальнонаукові та спеціальні наукові концепції, теорії та методи. Зокрема, системний метод було застосовано під час аналізу імплементації європейських стандартів у національне законодавство як єдиної, взаємоузгодженої та взаємообумовленої системи. Використано загальногносеологічні прийоми пізнання – індукції, дедукції, аналізу та синтезу, що уможливило дослідження теоретичної та логічної сутності тлумачення Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод. **Наукова новизна.** Запропонований у статті підхід дає змогу виявити основні перспективи та шляхи вдосконалення механізму застосування і тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та використання практики Європейського суду в національній судовій практиці. **Висновки.** Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі питання стосовно тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї. Згідно із Законом про ратифікацію, Україна повністю визнає на своїй території юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях щодо тлумачення та застосування Конвенції. Отже, рішення Європейського суду з прав людини є офіційними тлумаченнями Конвенції, а отже, застосування рішень Європейського суду є одночасно застосуванням Конвенції. Констатовано, що такий підхід зафіксовано в процесуальному законодавстві України, у судовій сфері застосування Конвенції та практики Європейського суду з прав людини забезпечено внесенням відповідних змін і положень прецедентного права, створеного рішеннями Європейського суду з прав людини, у національне законодавство.*

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Європейський суд з прав людини; прецедентні рішення; судочинство; забезпечення прав людини.

Вступ

Діяльність Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) із застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі за текстом – Конвенція, ЄКПЛ) все більше набуває наднаціонального характеру. Контрольні органи Конвенції від початку розглядали Конвенцію як засіб встановлення загальноєвропейських стандартів правопорядку. Конвенція, а точніше практика Європейського суду з її застосування, акумулювала європейський досвід забезпечення прав людини та встановила єдині європейські стандарти в цій сфері, які дедалі більше впливають на розвиток національних правових систем. 1997 року Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенція стала складовою частиною правової системи країни, що зумовило практичну необхідність вивчення практики Європейського суду з прав людини – органу, покликаного забезпечити дотримання зобов'язань, перейнятих на себе державами–учасниками Конвенції. Її норми діють сьогодні таким чином, як їх було представлено в процесі застосування Судом.

Знання практики Суду важливе не лише для законодавчих і судових органів, а й для громадян, які отримали нагоду звертатися до Суду за відновленням своїх порушених прав, якщо не домоглися цього на національному рівні. Громадяни України досить активно використовують це право: після ратифікації Конвенції, країна займає лідерські позиції за кількістю звернень (Kahanovska, & Pakhomova, 2018, р. 6). Питання практичного застосування рішень і практики ЄСПЛ було досліджено в роботах таких вітчизняних учених: І. В. Андронов, О. К. Вишняков, В. С. Євін-тов, Н. В. Камінська, Л. М. Москвич, В. П. Онопен-ко, В. В. Паліюк, О. С. Погребняк, П. М. Рабінович, С. Є. Федик, Т. М. Дудаш, С. О. Шевчук, А. А. Яков-лев та ін. Водночас слід розглянути окреслені питання з позиції юридичної теорії тлумачення. Усе зазначене вище робить актуальними наукові дослідження з питань вивчення діяльності окресленої судової інстанції та допомагає нашій державі правильно імплементаувати й використовувати її напрацювання для підвищення ефективності захисту прав людини й основних свобод.

Мета і завдання дослідження

Нерідко веління правових норм втілюють у життя суди. Результати тлумачення законодавства знаходять відображення в судових актах, стаючи доступними для сприйняття і запозичення під час вирішення аналогічних справ (Savchenko, 2019, р. 3). Цим обумовлена доцільність узагальнення судової практики та надання виробленому таким чином однаково тлумаченню права обов'язкової сили. Крім того слід враховувати положення рішення ЄСПЛ від 22 листопада 1995 року у справі «S.W. проти Сполученого Королівства» зазначено, що багато законів неминуче виражені термінами, які більшою чи меншою мірою є незрозумілими (Monaienko, 2018).

З огляду на зазначене, особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, законодавчі підстави та досвід застосування практики ЄСПЛ під час здійснення судочинства в Україні будуть розглядатися в межах цієї статті. Є підстави вважати, що цю мету може бути досягнуто шляхом виконання таких завдань:

- 1) визначення основних законодавчих та інституційних підходів до тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- 2) аналіз міжнародної та вітчизняної практики імплементації та врахування рішень ЄСПЛ в діяльності судових інстанцій.

Виклад основного матеріалу

Європейський суд з прав людини відіграє важливу роль у захисті прав та інтересів людини на міжнародному рівні. Також його рішення дають змогу підвищити ефективність захисту прав громадян на території України. З цього приводу правильно зазначає Т. В. Соловйова (Soloveva, 2012, р. 63): «постанова Європейського суду з прав людини набуває сенс і має значення для заявника, коли вона реалізована органами державної влади, що допустили порушення норм Конвенції». Одним із таких органів виступає суд, а його процесуальні можливості в цій області визначені нормами процесуального законодавства України.

Складність тлумачення окресленого міжнародно-правового акта полягає у формулюванні більшості приписів Конвенції максимально широкими та гнучкими, в яких містяться чимало оцінних понять, що передбачають широку дискрецію національних правозастосовних органів, тобто можливість діяти на власний розсуд, а тому потребують вироблення більш-менш чітких правил їх тлумачення. П. Синицин доречно зауважує, що тлумачення норм Конвенції, які закріплюють права й основні свободи людини, навряд може бути обґрунтованим без урахування практики Європейського суду з прав людини, оскільки він наділений винятковими повноваженнями щодо тлумачення та

застосування її положень (ст. 32 Конвенції) (Synytsyn, 2016, р. 157).

Як зазначає К. Ю. Ісмайлов, найпоширенішими позиціями щодо правової сутності рішень ЄСПЛ є розуміння рішень як інтерпретаційних актів і судових прецедентів (Ismailov, 2011, р. 76-77).

Натомість, М. В. Буроменський виокремив три способи застосування Європейської конвенції в правовій системі України:

- прийняття спеціальних законів;
- тлумачення наявних законів на підставі Конвенції;
- застосування міжнародних норм у світлі ст. 9 Конституції України (Buromenskyi, 1999).

Також, згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Така норма фактично наголошує на зобов'язанні судів застосовувати практику ЄСПЛ під час розгляду кожної справи по суті.

Науковець А. А. Яковлев проаналізував національну судову практику застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ: 1) національні суди звертаються до принципів Конвенції; 2) національні суди звертаються до витлумаченого ЄСПЛ змісту ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції; 3) національні суди здійснюють текстуальне посилання на рішення ЄСПЛ і зазначають його назву; 4) національні суди самостійно тлумачать норми ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, чим створюють власне право розуміння Конвенції; 5) існують приклади «ритуальних» звернень судів до тексту ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, коли таке посилання є зайвим. На підставі цього він робить висновок, з яким важко не погодитися, що механізм звернення до прецедентної практики ЄСПЛ залишається невідпрацьованим, характеризується несистемністю (Yakovliev, 2009, р. 17-18).

Для України й інших країн Європейського континенту у сфері захисту прав та інтересів громадян важливе значення мають норми, що знайшли своє закріплення в європейських регіональних міжнародних документах (Ovcharenko, 2013, р. 219-220). Стаття 6 Конвенції містить вимогу щодо забезпечення державами-учасниками на своїй території права кожного на публічний розгляд його справи судом, а також вимогу обов'язковості публічного проголошення судового рішення та умови обмеження цього права.

Дослідник М. Антонович наголошує, що тенденція посилатися на Конвенцію та її тлумачення в рішеннях ЄСПЛ, склалася в державах, які не інкорпоровали її у внутрішнє право, що дає змогу уникнути конфліктів між Конвенцією та національним правом (Antonovych, 2000, р. 233).

Якщо вичерпано внутрішні засоби правового захисту в Україні, то особа може звернутися зі

скаргою до Європейського суду з прав людини за умови, що її скарга відповідатиме вимозі про необхідність вичерпання таких, якщо Страсбурзький суд погодиться з цим (Mazur, Tahiev, Venitskiy, & Kostytskyi, 2006, p. 12-13). Водночас слід мати на увазі, що, згідно з позицією Європейського суду, питання тлумачення та застосування національного законодавства належать насамперед до юрисдикції національних судів, і Страсбурзький суд може не погодитися з ними лише у разі довільного, непередбачуваного застосування норм національного права, формалізму, відмови розглянути критичні аргументи і докази, що відповідають їм, які стосуються відповідного питання, а також надати мотивування, яке стосується того, чому такі аргументи і докази ним знехтувані. Питання щодо належного способу захисту від імовірно допущених порушень виключенням не є.

Скаргу, подану до (без) вичерпання внутрішніх засобів правового захисту, буде оголошено неприйнятною або взагалі не буде зареєстровано як подану передчасно. Хоча як виняток стосовно випадків, що потребують термінового розгляду, Європейський суд з прав людини може зареєструвати скаргу до вичерпання внутрішніх засобів правового захисту (за умови їх вичерпання), оскільки згідно з практикою ЕСПЛ, внутрішні засоби правового захисту мають бути вичерпані до моменту розгляду скарги на предмет прийнятності, яке може бути відкладене: як приклад можна навести скаргу Світлани Гладишевої (№ 7097/10), подану 15 січня 2010 року та зареєстровану Страсбурзьким судом, при тому, що засоби правового захисту від викладених в ній порушень були вичерпані тільки 13 травня 2010 року.

У веденні Суду перебувають усі питання, що стосуються тлумачення та застосування положень Конвенції і Протоколів до неї, які можуть бути йому передані у випадках, передбачених положеннями ст. 33, 34, 46 і 47. У разі суперечки щодо компетенції Суду в конкретній справі питання вирішує Суд згідно зі ст. 32 Конвенції.

Суд може на прохання Комітету міністрів виносити консультативні висновки з юридичних питань, що стосуються тлумачення положень Конвенції та Протоколів до неї. Такі висновки не мають порушувати ні питання, які належать до змісту або обсягу прав чи свобод, визначених у розділі I Конвенції і Протоколах до неї, ні інші питання, які Суду або Комітету Міністрів, можливо, слід було б зачепити під час розгляду якого-небудь звернення, передбаченого п. 1, 2 ст. 47 Конвенцією.

Під час ратифікації держави можуть зробити заяви про тлумачення, в яких визнано дію якої-небудь норми Конвенції у тлумаченні, що визначено особливостями правової системи

держави та надано ними. Безпосередньо в Конвенції відсутнє поняття «заява про тлумачення під час ратифікації». У той час на практиці подання в ратифікаційних пакетах такого виду заяв не було особливих заперечень. Слід лише враховувати, що зміст обмовок і заяв про тлумачення не може суперечити положенням і цілям Конвенції. Подані під час ратифікації нечисленні обмовки були враховані Судом у наступній правозастосовній діяльності, з вказівкою в рішенні, що попри те, що дія національної влади є порушенням певної статті Конвенції, воно не може бути визнано таким через обмовку, зроблену цією державою. Проте Суд вважає себе компетентним приймати рішення про відповідність обмовки, на яку посилається держава-відповідач, вимогам статті, що коментується, на підставі ст. 32 Конвенції, згідно з якою «у веденні Суду знаходяться всі питання тлумачення щодо змісту й застосування положень Конвенції і Протоколів до неї».

Яскравим прикладом є рішення у справі «Беліос проти Швейцарії» від 29 квітня 1988 року (Ivanyskiy). Під час ратифікації Конвенції 1974 року Швейцарія зробила «заяву про тлумачення», згідно з якою в країні дія п. 1 ст. 6 не поширювалася на діяльність поліцейських судів. Судом у рішенні з цього приводу зазначено: «У такому випадку схоже на те, що Швейцарія бажала б виключити зі сфери дії п. 1 ст. 6 деяких категорій суперечок і забезпечити себе від занадто широкого, на її погляд, тлумачення цієї статті. Проте суд зобов'язаний стежити за тим, щоб зобов'язання, прийняті у межах Конвенції, не піддавалися обмеженням, що порушує її вимоги стосовно обмовок». У підсумку Суд вирішив, що:

– заяву про тлумачення в правовому сенсі має бути прирівняно до обмовки, оскільки в такій якості вона не відповідає умовам, які Конвенція (ст. 57) висуває до обмовок, зокрема щодо заборони обмовок загального характеру;

– недійсну обмовку відокремлено від акту ратифікації, проте це не призводить до недійсного акту про ратифікацію;

– держава залишається пов'язаною договором, зокрема тими положеннями Конвенції, стосовно яких було зроблено таку відокремлену обмовку.

Зміст наданого тлумачення засвідчує, що обмовка не завжди може гарантувати державі, яка її зробила, звільнення від відповідальності.

У п. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97 Україна проголосила, що «повністю визнає на своїй території дію ст. 46 Конвенції про захист прав людини і осново-

положних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою та без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції».

Деякі правила тлумачення Конвенції викладені безпосередньо в її тексті. Відповідно до ст. 55 держави-учасники «без спеціальної угоди про це», не скористаються іншими способами для вирішення між ними суперечок щодо тлумачення або застосування Конвенції. У тих випадках, коли є чітке посилання на Європейську конвенцію, виняткова компетенція Європейського суду з прав людини не викликає жодних сумнівів. У разі інших спірних ситуацій, проте коли також ідеться про право, яке захищається, зокрема і стосовно Конвенції (наприклад, якщо спірне право фігурує і в Європейській конвенції, і в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права), доцільність і можливість застосування такого правила ст. 55 є не такими очевидними й навіть сумнівними. На цих підставах можна дійти висновку, що текст ст. 55 не має на увазі виключної компетенції конвенційних засобів врегулювання щодо останньої категорії спорів.

Проте Комітет Міністрів Ради Європи дотримується іншої позиції, яку викладено у прийнятій 15 травня 1970 року резолюції (70) 17, визнаючи існування певних проблем щодо тлумачення ст. 55 (на той час ст. 62) Конвенції: «оскільки проблему тлумачення ст. 62 Європейської конвенції не вирішено, держави-учасники Конвенції, що ратифікують або приєднуються до Пакту про громадянські та політичні права ООН і що роблять заяву відповідно до ст. 41 Пакту (заяви про визнання компетенції Комітету з прав людини приймати і розглядати повідомлення від держави (чи держав) про порушення іншою державою (чи іншими державами) своїх зобов'язань відповідно до Пакту), повинні за загальним правилом використати тільки процедуру, встановлену Європейською конвенцією стосовно скарг на іншу Договірну сторону Європейської конвенції, де йдеться про порушення права, яке по суті покриває як Європейська конвенція (або Протоколи до неї), так і Пакт про громадянські і політичні права ООН, що нібито було, при тому розумінні, що процедуру ООН може бути задіяно щодо прав, не гарантованих Європейською конвенцією (або Протоколами до неї), або стосовно держави, не є учасником Європейської конвенції» (Resolution (70), 1987, р. 208).

Багато статей Конвенції містить заборонні положення щодо здійснення процедури тлумачення. Зокрема існує норма щодо тлумачення тексту всієї Конвенції: «Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що означає, що яка-

небудь держава, яка-небудь група осіб або яка-небудь особа має право займатися якою б то не було діяльністю або здійснювати які б то не було дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визнаних у цій Конвенції, або на їх обмеження більшою мірою, ніж це передбачено в ст. 17 Конвенції».

Цей текст відтворює з незначним доповненням ст. 30 Загальної декларації прав людини. Обидві статті в чомусь перегукуються з відомою формулою часів Французької революції «немає свободи для ворогів свободи».

Здійснюючи контроль, Суд стосовно використання зазначених обмежень національною владою керується правилом, згідно з яким підстави обмежень не мають тлумачити розширено. Аналогічно є і мета ст. 18, що часто називають «обмежувачем обмежень».

Під час розгляду справ, у яких заявником поставлене питання про порушення ст. 18, Суд приймає рішення на підставі вивчення основного змісту скарги, за результатами якого визначає, було порушення чи ні. Практично Суд приймає рішення, не застосовуючи ст. 18; у необхідних випадках для оцінки посилок держави-учасника на будь-яке з передбачених обмежень Суду достатньо правила про те, що обмеження не мають тлумачити розширено.

Стаття 6 Конвенції зобов'язує державу домагатися результатів, дозволяючи використовувати вільний вибір засобів внутрішнього права у судовій системі за умови їх відповідності вимогам цієї статті й ефективності. Справедливий судовий розгляд потребує такого тлумачення гарантій Конвенції, щоб вони були не теоретичними й ілюзорними, а конкретними й ефективними.

Загалом кожне з положень пунктів ст. 6 Конвенції розкрито у практиці ЄСПЛ, яка суттєво еволюціонувала з часу її прийняття, завдяки чому, як правильно вважає В. О. Сердюк, зміст цих положень значно вдосконалився, з огляду на розвиток суспільних відносин, регульованих нормами Конвенції (Serdiuk, & Yakoviuk, 2017, р. 9).

Для визначення відповідності процесу принципам справедливого судового розгляду судова практика у своєму тлумаченні найчастіше застосовує метод глобальної оцінки, суть якого полягає в тому, що різноманітні гарантії у ст. 6 Конвенції є лише гранями засадничої гарантії справедливого судового розгляду. Згідно з цим твердженням, вимоги п. 2 щодо презумпції невинності та п. 3 стосовно визначення прав обвинуваченого є елементами загального поняття справедливого судового розгляду, вираженого в п. 1 цієї статті.

Пункт 1 ст. 7 Конвенції містить правило не тлумачити кримінальний закон, розширено через

дію принципів *nullum crimen, nulla poena sine lege* і заборону застосовувати його до правопорушень, про які він замовчує. Стаття 7 забороняє зворотню дію закону, яка обтяжує покарання. У практиці Європейського суду тлумачення цих заборон наведено в рішенні по справі «Коккінакіс проти Греції» від 25 травня 1993 року: «Стаття 7 (п. 1) не обмежується заборонаю зворотної дії закону до невигоди обвинуваченого. Вона затверджує в ширшому плані принцип – немає злочину та покарання без вказівок про них у законі, звідки слідує висновок про те, що кримінальний закон не можна застосовувати розширено на шкоду обвинуваченому, зокрема аналогічно».

Проте такий загальноприйнятий у світовій практиці правосуддя принцип потребує уточнення в межах автономного тлумачення юридичних понять, під час використання судом, пов'язаним із кваліфікацією конкретного правопорушення національним законодавством. Так, наприклад, згідно з національним законодавством правопорушення належать до адміністративних, а ЄСПЛ за його ознаками і тяжкістю покарання може віднести його до кримінального обвинувачення. В результаті правопорушення підпадає під дію п. 1 ст. 6 і ст. 7 Конвенції. Проте в разі розгляду справи в межах кваліфікації, наданої національним законом, це було б неможливо. На практиці буває й інший варіант: за національним законодавством правопорушення кваліфіковано як злочин, а Суд змінює його кваліфікацію. Цього досягають через компетенцію Суду щодо гнучкості застосування принципу *nullum crimen sine lege*.

Слід зазначити проблему відсутності єдиних критеріїв застосування практики Європейського суду та Конвенції в судових рішеннях, про яку зауважує П. М. Рабінович: «справжній смисл багатьох норм Конвенції, сформульованих здебільшого в надто абстрактній, часто оціночній формі, конституують, з'ясовують лише після їх тлумачення та застосування в рішеннях Суду. Практика Суду (це сотні рішень) розвивається за відверто прецедентним принципом. І тому знання й урахування прецедентних рішень Суду, засвоєння специфіки його професійного мислення, його «правового менталітету» – одне з найактуальніших завдань, що постають нині перед суддями та будь-якими іншими суб'єктами захисту прав людини в Україні» (Rabinovych, 1999).

У справі «Опуз проти Туреччини» ЄСПЛ визнав наявність де-факто *erga omnes* (з лат. «щодо всіх») ефекту своїх рішень, зазначивши про необхідність брати до уваги його висновки навіть у рішеннях стосовно інших держав-учасниць:

оскільки Суд надає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод, визначених у Розділі 1 Конвенції, він розглядає, чи прийняли національні органи влади достатньою мірою принципи, що випливають з його рішень щодо аналогічних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав (Yudkivska, 2011).

З цього приводу слід зазначити, що в процесі застосування українськими судами практики Європейського суду з прав людини важлива роль належить Верховному Суду України.

Наукова новизна

Запропонований у статті підхід дає змогу виявити основні перспективи та шляхи вдосконалення механізму застосування та тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та використання практики Європейського суду в національній судовій практиці.

Висновки

Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколів до неї. Згідно із Законом про ратифікацію, Україна повністю визнає на своїй території юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях стосовно тлумачення та застосування Конвенції. Отже, рішення Європейського суду з прав людини є офіційними тлумаченнями Конвенції, а отже, застосування рішень Європейського суду є одночасно застосуванням Конвенції. Такий підхід зафіксовано в процесуальному законодавстві України, в судовій сфері застосування Конвенції та практики ЄСПЛ забезпечено внесенням відповідних змін і положень прецедентного права, створеного рішеннями ЄСПЛ у національне законодавство. Водночас механізм звернення до прецедентної практики Європейського суду з прав людини залишається невідпрацьованим, характеризується несистемністю, тому одне з найважливіших умінь, яким слід опанувати всім суб'єктам захисту прав людини в Україні, зокрема – суддям, – засвоєння «специфіки правового мислення», яке продукують і стверджують завдяки Європейському суду з прав людини. Відповідність рішень вітчизняних судів нормам Конвенції має бути визначальним фактором під час розв'язання проблеми щодо конкуренції правових позицій Європейського суду з прав людини, включно з конституційними судами.

REFERENCES

- Antonovych, M. (2000). *Ukraina v mizhnarodnii systemi zakhystu prav liudyny [Ukraine in the international system of human rights protection]*. Kyiv: Akademia [in Ukrainian].
- Bilous, O.V. (2019). Protsesualni harantii dotrymanna prav liudyny i hromadianyna v diialnosti orhaniv sudovoi vlady [Procedural safeguards for respect for human and citizen's rights in the activities of the judiciary]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 2(8), 34-38. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173450> [in Ukrainian].
- Buromenskyi, M.V. (1999). Konventsii Rady Yevropy i rozvytok zakonodavstva Ukrainy. [The Council of Europe Convention and the Development of the Law of Ukraine]. *Ukraina i mizhnarodne pravo na mezhi tysiacholit (do zavershennia 10-littia mizhnarodnoho prava OON 1989-1999), Ukraine and International Law at the Turn of the Millennium (before the 10th Anniversary of UN International Law 1989-1999)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Dakhova, I.I. (2018). Obmezhenia realizatsii prav i svobod liudyny: konstytutsiine rehuliuвання ta praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny [Restrictions on the enjoyment of human rights and freedoms: Constitutional regulation and practice of the European Court of Human Rights]. *Forum Prava, Forum Rights*, 4, 17-25. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599> [in Ukrainian].
- Ismailov, K.Yu. (2011). Vplyv rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na systemu dzherel prava Ukrainy [Influence of decisions of the European Court of Human Rights on the system of sources of law of Ukraine]. *Derzhava i pravo, State and law*, 51, 75-80 [in Ukrainian].
- Ivanytskyi, S.O. Pravo osoby na rozhliad yii spravy nezalezhnym i bezstoronnim sudom u svitli rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Person's right to be heard by an independent and impartial tribunal in the light of the decisions of the European Court of Human Rights]. *Informatsiyni servis Verkhovnoho sudu Ukrainy, Information service of the Supreme Court of Ukraine*. Retrieved from <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/5D9D00EBE9C4CFFEC22576E800321DE2> [in Ukrainian].
- Kahanovska, T.Ye., & Pakhomova, I.A. (2018). Zastosuvannia praktyky yevropeyskoho sudu z prav liudyny [The application of the judicial practice of the European Court of Human Rights]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University Series "Law"*, 26, 6-9 [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V. (2018). Mekhanizmy zakhystu prav liudyny v rishenni YeSPL shchodo druzhnogo vrehuliuвання proty Ukrainy [Mechanisms of human rights protection in ECHR decision on friendly settlement against Ukraine]. *Naukovyi visnyk pryvatnoho ta publicnogo prava, Scientific Bulletin of Private and Public Law*, 1(2), 229-230 [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V. (2019). Filosoфsko-pravovyi vymir dokazuvannia v konstytutsiinomu sudovomu protsesi [The philosophical and legal dimension of proof in a constitutional trial]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 73-75 [in Ukrainian].
- Mazur, M.V., Tahiiiev, S.R., Benitskyi, A.S., & Kostyrytskyi, V.V. (2006). *Tlumachennia ta zastosuvannia Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod Yevropeiskym sudom z prav liudyny ta sudamy Ukrainy [Interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights and the Courts of Ukraine]*. Luhansk: RVV LDUVS [in Ukrainian].
- Monaienko, A. (2018). Chy obgruntovana vidmova? [Is the refusal justified?]. *Yurydychna hazeta, Legal newspaper*, 14(616). Retrieved from <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshе/chi-obruntovana-vidmova> [in Ukrainian].
- Ovcharenko, O.M. (2013). Problemy zapobihannia nezakonnomu vtruchanniu v diialnist sudovykh orhaniv Ukrainy [Problems of Prevention of Illegal Interference within the Work of Judiciary in Ukraine]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Academy of Law Sciences of Ukraine*, 1(72), 212-223 [in Ukrainian].
- Rabinovych, P. (1999). Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: do kharakterystyky kontseptualno-metodolohichnykh zasad yikh obgruntuvannia [Judgments of the European Court of Human Rights: Conceptual and Methodological Principles of Substantiation]. *Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Rishennia. Komentari, Case law of the European Court of Human Rights: Judgment. Comments*, 1. Retrieved from <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=31> [in Ukrainian].
- Resolution (70) 17 of 15 May 1970. *Council of Europe*. (1987). Collected Texts. Strasbourg.
- Savchenko, K.Yu. (2019). Sudova praktyka yak element pravovoi systemy Ukrainy [Judicial practice as an element of the legal system of Ukraine] *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Serdiuk, V.O., & Yakoviuk, I.V. (2017). *Teoriia ta praktyka zastosuvannia konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Theory and Practice of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Sergienko, V.V., & Chuprina, Ya.A. (2019). Realizatsiia otdelnykh norm Konstitutsii Ukrainy kak Osnovnogo Zakona [Implementation of certain norms of the Constitution of Ukraine as the Basic Law]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 4(10), 4-9. doi: [10.15587/2523-4153.2019.188565](https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.188565) [in Ukrainian].
- Soloveva, T.V. (2012). Rol natsionalnykh sudov v protsesse realizatsii postanovleniy Yevropeyskogo suda po pravam cheloveka [The role of national courts in the process of implementation of the decisions of the European Court of human rights]. *Rossiyskaia iustitsiia, Russian Justice*, 7, 63-64 [in Russian].
- Synytsyn, P. (2016). Praktyka konstytutsiinykh sudiv shchodo zastosuvannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: konkurentsiia pravovykh pozytsii [The practice of constitutional courts concerning the application of the decisions of the European Court of Human Rights: the competition of the legal positions]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 3, 157-162 [in Ukrainian].

- Yakovliev, A.A. (2009). Mizhnarodno-pravove spivrobotnytstvo u zakhysti prava vlasnosti v systemi Rady Yevropy [International legal cooperation in the protection of property rights in the Council of Europe system]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yakovliev, A.A. (2019). Pytannia yevroatlantychnoi intehratsii v suchasnomu konstytutsiinomu protsesi Ukrainy [Issues of Euro-Atlantic integration in Ukraine's current constitutional process]. *ScienceRise: Juridical Science*, 3(9), 12. doi: 10.15587/2523-4153.2019.180048 [in Ukrainian].
- Yudkivska, H.Yu. (2011). Evoliutsiia roli Yevropeiskoho sudu - na shliakhu do protseduralizatsii fundamentalnykh prav [The Evolution of the Role of the European Court of Justice - Towards a Procedure for Fundamental Rights]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 7(131), 19-22 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : монографія. Київ : Академія, 2000. 262 с.
- Білоус О. В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 2 (8). С. 34–38. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173450>.
- Буроменський М. В. Конвенції Ради Європи і розвиток законодавства України. *Україна і міжнародне право на межі тисячоліть (до завершення 10-ліття міжнародного права ООН 1989–1999)* : доп. на конф. (Київ, 26–27 листоп. 1999 р.). Київ, 1999.
- Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. *Форум Права*. 2018. № 4. С. 17–25. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599>.
- Ісмайлов К. Ю. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел права України. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 75–80.
- Іваницький С. О. Право особи на розгляд її справи незалежним і безстороннім судом у світлі рішень Європейського суду з прав людини. *Інформаційний сервіс Верховного суду України*. URL: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/5D9D00E9C4CFFEC22576E800321DE2>.
- Кагановська Т. Є., Пахомова І. А. Застосування практики європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2018. Вип. 26. С. 6–9. (Серія «Правознавство»).
- Камінська Н. В. Механізми захисту прав людини в рішенні ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання проти України. *Науковий вісник приватного та публічного права*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 229–230.
- Камінська Н. В. Філософсько-правовий вимір доказування в конституційному судовому процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 73–75.
- Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навч. посіб. / авткол. : М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Кострицький. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.
- Монаєнко А. Чи обґрунтована відмова? *Юридична газета*. 2018. № 14 (616). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chi-obruntovana-vidmova>.
- Овчаренко О. М. Проблеми запобігання незаконному втручанню в діяльність судових органів України. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1 (72). С. 212–223.
- Рабінович П. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 1. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=31>.
- Resolution (70) 17 of 15 May 1970. Council of Europe. Collected Texts. Strasbourg, 1987. P. 208.
- Савченко К. Ю. Судова практика як елемент правової системи України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.07. Київ, 2019. 22 с.
- Сердюк В. О., Яковлюк І. В. Теорія та практика застосування конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компендіум. Харків : Право, 2017. 372 с.
- Сергиєнко В. В., Чуприна Я. А. Реализация отдельных норм Конституции Украины как Основного Закона. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 4 (10). С. 4–9. doi: 10.15587/2523-4153.2019.188565.
- Соловьева Т. В. Роль национальных судов в процессе реализации постановлений Европейского суда по правам человека. *Российская юстиция*. 2012. № 7. С. 63–64.
- Синицин П. Практика конституційних судів щодо застосування рішень Європейського суду з прав людини: конкуренція правових позицій. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 3. 2016. С. 157–162.
- Яковлев А. А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2009. 20 с.
- Яковлев А. А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 3 (9). С. 12. doi: 10.15587/2523-4153.2019.18004.
- Юдківська Г. Ю. Еволюція ролі Європейського суду – на шляху до процедуралізації фундаментальних прав. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 7 (131). С. 19–22.

Стаття надійшла до редколегії 30.09.2019

Antoshkina V. – Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Branch of Legal Disciplines of the Berdyansk University of Management and Business, Berdiansk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2136-3073>

Features of the Interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Application of the Practice of the European Court of Human Rights in the Administration of Justice in Ukraine

*The **purpose** of the article is to study the issues of the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the application of European Court of Human Rights practice in the administration of justice in Ukraine in the light of the establishment of pan-European standards of legal order. The paper studies the European Court of Human Rights practice on the application of the mentioned act, which has accumulated European experience in the field of human rights provision and established universal European standards in this sphere, which are increasingly influencing on the development of national legal systems. **Methodology.** The methodological basis of the research combines general scientific and specific scientific concepts, theories and methods. In particular, the systematic method was used while analyzing the implementation of European standards in national legislation as a single, mutually coherent and agreed system. Common epistemological methods of cognition were used – induction, deduction, analysis and synthesis, which made it possible to study the theoretical and logical essence of the interpretation of the ECHR. The **scientific novelty.** The approach proposed in that paper makes it possible to define the main perspectives and ways of improving the mechanism of application and interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the usage of the European Court of Human Rights case law in national court practice. **Conclusions.** The jurisdiction of the European Court of Human Rights covers all questions concerning the interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Protocols thereto. According to the law on ratification, Ukraine fully recognizes within its territory the jurisdiction of the European Court of Human Rights in all matters concerning the interpretation and application of the Convention. Consequently, the European Court of Human Rights decisions are the official interpretations of the Convention, and therefore the application of the decisions of the European Court of Human Right is simultaneously the application of the Convention. It is defined that this such an approach is enshrined in the procedural legislation of Ukraine, in court sphere concerning the application of the Convention and ECtHR practice is ensured by the introduction of the relevant changes and provisions of the precedent law created by the ECtHR decisions into national law.*

Keywords: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; European Court of Human Rights; precedent decisions; justice; human rights promotion.

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 340.12:341.231.4

Кравець В. М. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

Філософія права, семіотика права, правова праксеологія та біоетика: перспективи взаємодії в розробці міжнародно-правових проблем

Рец. на кн.: *Островська Б. В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики : монографія. Київ : Дух і літера, 2019. 457 с.*

Проблеми права людини на життя цікавлять наукову спільноту багато століть, а питання міжнародно-правового регулювання реалізації цього природного права людини – майже від появи філософії міжнародного права¹, водночас біоетичні питання створюють актуальний і важливий напрям досліджень правової праксеології² та сучасної філософії права³ загалом.

Рецензована монографія Б. В. Островської є першим в українській науці системним і комплексним дослідженням універсальної проблеми захисту права на життя в міжнародному праві в контексті біоетики. Актуальність теми, що ґрунтовно розроблено в монографії, зумовлена тим, що інтеграція багатьох галузей наук (природничих, технічних, гуманітарних) і впровадження здобутків науково-технічного прогресу в біології, медицині, генетиці розширили

діапазон втручання у природу організму людини, відкривши нові можливості для контролю за біологічним процесом життя від моменту його зародження до біологічної смерті. Це спонукає до необхідності розв'язання комплексу проблем, пов'язаних з етичністю їх застосування щодо людини, оскільки можуть бути спрямовані не лише на її благо, а й шкоду.

Завдяки логічно вибудованій структурі викладу матеріалу монографії автор висвітлює генезис основоположного права людини на життя: від його утвердження в міжнародному праві до сучасного розширеного тлумачення в контексті біоетики. Б. В. Островська дослідила роль ООН, ЮНЕСКО та ВООЗ у формуванні міжнародно-правових стандартів права на життя у сфері біоетики, а також утвердженні біоетичних засад права на життя в європейському праві крізь становлення та розвиток біоетики у Раді Європи, Європейському Союзі та на підставі прецедентної практики Європейського Суду з прав людини.

Монографія Б. В. Островської є концептуальною та основоположною науковою працею, що має як теоретичну, так і очевидну практичну цінність. Заслуговує на увагу насамперед те, що автор висвітлила актуальні проблеми прав людини, які виникають, зокрема, у зв'язку з розвитком інноваційних біомедичних технологій клонування людини, кріоконсервації клітин, тканин, органів та ембріонів людини, отримання ембріональних стовбурових клітин людини, генетичної діагностики, генної інженерії, штучного переривання вагітності та допоміжних репродуктивних технологій, використання анатомічних матеріалів людини (органів, тканин, клітин та крові) для науково-дослідних цілей, донорства та трансплантації, евтаназії тощо. Також у сучасній науковій літературі не завжди можна знайти ґрунтовний філософсько-правовий аналіз теоретичних питань з розглядом праксеологічно-правових проблем,

¹ Кресін О. В. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація : монографія. Київ : Логос, 2017. 680 с.; Мережко А. А. Введение в философию международного права. *Гносеология международного права*. Київ : Юстиниан, 2002. 192 с.; Мережко О. О. Семіотика міжнародного права. *Юридичний журнал: аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практика*. 2012. № 1. С. 26–27.

² Бандура О. О. Правова праксеологія як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 11–23; Павлишин О. В. Правова праксеологія: практично-прикладні аспекти філософії права. *Держава і право*. 2004. Вип. 24. С. 75–81. (Серія «Юридичні і політичні науки»); Павлишин О. В. Семіотичний аналіз права в контексті праксеологічних досліджень. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 48–56; Павлишин О. В. Правова праксеологія. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 638–642.

³ Кулініченко В. Л. Філософсько-світоглядні засади біоетики. *Практична філософія*. 2001. № 3. С. 37–43.

тоді як у рецензованій монографії визначено сучасні загрози та виклики життю людини у процесі їх застосування та вирішення на підставі захисної функції міжнародного права, насамперед шляхом прийняття міжнародно-правових біоетичних норм у цій сфері.

Збільшення кількості біоетичних проблем і глобальний масштаб їх загроз, а також публічні обговорення щодо зіставлення користі й етичної допустимості досягнень біомедицини стосовно людини зумовили необхідність їх розв'язання в площині міжнародного права. Оскільки висвітлені в монографії питання пов'язані міждисциплінарним співвідношенням філософії та філософії права, семіотики права, юриспруденції, біології, медицини та навіть теології, вони не можуть бути вирішені в межах виключно однієї із цих наук. У зв'язку з цим, виникнення нового міждисциплінарного наукового напрямку – біоетики – стало важливою сполучною ланкою для поєднання природничих і гуманітарних наук у сфері утвердження цінності життя людини та захисту її прав. Становлення біоетичного підходу до численних правових проблем мало важливий вплив на прийняття нових національних і міжнародно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері прав людини, та, зокрема, таких, що стосуються права на життя.

Наукова праця також містить дослідження низки проблем, що безпосередньо стосуються захисту життя людини від зачаття до біологічної смерті. З положень монографії випливає, що нині в міжнародному праві на універсальному та регіональному рівнях, зокрема в межах Ради Європи, відбувається становлення нового напрямку міжнародного права прав людини, зокрема міжнародного біоправа. З огляду на нові загрози життю людини та важливість дотримання етичних принципів і норм у міжнародному праві, цей напрям, пов'язаний із захистом прав та гідності людини в контексті біоетики, насамперед – правом на життя на всіх стадіях розвитку людини, набуває все більшої актуальності для наукової спільноти, передусім у зв'язку з новітніми напрямками розвитку філософсько-правових досліджень (зокрема, юридичною компаративістикою¹ та семіотикою права²).

На підставі ґрунтовного аналізу, узагальнення та систематизації норм міжнародно-правових актів і резолюцій міжнародних організацій стосовно права на життя в контексті біоетики автор запропонував шляхи досягнення міжнародного консенсусу для розв'язання зазначених проблем на основі міжнародного права та подальшого

запобігання порушень права людини на життя, ураховуючи розвиток науки й техніки. У монографії містяться пропозиції до розвитку права на життя в контексті біоетики в міжнародному праві, зокрема на підставі узгодження норм законодавства держав.

З огляду на різноманітність правових, релігійних, культурних традицій у роботі, актуалізується необхідність досягнення глобального консенсусу з біоетичних питань виключно в контексті міжнародного права на підставі міжнародного діалогу з метою встановлення загальних стандартів та їх утвердження в міжнародному праві як довгострокової стратегії міжнародної спільноти щодо захисту життя та гідності людини. Водночас у науковій праці висвітлено роль християнських цінностей як визначального чинника європейської правової культури в розвитку біоетики, що є доповненням і поглибленням попередніх наукових досліджень автора стосовно права на життя³.

Оскільки становлення біоетики як міждисциплінарної галузі пройшло свій шлях від філософських основ прикладної етики через біомедичну етику до біоправа, зокрема міжнародного, то монографія Б. В. Островської «Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики» є міждисциплінарним дослідженням, яке розраховане на науковців різних галузей знань, зокрема юристів, медиків, філософів та інших фахівців, а також викладачів, студентів і всіх, хто цікавиться проблематикою захисту життя людини.

Для філософії права загалом такі дослідження є надзвичайно цінними та відкривають широкі перспективи для подальшого наукового пошуку в галузі правової праксеології, а також здійснення сучасним поколінням українських учених низки масштабних відкриттів у царині біоетики та міжнародного права, цінних для всієї світової наукової спільноти, що важливо для забезпечення авторитету наших дослідників, їхньої інтеграції в міжнародні дослідницькі групи та всебічного розвитку української держави.

Рецензія надійшла до редколегії 26.09.2019

¹ Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. Киев : Знання, 2005. 334 с.

² Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 336 с.

³ Островська Б. В. Концепція права на життя в сучасному міжнародному праві: біоетичний погляд. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 112–120.

Kravets V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

Philosophy of Law, Semiotics of Law, Legal Praxeology and Bioethics: Prospects for Interaction in the Development of International Legal Problems

Review of the book: Ostrovska B. International legal regulation of the human right to life in the context of bioethics : monograph. Kyiv : Dukh i litera, 2019. 457 p.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (з юридичних наук);
- «**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (з юридичних наук);
- «**Філософські та методологічні проблеми права**» (з юридичних наук);
- «**Юридична психологія**» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

• **вступ**: *актуальність* дослідження, *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

• **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

• **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам:**

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років;**

- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);

- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – **10 %**), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3).

- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;

- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua;**

- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: 097-851-72-96, 14-48.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua.

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком чотири рази на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);

- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком двічі на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);

- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, внутр. 12-82 (відповідальна особа – Павлишин Олег Володимирович);

- **«Юридична психологія»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, 561-18-74, внутр. 15-56 – кафедра юридичної психології (відповідальна особа – Казміренко Людмила Іванівна).

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англomовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpasport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/9781135546605>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehulivannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465 [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryiminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London: Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні: монографія. Київ: Кондор, 2013. 464 с. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М.: Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листопа. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

Філософські та методологічні проблеми права

2
(18)
2019

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

**Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка**
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 23.12.2019
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 8,25
Ум. друк. арк. 7,67
Вид. № 31/II
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

2
(18)
2019

Scientific Magazine

Published semiannually

**Figuration, computer typing
and making up**
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
December 23^{ed}, 2019
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 8,25
Simulated publisher's pages 7,67
Edition No. 31/II
Circulation 50